

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KONSTANTİNOPOLİS'İN YENİ BAŞKENT
OLMASININ HRİSTİYANLIK ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

DOÇ. DR. FATMA İNCE SANCAKLI **AYLİN SONGÜL ÖZDEMİR**

2025-MALATYA

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KONSTANTİNOPOLİS'İN YENİ BAŞKENT
OLMASININ HRİSTİYANLIK ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. FATMA İNCE SANCAKLI

HAZIRLAYAN
AYLİN SONGÜL ÖZDEMİR

2025-MALATYA

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunulan “Konstantinopolis’in Yeni Başkent Olmasının Hristiyanlık Üzerindeki Etkileri” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Aylin Songül ÖZDEMİR

ÖNSÖZ

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Hristiyanlığın doğuşu ele alınacak; bu kapsamda Hz. İsa'nın doğumu, mesajını yayma süreci ve Kanonik İnciller ele alınacaktır. Birinci bölümün devamında, Hristiyanlığın Roma'da nasıl yayıldığı ve son olarak Milano Fermanı ile nasıl özgür kılındığı detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Konstantinopolis'in başkent olarak seçilme süreci ve bu tercihin nedenleri detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Son olarak, çalışmamızın üçüncü bölümünde, Konstantinopolis'in başkent olduktan sonra geçirdiği önemli imar çalışmaları detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Çalışmamızda, ana başlıklar ele alınırken bazı sorulara yanıt aranmaya çalışılacaktır. Bu sorular şunlardır:

Konstantinopolis, ilk tercih edildiğinde ne için tercih edilmişti? Başkent sıfatı almasında hangi özellikleri etkili olmuştu? Konstantinopolis mi Bizans'ı güçlü kılmıştı yoksa Bizans mı Konstantinopolis'i güçlü kılmıştı?

Konstantinopolis'in Bizans'ın başkenti olması kadar önemli bir diğer olay da inancın ilk kez bir ferman ile özgür kılınmasıydı. Bu süreç yeni başkentin sahibi Büyük Constantin tarafından gerçekleştirilmiştir. Peki, Büyük Constantin bu kararı neden almıştı? Bu yalnızca bir inanç meselesi miydi, yoksa kararın ardında farklı nedenler mi yatıyordu?

Hristiyanlık inancının özgür bırakılması kadar tarihe geçmiş bir diğer önemli konu, bu gelişmelerin ardından inancın büyük bir ayrılıkla karşı karşıya kalmasıydı. Tüm bu kararlar ve yaşananlar bir olaylar zinciri şeklinde gerçekleşmişti. Peki, bu olaylar zincirinde Konstantinopolis'in rolü neydi? Bu çalışmada bu sorulara yanıt aranmaya çalışılacaktır.

Lisans ve yüksek lisans eğitimimde emekleri geçen bölüm hocalarıma, akademik hayata dair ilk adımı atmama vesile olan ve desteğini her zaman hissettiğim, gelişmeme çok büyük katkıları olan danışman hocam Doç. Dr. Fatma İNCE SANCAKLI'ya teşekkür ederim.

Aylin Songül ÖZDEMİR

ÖZET

Hız. İsa'ya vahyedildiği, kabul edilen tarihten itibaren Hristiyanlık, zaman içinde pek çok değişikliğe uğramış ve farklı görüşlerden kaynaklanan gruplaşmalarla şekillenen bir din haline gelmiştir. Bu değişimlerin ve gruplaşmaların en temel sebebi, Hız. İsa'nın yaşadığı dönemde inancını kabul edenlerin sayısının çok az olması ve ölümünden sonraki süreçte, Hristiyanlık dininin serbest bırakılmasına kadar geçen diliminde ortaya çıkan tartışmalardır.

Ruhanî bir otoritenin eksikliği, farklı görüşlerin ortaya çıkmasına ve dini konuların açık uçlu bir şekilde yorumlanmasına neden olmuştur. Bu süreçte etkili olan önemli bir gelişme, bugünkü İstanbul olan Konstantinopolis şehrinin I. Konstantin tarafından başkent yapılmasıdır. Çünkü bu olay, Hristiyanlık inancının en büyük iki kilisesi arasında ayrışmalara yol açmış ve ardından I. Constantin önderliğinde gerçekleşen İznik Konsili' ne zemin hazırlamıştır. Bu konsilden sonra, Hristiyanlık kendi içinde kalıcı bir yapı oluşturarak iki ana hat üzerinde şekillenmiştir. Bu çalışmada, Hristiyanlık dininin Konstantinopolis şehri ile nasıl bir gelişim ve değişim yaşadığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Konstantinopolis, Hristiyanlık, I. Constantin, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu.

ABSTRACT

Since the time it is believed to have been revealed to Jesus Christ, Christianity has undergone many changes and has become a religion characterized by divisions stemming from differing perspectives. The main reasons for these changes and divisions are the limited number of people who accepted this faith during Jesus Christ's lifetime and the controversies that arose in the period leading up to the legalization of Christianity after his death.

The lack of a spiritual leader has led to the emergence of different views and the open-ended interpretation of religious matters. An important development that influenced this process was the establishment of Constantinople, today's Istanbul, as the capital by Emperor Constantine. This event led to a division between the two largest churches of Christianity and paved the way for the First Council of Nicaea, held under Constantine's patronage, to take on a permanent structure, dividing into two main branches. This study will examine the development and changes Christianity underwent in connection with the city of Constantinople.

Key Words: Constantinople, Christianity, I. Constantine, Roman Empire, Byzantine Empire.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	9
1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	9
2. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları.....	10
2.1. Ana Kaynaklar.....	11
2.2. Araştırma Eserler	18

BİRİNCİ BÖLÜM

HRİSTİYANLIĞIN DOĞUŞU

1.1. Hz İsa'nın Doğumu: Kanonik İncillerin Tanıklığıyla.....	21
1.2. Hz. İsa'nın Çarmıha Gerilme Hadisesi	26
1.3. Hristiyanlığın Roma'da Yayılma Süreci.....	29
1.4. I. Konstantinus'un Hristiyan Olma Meselesi ve Milano Fermanı (313)	32
1.5. Milano Fermanı ile Gelişen Süreçte Hristiyanlığın Akıbeti.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

KONSTANTİNOPOLİS'İN BAŞKENT OLMASI VE HRİSTİYANLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

2.1. Bizans Adı Nereden Gelmektedir?	38
2.2. I. Konstantinus'un Başkent Arayışı	39
2.3. I. Constantinus Neden Başkent Olarak İstanbul'u Seçti?	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIKÖY KONSİLİ'NİN TARİHSEL BAĞLAMI VE TOPLANMA NEDENLERİ

3.1. Kadıköy Konsili'ne Giden Yol: Efes Konsillerinin Etkileri ve Sonuçları.....	45
--	----

3.2. Kadıköy Konsili Toplanma Nedenleri.....	48
3.3. Konstantinopolis ve Roma Patrikleri Arasında ilk Çatışmalar ve İmparator Marcianus 'un Rolü	49

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KADIKÖY KONSİLİ'NDEKİ TEOLOJİK TARTIŞMALAR

4.1. Monofitizm ve Diğer Hristiyan İnanışların Tartışması	51
4.2. İstanbul ve Roma Patriklerinin Görüş Ayrılıkları	52
4.3. Kadıköy Konsili'nde Alınan Kararlar	55

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞEHİR PLANLAMASI VE HRİSTİYAN MİMARİSİ

5.1. Şehrin İnşası	56
5.2. Ayasofya	57
5.3. Dikilitaş	61
5.4. Bizans Hükümdarına Ait Heykel.....	62
5.5. Yılanlı Sütun (Burmali Sütun).....	63
5.6. Aya İrini Kilisesi.....	64
SONUÇ	65
KAYNAKLAR	67
EKLER	80

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İÖ	: İsa'dan önce
İS	: İsa'dan sonra
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBD	: Sosyal Bilimler Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: Ve benzeri
Yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Hristiyanlık, Yahudiliğin hâkim olduğu bir inanç ve kültür ortamında ortaya çıkmıştır.¹ Ortaya çıktığı bu alanda hem Yahudi inancına sahip toplumla hem de dönemin Pagan inancına sahip toplumuyla mücadele etmiş, her iki inanç ile etkileşim içerisinde bulunmuştur.² Günümüze kadar ulaşan Hristiyanlığın zaman içerisinde değişime uğradığına dair çeşitli görüşler bulunmaktadır.³ Bu değişim kaçınılmaz bir şekilde kendi içerisinde gruplaşma ve ayrışmalara neden olmuştur. Bu çalışmada, bu ayrışmaların getirdiği süreç ele alınmaya çalışılacaktır.

Başlangıçta çok az kişinin kabul gördüğü Hristiyanlık, zamanın getirisi ile farklı coğrafyalara yayılacaktır. Geniş alanda taraftarlar bulacaktır.⁴ Elbette taraftar bulduğu alanlardan birisi de Roma'ydı. Roma halkı genel olarak Pagan inancına sahip olsa da, gizli bir şekilde önce halkın içine, sonrada sarayın içine Hristiyanlık nüfuz etmeye başlamıştır.⁵ Hristiyanlık semavî bir din olduğu için Pagan inancı ile örtüşmeyen birçok noktası vardır. Bundan kaynaklı Roma içerisinde yayılma sürecinde birçok zorluk çekmiştir. Bu çalışmada bu süreç ele alınmaya çalışılacaktır.

Hristiyanlık, Roma'da I. Constantinus ile birlikte hürriyetini kazanmış ve artık insanların özgürce inançlarını söyleyebildiği bir hâl almıştı fakat bu dönemde Hristiyanlık devletin resmi dini olarak tanımlanmamıştı hatta I. Constantinus Hristiyanlığı, ölüm döşeginde vaftiz edilmek istediğini söyleyerek, kabul etmiştir. Elbette I. Constantinus'un

¹ Hristiyanlık, Filistin Bölgesi'nde iki bin yıllık Yahudi geleneği içinde doğmuş; ilk yıllarında, Yahudiler tarafından, Yahudilikten sapkın bir mezhep olarak kabul edilmiş, ancak zamanla Yahudilikten ayrılarak bağımsız bir din haline gelmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Haydar, Nurullah, "Hristiyanların Yahudi Toplumu ve Dininden Kopma Sürecinin Temel Etkenleri", **Kalemname**, C. 7(1)/ 2022, s. 197.

²Turhan Kaçar, **Geç Antikçağ'da Hristiyanlık**, (1. Baskı) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 11-25.

³Alp Demir Konur , "Hristiyanlık Dininin Devlet Yönetimi Üzerine Etkileri", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.23/2024, s. 138.

⁴ Kaçar, age, s. 11.

⁵Etem Çalık, , "Hristiyan Medeniyetinin Siyasi Kaynakları", **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, C.7/2020, s. 89.

bu inancı gerçekten kabul edip etmediği tam olarak bilinmemektedir.⁶ Bu Konuyla ilgili tartışmalar devam etmektedir. Bu çalışmada bu tartışma izah edilmeye çalışılacaktır.

I. Constantinus'un ardından I. Theodosius Hristiyanlığı gayr-i resmî olmaktan çıkartıp devletin resmî dini haline getirmiştir. Elbette bu karar Bizans tarihinin akışını etkileyecek bir karar olmuştur. Bu karar ile Hristiyanlık ve devletin makamları bir bütün haline gelmiş veya getirilmeye çalışılmıştır. Hemen akabinde, Hristiyanlar yalnızca özgür bir dine sahip olmakla kalmamış, aynı zamanda ayrıcalıklı hale gelmişlerdir.⁷

Hristiyanlığın, Bizans coğrafyasında gelişimini paralel ölçütte etkileyen en önemli faktörlerden birisi I. Konstantinus'un devletin merkezini, bugün ki İstanbul olan Konstantinopolis'e taşıması olmuştur⁸ Çünkü I. Konstantinus devletin merkezini Konstantinopolis'e taşıdığı sürecini, gördüğünü iddia ettiği ilahî rüyalara yormuş, yol göstericinin, Hz. İsa olduğuna dair iddialarda bulunmuştur.⁹ Bu süreç ile ilgili farklı görüşler bulunsa da Konstantinopolis'in başkent olarak seçilmesi, Bizans'ın tarihi seyrine etki ettiği kadar Hristiyanlık tarihinin seyrini de bir o kadar etkilemiştir denilebilir. Çalışmada bu konu Hristiyanlığın doğduğu süreçten, Bizans topraklarında kabul gördüğü sürece kadar olan evre aktarılmaya çalışılacaktır.

2. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Konstantinopolis'in başkent olma süreci ve şehrin Hristiyanlık inancına geçişi üzerine kapsamlı bilgi sağlayan çok sayıda ana kaynak ve tetkik eser mevcuttur. Bu çalışmada, söz konusu süreçlerin derinlemesine incelenebilmesi için şu kaynaklardan yararlanılmıştır.

⁶Kamil Doğancı, "I. Constantinus'un Hristiyanlığı Meselesi ve Ölümü Hakkındaki Tartışmalar", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 18(33)/2017, s. 501-502.

⁷Celalettin Basık, **Hiç Bizans Olmadı Rumulus'tan Fatih'e Roma Devleti**, (1.Baskı) Türkmen Kitabevi, İstanbul 2013, s. 95-97.

⁸Grzegorz Leopold Seidler, **Bizans Siyasal Düşüncesi**, (çev. Metin Tuncay), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 3.

⁹Alexander Vasilyev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (çev. Tevabil Alkaç), Alfa Yayınevi, İstanbul 2015, s. 75-76.

2.1. Ana Kaynaklar

Ammianus Marcellinus, Roma Tarihi: Ammianus Marcellinus MS 330-400 yılları arasında yaşamış, büyük olasılıkla Antiochia (Antakya)'da doğmuş bir antik çağ yazarıydı.¹⁰ Hayatı hakkında kısıtlı bilgiye sahip olsak da dönemin birçok savaşında yer aldığını kaleme aldığı Res Gestae eserinden öğrenmekteyiz.¹¹ Örneğin II. Konstantius döneminde yüksek rütbeli bir subay olarak görev aldığı bilinmektedir¹²

Eserindeki üslup ve ifade biçimi göz önünde bulundurulduğunda, yazar, klasik Roma tarih yazıcılığının son temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Yazar, özellikle Herodotos, Josephus, Tacitus gibi antik çağın önemli tarihçilerinin eserlerinden ve Roma'daki resmi belgelere dayalı kaynaklardan faydalanarak yazdığı metinlerinde, aynı zamanda kendi gözlemlerini de esere dâhil etmiştir. Özellikle gözlem noktasında Herodotos'un metodolojisinden ciddi şekilde etkilendiği ve onun tarih yazım anlayışını kendi eserinde benimseyerek, gözlem ve bilgi aktarımı açısından önemli bir benzerlik gösterdiği açıkça gözlemlenmektedir.¹³

Çalışmamızda Samet Özgüler 'in notlandığı ve çevirdiği Roma Tarihi adlı eserden istifade edilmiştir.¹⁴

Anna Komnena, Alexiad: Anna Komnena 2 Aralık 1083'de, kendi ifadesi ile eflatun rengi¹⁵ bir odada dünyaya gelmiştir. Konstantinopolis'te dünyaya geldiği bilinen

¹⁰Bağış Alper Kovan, "Ammianus Marcellinus & Res Gestae'de Klasik etkiler", **Tarih Yazımı Journal of Historiophy**, C. 2(1) 2023, s. 132.

¹¹Ali Ahmetbeyoğlu, "Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler hakkında verdiği bilgiler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 18(1)/2023, s. 1-2.

¹² Ammianus Marcellinus 'un erken yaşlardan itibaren askeri tecrübeler edindiği bilinmektedir. Askeri tecrübeleri ile beraber, ordu içindeki rütbesinin yüksek olduğu sahip olduğu "Protectores Domestici" unvanından bellidir. Askeri yaşamı MS 353'de Ursicinus ile beraber katıldığı Doğu seferleri ile devam etmiştir. Doğu seferlerinden sonra MS 357'de yine Ursicinus komutasında Galila'da bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Kovan, age, s. 132-133.

¹³ Ahmetbeyoğlu, age, s. 2-3.

¹⁴Ammianus, Marcellinus, **Roma Tarihi**, (çev. Samet Özgüler), Historia, İstanbul 2020.

¹⁵ Mor rengi olarak bilinen bu renk, antikçağ boyunca ayrıcalığın ve statünün sembolü olarak bilinmekteydi. Mor rengi statünün dışında tanrısallığın simgesi olarak da kabul ediliyordu. Bu renk bazı deniz kabuğu türlerinden elde edilmekteydi. Çok fazla deniz kabuğundan çok az boyar renk çıkmasından dolayı mor rengi değerini uzun yıllar saklamayı başarmıştır. Aristokrasi dünyasında uzun süre yerini koruyan bu renk, daha

Anna, İmparator Alexios Komnenos ile Eirênê'nin ilk çocuğuydu.¹⁶ Anna sekiz yaşına geldiğinde imparatorluğun yasal varisi olarak kabul edilen Konstantinos Doukas ile nişanlandı. Sebebi tam olarak bilinmeyen bir şekilde bu nişan bozuldu ve Anna'nın sürgün yılları başladı.¹⁷ Kaç yaşında öldüğü ve eserini hangi yılda tamamladığı bilinmeyen Anna, 1153'de vefat etti. Anna Alexiad adlı eserinde, eserini kaleme alırken maksadının yazarlık yeteneğini göstermek olmadığını tam tersine önem arz ettiğini düşündüğü tarihi hadiselerin unutulmaması adına kaleme aldığını belirtir.¹⁸ Anna aldığı felsefe, edebiyat gibi eğitimleri eserinde yansıtabileceği düzeyde bir başarılı bir üslup sergiler. Eserinde filozoflardan yaptığı alıntılar bunun örneğini teşkil eder.¹⁹ Çalışmamızda Bilge Umar'ın çevirisini yaptığı Alexiad adlı eseri kullandık.

Derviş Ahmed Âşıkî, Âşıkpaşazâde Tarihi: Asıl adı Ahmed olan müellifimiz Âşıkpaşazâde adını, büyük dedesi Âşıkpaşa'dan almaktadır. Ulema bir ailenin silsilesinden gelen Derviş Ahmed Âşıkî hakkında pek az bilgi bulunmaktadır.²⁰ Anadolu ve

kolay üretim yolları geliştikçe önemini kaybetmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Gözde Adıgüzel, Bilge Yılmaz Kolancı, "Antikçağda Statünün Rengi: Mor", **Cedres**, C. 5/2017, s. 261-285.

¹⁶Lale Yılmaz, "Anna Komnena'nın Alexiad'ında İstanbul Surdışı Yerleşmeleri", **Sanat Tarihi Dergisi**, C. 26(2) 2017, s. 296.

¹⁷ Konstantinos Doukas, Alexios Komnenos'dan önce tahta olan İmparatoriçe Mari'nin oğluydu. İmparatoriçe Maria aynı zamanda Konstantinos Doukas'ı evlat edinmişti. Tüm hiyerarşiye baktığımızda geleceğin yasal varisi Konstantinos Doukas olarak görünüyordu. Fakat Konstantinos Doukas ile yapılan bu nişan bozuldu ve tahtın yasal varisi, Alexios Komnenos'un oğlu Ioannes seçildi. Anna'da 1097'de Nikephoros Bryennios ile evlendi. 1118 yılına gelindiğinde babası Alexios Komnenos'u kaybeden Anna, eşi Nikephoros Bryennios'un tahta geçmesi için çeşitli entrikalarda bulunsada neticede sürgüne gönderildi. Detaylı bilgi için bkz. Anna Komnena, **Alexiad**, (çev. Bilge Umar), İnkılap, İstanbul 2024, s. 9-10. Yılmaz, age, s.296.

¹⁸ Anna Komnena, tarihin karanlık sayfalarında kaybolmaması adına bazı hadisleri bilhassa eserinde titizle yazmıştır. Bunlar babası Alexios Komnenos'un imparatorluk yılları, tahta geçmesine engel olan hadisler ve Bizans kadınları ve Bizans toplumu hakkında önemli bilgilerdir. Detaylı bilgi için bkz. Dilek Maktal Canko, "Bizanslı Bir Kadın Yazarın Gözünden Toplumsal Cinsiyet: Anna Komnena'nın Alexiad'ına Bakış", **International Journal of Social and Hamaties Sciences**, C. 2(1)/ 2018, s. 123.

¹⁹Himmet Umunç, "Decime Musarrum: Anna Komnena'nın Alexias'ı Üzerine Bir Değerlendirme", **Belleten**, C. 4 /2000, s. 45.

²⁰Ahmed Âşıkî'nin dedesi olarak bilinen Âşık Paşa, Yunus Emre ve Mesnevi'nin etkisinin görüldüğü Garib-nâme adlı eseri yazar. Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'de menakıp yazması eseri yazar. Konu

Balkanlar’da Hristiyan topraklarına yönelik akınlara katılan bir Osmanlı öncü birliği mensubu olan Derviş Ahmed Âşıkî’nin, akıcı üslubu ile yazdığı eseri XIII–XV yy aralığını aydınlatır. Çalışmamızda Beşir Güneş’in çevirisini yaptığı çalışmayı kullandık.²¹

Dukas, Bizans Tarihi: Dukas’ın eseri özellikle İstanbul’un fethini ele alan önemli eserler arasında yer alır. Dukas eserinde yalnızca İstanbul’un fethini yazmamış aynı zamanda Türkler ve Bizanslılar arasındaki münasebetlere yer vermektedir. Üslup bakımından sade ve bir dil kullanması ve eserinde yer yer İtalyanca ve Türkçe kelimelere yer vermesi oldukça dikkat çekicidir. Eserin bazı kısımlarının eksik olması onun bütünlüğüne gölge düşürmemiş, önemli bir tarih aralığını aydınlatmıştır. Çalışmamızda VL. Mirmiroğlu’nun çevirisini yaptığı Bizans Tarihi adlı eseri kullandık.²²

Eusebios, Kilise Tarihi: MS 275’de Filistin kentinde dünyaya gelen yazar hakkında elimizde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Eserinde kendisinden çok az bahsetmesi de bu durumu pekiştirmiştir.²³

I. Konstantin’in Hristiyanlığı kabul etmesi, İznik Konsili(325) gibi önemli olaylara şahitlik etmiş olması dolayısıyla “Kilise Tarihi” adlı eseri önemli bir konuma sahiptir.²⁴ Çalışmamızda Furkan Akderin’in çevirisini yaptığı “Kilise Tarihi adlı eseri kullandık.”²⁵

Eutropius, Kısa Roma Tarihi: Genel olarak diğer antik çağ yazarlarında olduğu gibi, Eutropius hakkında da oldukça sınırlı bilgiye sahibiz. Hakkında bildiğimiz bilgilere göre IV. yy. ’da yaşayan yazar, imparator Valens’in talebi doğrultusunda, Roma tarihini ana hatlarıyla ele alan, olayları kronolojik bir sıra içerisinde satır satır özetleyen kapsamlı bir eser kaleme almıştır. Bu çalışma, Roma’nın köklü geçmişini ve tarihsel gelişim

hakkında detaylı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, “Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed Âşıkî ’ya Dair Biyografik Kayıtlar”, **Tarih Dergisi**, C. 20/2020, s. 162.

²¹ Derviş Ahmed Âşıkî; **Âşıkpaşazâde Tarihi**, (çev. Beşir Güneş), Osmanoğulları’nın tarihi yayınevi, İstanbul 2021.

²² Dukas; **Bizans Tarihi**, (çev. VL. Mirmiroğlu), İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956.

²³ Eusebios, Ceasaria Pamphilios ile dostluğundan dolayı kendine Eusebios Pamphilios demiştir. Detaylı bilgi için bkz. Eusebios, **Kilise Tarihi**, (çev. Furkan Akderin), Nemesis Kitaplığı, İstanbul 2021, s. 25.

²⁴ <https://www.saglamtemel.com/kilise-tarihinin-babasi-eusebius-kimdir/> (20.20.2024)

²⁵ Eusebios, age.

sürecini daha anlaşılır kılmak amacıyla titizlikle hazırlanmış olup, dönemin siyasi, sosyal ve kültürel olaylarını belirli bir düzen içinde sunmayı amaçlamaktadır.²⁶

Çalışmamızda, MÖ 773 ile MS 364 yıl aralığını özet halinde yazan eserin, Çiğdem Menzilcioğlu tarafından yapılan çevirisini kullandık.²⁷

Herodotos, Tarih: Tarihin babası²⁸ olarak bilinen Herodotos MÖ 484 dolaylarında, Anadolu'nun batısında yer alan ve o dönemde Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki Karya bölgesinin önemli kentlerinden biri olan Halikarnasos'ta (Bodrum) dünyaya gelmiştir.²⁹Gezdiği yerleri görüp görmediği şüpheli olan yazar, yaşamının bir bölümünü Atina'da, bir bölümünü ise güney İtalya'nın çeşitli şehirlerinde geçirmiştir. MÖ 325 dolaylarında Thurium'da hayatını kaybettiği bilinmektedir. Yazarın yaşadığı bu farklı coğrafyalar, eserlerine zengin ve kültürel birikim katmış olsa da,

²⁶ İmparator Valens'in hizmetinde görev yapan Eutropius, kariyerinin başlangıcında çeşitli idari ve bürokratik görevlerde bulunmuştur. Örneğin, MS 369 yılında dilekçe sekreteri olarak atanmış ve bu görevi sırasında imparatorluk yönetimiyle ilgili önemli deneyimler kazanmıştır. Ardından, MS 371- 372 yılları arasında Asya Prokonsülü olarak görev yapmış ve bu dönemde geniş bir coğrafyanın idaresinden sorumlu olmuştur. Kariyerinin ilerleyen yıllarında ise, MS 380 ve 381 yıllarında hem vali hem de üst düzey baş memur ya da yargıç sıfatıyla çeşitli görevler üstlenmiştir. Tüm bu idari ve hukuki tecrübeler, Eutropius'un geniş bir gözlem yetkisi geliştirmesine ve imparatorluk yönetimi ile sosyal yapısını derinlemesine kavramasına olanak sağlamıştır. Sahip olduğu bu birikim ve deneyim, onun tarih yazıcılığında değerli bir perspektif sunmasına ve başarılı bir eser kaleme almasına olanak sağlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.encyclopedia.com/people/history/historians-ancient-biographies/eutropius>(20.11.2024).

²⁷ Eutropius, **Kısa Roma Tarihi**, (çev. Çiğdem Menzilcioğlu), Alfa, İstanbul 2017.

²⁸ Bu unvanın kökeni, Cicero'ya kadar uzanmaktadır. Herodotos, Avrupa literatüründe "tarih" kavramını sistematik bir şekilde kullanarak bu alanın temellerini atan ilk yazarlardan biridir. İngilizce "History" ve Fransızca "Historie" kelimelerinin kökeninde yer alan "Historia" terimini eserinde bilinçli bir şekilde kullanan Herodotos, tarih yazıcılığını araştırma ve sorgulama yöntemiyle buluşturmuştur. Onun bu eseri, genel olarak "Historia" yani "Araştırmalar" adıyla bilinmekte ve tarih disiplininin oluşumunda bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Muzaffer Demir, "Herodotos ve Yabancı Kùltürler: Mısır Örneği" **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 27(2)/ 2012, s. 316.

²⁹Özcan, Şevket, "Ancient Oligins of the History of Religions: Herodotos Example", **İlahiyat tetkikleri dergisi**, 51/2019, s. 397.

seyahatlerine dair aktarılan bilgilerin doğruluğu hâlâ tartışma konusudur.³⁰ Çalışmamızda Müntekim Ökmen'in çevirdiği Herodotos'un Tarih adlı eserini kullandık.³¹

Kritovulos, İstanbul'un Fethi: Aslen İmroz adası (Gökçeada) Halkından olan Kritovulos adı Türkçe eserlerde Kritovulos şeklinde kaydedilmiştir.³² Herodotos'un Hıstoria adlı eserine benzer bir isim kullanan Kritos, kaleme aldığı eserinde II. Mehmet'in yaşamını ve seferlerini detaylı bir şekilde aktarır. Söz konusu eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde yer alan Hristiyan el yazmaları koleksiyonunda muhafaza edilen 22x14 santimetre boyutlarındaki bir nüshasının, yazar tarafından bizzat padişaha sunulmuş olan orijinal kopya olduğu düşünülmektedir.³³ Çalışmamızda ilgi eserin, Mehmet Gökmen tarafından yapılan çevirisini kullandık.³⁴

Nestor İskender, Çar Şehrinin Hikâyesi: Rus asıllı Nestor İskender tarafından kaleme alınan eser Troitse- Sergiyeva Manastırında gün yüzüne çıkmıştır.³⁵ Nestor İskender'in eseri, İstanbul'un fethine şahitlik etmesi bakımından önemli bir konuma

³⁰ Herodotos'un Atina Agorası'nda halka açık okuma seansları düzenlediği bilinmektedir; bu durum, onun belirli bir okuyucu ve dinleyici kitlesine sahip olduğunun bir göstergesidir. Söz konusu kitlenin, Herodotos'un anlattığı yerlerin çoğunu bizzat görmediğini düşünmek mümkündür. Zira dönemin sıradan bir Atina yurttaşının seyahat edebileceği en uzak mesafeler, çoğunlukla çevredeki köylerle sınırlıydı. Atina'nın dışına çıkanlar ise genellikle tüccar sınıfından olup, onların dahi ulaşabilecekleri en uzak bölgeler Mısır veya İtalya gibi ticaret yolu üzerinde bulunan yerlerdi. Ancak, bu tüccarlar arasında bile Herodotos'un sahip olduğu ayrıcalıklar, örneğin Mısırdaki rahiplerden bilgi edinmek ya da devlet kayıtlarını incelemek neredeyse mümkün değildi. Herodotos, eserini kaleme alırken, doğrudan hitap ettiği bu kitlenin anlayabileceği sade anlaşılır bir dil tercih etmiştir. O, gezgin sıfatıyla edindiği bilgileri Yunan dünyasının kültürel kodlarına tercüme ederek aktarmış, böylelikle eserini geniş bir kitleye ulaştırmayı başarmıştır. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Gezin, "Aynadaki Herodotos", **Türk Tarih Öğretim Dergisi**, C. 2(2)/ 2004, s. 204.

³¹ Herodotos, **Tarih**, (çev. Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

³² Semavi Eyice, "Kritovulos, Mikhael", **TDV**, 2002/26, s. 293.

³³ Samet Arıker, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8/2015, s. 207.

³⁴ Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, (çev. Mehmet Gökmen), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999.

³⁵ Eserin kesin olarak kim tarafından, hangi tarihte ve hangi dilde yazıldığı tam olarak aydınlatılamamıştır. İlk metin 1713 yılında yayımlanmış olmakla beraber, 1886 yılında Arşimandrit Leonit 1886 yılında Moskova yakınlarındaki Troite-Sergiyeva Manastırı'nda gün yüzüne çıkarılan el yazması sayesinde, öykünün İskender tarafından kaleme alındığına dair kanıtlar elde edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Gamze Öksüz, Fatih Yapıcı, "Nestor İskender ve İstanbul'un Türkler Tarafından Alınış Hikâyesi", **Bilig Dergisi**, 76/2016, s. 35.

sahiptir. Nestor İskender'in fetih esnasında hangi göreve sahip olduğu tartışma konusu olsa da³⁶ verdiği bilgiler bakımından hem Rus edebiyatı hem de Osmanlı kronikleri bakımından önemlidir. Çalışmamızda Gamze Öksüz ve Fatih Yapıcı'nın çevirmenliğini yaptığı eseri kullandık.³⁷

Nicolo Barbaro, Konstantiniye Muhasarası Ruznâmesi: XV yy. 'da yaşamış ve Venedik'te doğmuş, Konstantinopolis'te hapisanelerde doktor olarak görev yapmış olan Nicolo Barbaro hakkında elimizde çok az bilgi bulunmaktadır.³⁸ Ancak, en önemli özelliği, İstanbul'un fethine tanıklık etmiş olmasıdır. Bu bağlamda, eserleri tarihsel açıdan değerli kaynaklar arasında yer almaktadır.³⁹ Çalışmamızda tercümesi Talip diler tarafından yapılmış eseri kullandık.⁴⁰

Priscus, Fragmenta Et Excerpta Attila ve Bizans Tarihi: Hakkında pek az bilgi bulunan Priscus, V. yy 'da yaşamış bir diplomat ve tarihçidir.⁴¹ Ne zaman, hangi tarihte doğduğu tam olarak saptanamaya yazar muhtemelen Trakya Parium'da doğmuştur.⁴²

³⁶ Nestor İskender'in Osmanlı sarayında görev yapmış olduğu, G.P. Belçonko tarafından savunulurken; M.N. Speranskiy, Nestor İskender'in Kırım Tatarlarından esir düşmüş bir kişi olduğunu belirterek, ardından Osmanlı sarayında belirli bir görevi yerine getiren bir figür olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, Nestor İskender'in Osmanlı topçu sınıfında görev almış olabileceğine dair çeşitli bilgiler de bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Özcan, Altay Tayfun, "Tsargrad'ın Türkler Tarafından Ele Geçirilişi Hikayesi'nin Yazarı ve Yazımı Üzerine", **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.5(19)/2020, s. 41.

³⁷ Nestor İskender, **İstanbul Çar Şehrinin Hikâyesi Şehrin Kuruluşu ve 1453 Yılında Türkler Tarafından Alınışı**, (çev. Gamze Öksüz& Fatih Yapıcı), Heyamola, İstanbul 2014.

³⁸[https://mediumaevumweb.wordpress.com/tag/giornale-dellassedio-di-costantinopoli-1453/\(21.11.2024-18:41\)](https://mediumaevumweb.wordpress.com/tag/giornale-dellassedio-di-costantinopoli-1453/(21.11.2024-18:41)).

³⁹ Yazar, şehrin savunması ile ilgili güvenilir bilgiler vermektedir. Eserinde, çatışmalara katılan 68 soylunun adlarını vererek, bunlardan ölenleri, esir düşenleri ve kaçmayı başaranları detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Ayrıca, Türk donanmasının karaya çıkmış olan denizcilerinin, ganimetlerden pay almak amacıyla büyük bir gafletle hareket etmelerinden faydalanarak kaçmayı başarmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ferwerde, Frank Fokke, "Nicolo, Barboro", **TDV**, 1992/5, s. 65.

⁴⁰ Nicolo Barbaro, **Konstantiniye Muhâsarası Ruznâmesi**, (çev. Şemseddin T. Diler), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1076, s. 18-19.

⁴¹Tünel, Tunç, "Ammianus Marcellinus, Priscus ve Lordanes'de Attilâ ve Hun Tasvirleri", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 23/2015, s. 332.

⁴²Abdullah Üstün,, "Panıumlu Priscus Bir Müverrihin Entelektüel ve Mesleki Portresinden Kesitler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 53/2013, s. 297.

Diplomat olan yazar, eserinde gördüğü ve şahit olduğu yerleri kaydetmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle eseri, tarihsel ve coğrafi bakımından değer taşımaktadır. Çalışmamızda çevirisini Turhan Kaçar'ın yaptığı eseri kullandık.⁴³

Prokopios, Bizans'ın Gizli Tarihi: Prokopios'un yaşamına dair fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserlerinde yer alan ifadelerden sınırlı da olsa bazı bilgilere ulaşılabilmektedir.⁴⁴ Edinilen bilgilere göre, imparatorluğun yönetim mekanizmalarında aktif bir rol alan Prokopios, bu görevi sayesinde, yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve askeri gelişmelerine birebir tanıklık etme fırsatı bulmuştur. Tanıklık ettiği olayları ve dönemin koşullarını ayrıntılı bir şekilde ele almak amacıyla, tamamen kendi dönemine odaklanan üç önemli eser kaleme almıştır. Bu eserler, hem yazarın gözlemlerini hem de dönemin ruhunu yansıtan değerli birer tarih kaynağı niteliğindedir.⁴⁵ Çalışmamızda Prokopios'un, Orhan Duru tarafından yapılan çevirisini kullandık.⁴⁶

Tursun Bey, Cihan Fatih'i: XV. yy Osmanlı siyasi düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olan Tursun Bey, II. Mehmet ve II. Bayezid dönemlerinde çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş bir tarihçi olarak öne çıkmaktadır.⁴⁷ Çalışmamızda, İstanbul'un fethine tanıklık etmesi bakımından önem arz ederin yazarımızın, Cihan Fatih'i adlı eserini kullandık.⁴⁸

Urfalı Mateos, Vekayi-Nâme: Urfalı Mateos'un hayatı hakkında sınırlı sayıda bilgi bulunmaktadır. Ancak kaleme almış olduğu eseri, Orta Çağ kronikleri arasında, yangınlar ve salgın hastalıklar gibi konulara değinen, dönemin sosyal ve fiziki

⁴³ Priscus, **Fragmenta Et Excerpta**, (çev. Turhan Kaçar) Alfa yayınevi, İstanbul 2020.

⁴⁴ Dilan Taştekin, **Procopius'un Tarihçiliği, MS 6.yy'da Doğu Akdeniz ve Anadolu Tarihine Katkısı**, (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020, s.4.

⁴⁵ Hüseyin Salikoğlu, "Procopius: Bir Tarihçi, Üç Farklı Anlatı", **Tarih yazımı**, C. 5(1)/ 2023, İstanbul, s.171.

⁴⁶ Prokopios, **Bizans'ın Gizli Tarihi**, çev. Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

⁴⁷ Cemil Oktay, " '... Ve bunun gibi tendire siyaset dirler.' Tursun Bey'in Siyaset Tanımı Üzerine Notlar", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Dergisi** XL, İstanbul 2009, s.44.

⁴⁸ Tursun Bey, **Cihan Fatih'i**, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2003.

dinamiklerini anlamak açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.⁴⁹ Çalışmamızda Hrant Andreasyan'ın çevirisini yaptığı eseri kullandık.⁵⁰

2.2. Araştırma Eserler

Tezimiz kapsamında, konuyla ilgili detaylı bir çalışma yapabilmek amacıyla birçok temel ve yardımcı kaynaktan kapsamlı bir şekilde yararlanılmıştır. Bu eserler, tezimizin bilimsel altyapısını oluşturmak ve konuyu farklı yönleriyle ele almak için titizlikle incelenmiştir.

Çalışmamızda; Bizans tarihi hakkında önemli çalışmalar yapan Işın Demirkent'in **“Haçlı Seferleri”**⁵¹, ve **“Bizans Tarihi Yazıları”**⁵² adlı derleme çalışmalarının bulunduğu kitaplardan istifade ettik. Aleksandr Vasilyev'in **“Bizans İmparatorluğu Tarihi”**,⁵³ Georg Ostrogorsky'nin **“Bizans Devleti Tarihi”**⁵⁴ eserini, Timothy E. Gregory'nin **“Bizans Tarihi”**⁵⁵ eserini, Grzegorz Leopold Seilder'in **“Bizans Siyasal Düşüncesi”**⁵⁶ adlı eseri ve Celalettin Basık'ın **“Hiç Bizans Olmadı, Rumulus'tan Fatih'e Roma Devlet'i”**⁵⁷ Jonathan Harris'in **“Bizans'ın Sonu”**⁵⁸ adlı eserini ve çevirisini Buket Kitapçı Bayrı'nın yaptığı **“Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar”** adlı derleme eserini kullandık.

⁴⁹ Yıldız Deveci Bozkuş, “Süryani Mikhai, Urfalı Mateos ve Abu'l Farac Kroniklerine göre Orta Çağ'da Depremler”, **Ankara, Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi IV**, Ankara 2023, s.44.

⁵⁰ Mateos, **Urfalı Mateos Vakay-ı namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.

⁵¹ Işın Demirkent, **Haçlı Seferleri**, Dünya yayınları, İstanbul 1997.

⁵² Demirkent, **Bizans Tarihi yazıları**, Dünya yayınları, İstanbul 2005.

⁵³ Vasilyev, age.

⁵⁴ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (1.Baskı), çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

⁵⁵ Timothy E. Gregory, **Bizans Tarihi**, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

⁵⁶ Seilder, age.

⁵⁷ Basık, age.

⁵⁸ Jonathan Harris, **Bizans'ın Sonu**, çev. Tevabil Alkaç, Alfa Tarih, İstanbul 2021.

Yine Cyril Mango'nun "**Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**"⁵⁹ eserini, Cecile Morrisson'nun "**Bizans Dünyası(Doğu Roma İmparatorluğu)**,"⁶⁰ John Holdon'un "**Bizans Tarihi Atlası**",⁶¹ Charles Diehl'in "**Bizans İmparatoru Tarihi**" çalışmasını⁶² ve Wolfgang Müller Wiener'in "**Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı**"⁶³ çalışmasından istifade ettik.

Bizans ve İstanbul üzerine yapılan çalışmalar arasından, Jean Ebersolt'un "**Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyahları**" eseri, Tamara Talbat Rice'nin "**Bizans'ta Günlük Yaşam**"⁶⁴ çalışmasını, Micheal Grant'ın "**Roma'dan Bizans'a**"⁶⁵ isimli eserini ve Paul Lemerle'nin "**Bizans Tarihi**"⁶⁶ eserinden istifade ettik.

Bizans Tarihi araştırmaları konusunda istifade ettiğimiz diğer eserler, Mustafa Daş'ın "**Bizans İmparatorluğu Tarihi**"⁶⁷, eserinden istifade ettik.

İstanbul'un şehir mimarisine dair araştırmalar için, A. Haluk Dursun, Ahmet Emre Bilgili, Artun Ünsal, Beşir Ayvazoğlu, Doğan Hızlan, Hikmet Barıtcugil, İlber Ortaylı, İskender Pala, Korkut Tuna, Murat Belge ve Sinan Genim'in toplu çalışmalarının yer aldığı "**Şehir ve Kültür İstanbul**"⁶⁸ eserinden istifade ettik. Yine Bu bağlamda İstanbul'un kent mimarisi hakkında bilgi edinebilmek maksadıyla Halil İnalcık'ın "**İstanbul Tarihi Araştırmaları**"⁶⁹ eserinden faydalandık.

⁵⁹ Cyril Mango, **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

⁶⁰ Cecile Morrisson, **Bizans Dünyası(Doğu Roma İmparatorluğu)**, çev. Aslı Bilge, Yapı Kredi İmparatorluğu, 2004 İstanbul.

⁶¹ John Holdon, **Bizans Tarihi Atlası**, çev. Ali Özdamar, Alfa, İstanbul 2007.

⁶² Charles Diehl, **Bizans İmparatoru Tarihi**, çev. Göke Bozkurt, İlgı, İstanbul 2006.

⁶³ Wolfgang Müller Winner, **Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı**, çev. Erol Özbek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

⁶⁴ Tamara Talbat Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam**, çev. Bilge Altınok, Göçebe Yayınları, İstanbul 1998.

⁶⁵ Micheal Grant, **Roma'dan Bizans'a**, çev. Zühre İlkelen, Homer Kitapevi, İstanbul 2000.

⁶⁶ Paul Lemerle, **Bizans Tarihi**, çev. Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

⁶⁷ Mustafa Daş, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Selenge, İstanbul 2021.

⁶⁸ Sinan Genim, **İstanbul ve Mimari**, profil yayıncılık, İstanbul 2012

⁶⁹ Halil İnalcık, **İstanbul Tarihi Araştırmaları, Fetihden Sonra İstanbul'un Yeniden İnşası Bilad-ı Selase: Galata, Eyüp, Üsküdar**, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2019.

Roma Tarihi hakkında bilgi toplamak için Clemens Bosh’ın “ **Roma Tarihi’nin Ana Hatları**”⁷⁰, Oktay Akşit’in “**Roma İmparatorluğu Tarihi**”⁷¹ eserini, istifa ettik. Hristiyan inanışını ele alırken Turhan Kaçar’ın **Geç Antikçağ’da Hristiyanlık** “adlı eserinden faydalandık.⁷²

Konstantinopolis’in düşme sürecini ele alabilmek için Ferudun Emecen’in “**Fetih ve Kıyamet**”⁷³ ve Roger Crowley’in “**Son Büyük Kuşatma**”⁷⁴ adlı eserinden istifade ettik.

⁷⁰ Clemens Bosch, **Roma Tarihi’nin Ana Hatları**, çev. Sabahat Atan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

⁷¹ Oktay Akşit, **Roma İmparatorluğu Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

⁷² Kaçar, age.

⁷³ Feridun M. Emecen, **Fetih ve Kıyamet 1453**, Timaş yayınevi, İstanbul 2018, s.327.

⁷⁴ Roger Crowley, **Son Büyük Kuşatma 1453**, çev. Cihat Taşçıoğlu, April, İstanbul 2024.

BİRİNCİ BÖLÜM

HRİSTİYANLIĞIN DOĞUŞU

1.1. Hz İsa'nın Doğumu: Kanonik İncillerin Tanıklığıyla

“Hristiyan”, kelimesinin etimolojik kökenine baktığımızda, temel olarak “kutsanmış” anlamı taşıdığı görülmektedir. Bu sözcük “Christos”⁷⁵ kelimesinden türemiştir. Bunun yanı sıra “kurtarıcı” anlamını da ifade eden bir kavramdır.⁷⁶ Aslında bakılacak olursa “kurtarıcı” kavramı veya bir diğer ifade ile “beklenen kurtarıcı” kavramı semavî olan üç dinde vardır. Hatta semavî olmayan Budizm ve Hinduizm gibi dinlerde de görülmekte⁷⁷ ve rastlanmaktadır.⁷⁸

⁷⁵ Yeni Ahit'te geçen “Christianos” kelimesi, Grekçe 'de “Christos yanlısı” anlamına gelmektedir. Bu terim, İbranice 'deki “Maşi'ah” kelimesinin Grekçe karşılığı olan “Christos ”tan türetilmiştir. “Maşi'ah” ise İbranice 'de “kutsal yağ ile mesh edilmiş” veya “yağlanmış” anlamı taşımaktadır. Bu kelime, Grekçe 'den Latinceye “Christus” olarak aktarılmış ve daha sonra Batı dillerine “Christ” şeklinde uyarlanmıştır. Böylelikle, kavram zaman içinde hem dini hem de kültürel bağlamda farklı coğrafyalara ve dillere adapte edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Kürşat Demirci, “Hristiyanlık”, **TDV**, 17/1998, s.368.

⁷⁶ Ali Coşkun, “Pavlus Hristiyanlığından Protestan Evanjelizmine Misyonerlik Süreci”, **Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi**, C. 2(2)/2017, s.147.

⁷⁷ “Kurtarıcı” yı ifade eden bu kavram, farklı din ve kültürlerde çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmakta olup, bu kavramın etimolojik kökenleri arasında bir ilişki bulunup bulunmadığı uzun yıllardır araştırma konusu olmuştur. Her kültür ve inanç sistemi, kurtarıcı fikrine genellikle merkezi bir figür üzerinden atıfta bulunmuş ve bu figürü farklı isim ve kavramlarla tanımlamıştır. Bu bağlamda, kurtarıcı arayışının insanlığın ortak bir teması olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Kuzey Amerika'nın yerli halklarından Aztekler'de bu kurtarıcı figürü “Queztzalcoatl” olarak adlandırılırken, Mayalar aynı kavramı “Kukulcan”isimiyle ifade etmişlerdir. Benzer şekilde, Peru'daki yerli halklar bu figüre “Viarcocha” ismini verirken, Algonkin toplulukları “Heilbringer” olarak adlandırmışlardır. Antik Mısır'da bu kavram “Ameni” ismiyle karşımıza çıkarken, Sabiiler “Praşaışiva” ifadesini kullanmışlardır. Yahudi ve Hristiyan geleneklerinde ise bu kurtarıcı figür “Mesih” olarak anılmaktadır. İslam dünyasında ise benzer bir kurtarıcı fikrine “Mehdi” kavramı kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Cihat Oruç, “Dinlerde Kurtarıcı Düşüncesini ifade eden Kavramlar Üzerine Bir İnceleme”, **Trabzon İlahiyat Dergisi**, C. 9/2022, s.130.

⁷⁸ Mehmet Kılıçarslan, “Hz. İsa'nın Ölümü ve Ref'in Naslar Bağlamında Tetkiki”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitim Dergisi**, C. 5(2)/2019, s. 199.

Tarihî devirlerin, en geçmiş dönemlerinden bugüne kadar baskı ve acı gibi duyguları yaşayan toplumlar hep bir kurtarıcı beklemiştir.⁷⁹

İnsanlara Hristiyanlığı tebliğ eden Hz. İsa'nın isminin anlamı üzerinde durduğumuzda, "İsa" isminin batı dillerinde "Jesus" olarak kullanıldığını ve kelime anlamı olarak "Yahve kurtarır" şeklinde, İbrani dilindeki "Yeşua" kelimesinden geldiği görülmektedir. Neticede baktığımızda Hz. İsa'nın ismine "kurtarıcı" manalarının yüklendiği görülmektedir.⁸⁰

Hristiyanlığın ortaya çıktığı süreci inceleyebilmek için, bu inancın vahyedildiği Hz. İsa'nın, Hristiyan dünyasında ve İncillerde geçen tarihî seyrini incelemek gerekir. "Hz. İsa'nın doğumu" hadisesinden başlamak gerekirse, bu konu hakkında çok fazla kaynak olmadığı söylenmelidir. Bunun temel sebebi, Hristiyan inancında, Hz. İsa'nın ölümünün, hayatından daha önemli olduğudur.⁸¹ Bu noktada bu konuya dair fikir edinebilmek için İncillere⁸² baktığımızda karşımıza dört geleneksel İncil çıkmaktadır. Bu İncillere şu isimler verilmiştir; "Yuhanna", "Markos", "Matta" ve "Luka".⁸³ Ancak her İncil'de Hz. İsa'nın çocukluğu, gençliği ve çarmıha gerilme dönemleri aynı ağırlıkta verilmemiştir. Örneğin Luka ve Matta'ya baktığımızda, Hz. İsa'nın doğumu hadisesi ve menşei ile ilgili bilgiler yazarken, Yuhanna ve Markos 'da Matta ve Luka'nın tersine doğum hadisesi anlatılmamış olmakla birlikte çocukluk dönemi yazılmamıştır.⁸⁴ Aynı şekilde İncillerde Hz. Meryem⁸⁵ hakkında bilginin çok fazla olmadığı da görülmektedir.

⁷⁹ Emine Öztürk, Halil Celep, "İslam ve Hristiyan İlahilerinde Hz. İsa Figürü", **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4/2015, s. 20-21.

⁸⁰ Ömer Faruk Harman, "İsa", **TDV**, C. 22/2000, s.465.

⁸¹ Karaman, age, s.465.

⁸² "İncil" sözcüğünün kökeni, Yunanca "iyi haber" veya "müjde" anlamına gelen "euaggelion" sözcüğüne dayanmaktadır. Bu terim, Latince'ye "evangelium" olarak geçmiş ve ardından Fransızcada "evangile" biçimini almıştır. İngilizce'ye ise, Eski İngilizce kökenli "godspel" kelimesinden türeyerek "gospel" şeklinde aktarılmıştır. Bu etimolojik süreç, kavramın farklı kültür ve dillerde nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, "İncil", **TDV**, C.22/ 2000, s.270.

⁸³ Zafer Duygu, "Antik Çağ'da İnciller'in Güvenirliği Meselesi", **Yahudilik Hristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi**, C.1(1)/2019, s. 12.

⁸⁴ Kenan Has, "Hz. İsa ve Tarihsel Yaşamın Bilgi Kaynakları", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 5/2000, s. 194-195.

⁸⁵ İslam geleneğinde üstün nitelikleri, iffetli yaşamı ve itaatiyle öne çıkan ve yüceltilen bir figür olarak kabul edilen Meryem, Hristiyanlıkta "Tanrı'nın annesi" unvanıyla anılmaktadır. Hristiyan inancında,

Bunun temel sebebinin Hz. İsa'nın beşerî taraflarından ziyade ruhanî taraflarına dikkat çekmek veya odaklanmak olduğu düşünülebilir. Hatta daha sonraki devirlerde Hz. Meryem'in, beşerî olarak yaşayan Hz. İsa'nın annesi olduğu, ancak tanrı olan İsa ile aynı özden olamayacağına dair fikirler ortaya çıkacaktır.

Tüm bunlar İncillerde Hz. Meryem'e neden çok fazla ağırlık verilmediği düşüncesine bir karşılık olmuştur.⁸⁶ Sonraki devirlerde Hz. İsa'nın çocukluk yıllarına dair bilgi veren İnciller sahte olarak kabul edilmiştir.⁸⁷ Tüm bu durumlardan da anlaşılacağı üzere Hz. İsa'nın doğumu, çocukluğu ve gençliğine dair bilgi edinmek oldukça güçtür. Ancak eldeki kaynaklardan çok az ve tartışmalı da olsa bazı bilgiler edinilebilir. Örneğin Hz. İsa'nın Yahudiye bölgesinde bulunan Beytlehem'de⁸⁸ doğduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerde kendi içerisinde tartışmalar barındırsa da genel kaniya göre Beytlehem bölgesinde doğduğu kabul edilmektedir.⁸⁹

Doğum yeri ile ilgili tartışmadan sonra aynı şekilde görüş farklılıklarına neden olan bir diğer mesele de Hz. İsa'nın doğumunun ayın kaçınıcı günü olduğu hakkında ki tartışmalardır. Bu konu hakkında net bir bilginin de olmadığı aktarılmalıdır. Ancak doğumun cuma günü gerçekleştiğine dair ortak bir görüş bulunmaktadır.⁹⁰

Meryem'in ibadet yaşamında merkezi bir rol oynadığı, onun da Hz. İsa gibi "asli günahattan" muaf olduğuna ve vefatının ardından göğe yükseltildiğine inanıldığı görülmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, "Meryem", **TDV**, C. 29/2004, s. 256.

⁸⁶ Şevket Yavuz, "Meryem Ana ve Topografyanın Ana Kültü ile İnşası veya Helenizm'e Vurulan Vahiy-Eksenli Prototip Aşısı", **Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3/2013, s. 13-21.

⁸⁷ Harman, "İsa" s.465-467.

⁸⁸ Hz. Davud ve Hz. İsa'nın doğum yerleri olması nedeniyle, bu bölge hem Yahudiler hem de Hristiyanlar için büyük dini öneme sahiptir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı resmî din olarak kabul etmesinin ardından, bölge büyük bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Zamanla, Hristiyanlık açısından önemli hac merkezlerinden biri haline gelmiş olan bu köy, Hz. İsa'nın doğduğuna inanılmasından dolayı pek çok önemli ibadet yerinin inşa edilmesine ev sahipliği yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öksüz, "XVI. yy Kudüs Sancak'ında Bir Köy: Beytülahm", **Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi**, 14/2022, s. 1033. İncil'de, kökeni "ekmek evi" anlamına gelen "Beytülhem" adı, Arapça'da "Beytülahm" şeklinde ve Hristiyan kutsal kitabında ise genellikle "Beytlehem" olarak geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Abdurrahman Küçük, "Beytülahm", **TDV**, 6/1992, s.86.

⁸⁹ Demir, age, s.140.

⁹⁰ Harman, "İsa", s.466.

Doğum hadisesine gelecek olunursa, geleneksel İncillerin aktardığına göre Hz. Meryem'e bir gün Cebrail meleği görünür ve ona bir çocuğu olacağını söyler. Hz. Meryem ilahî bir etki ile hamile kalır. Hz. Meryem bu dönemde Yusuf adında biri ile nişanlıdır. Yusuf, bu gebelik hadisesini öncesinde rüyasında gördüğü için Hz. İsa'nın ilahî yönüne inanır, bu durumda Hz. Meryem'i korumaya karar verir ve Hz. Meryem ile nüfus sayımı⁹¹ için Beytlehem'e gittiğinde doğum gerçekleşmiş olur.⁹²

Bu hadiseler geleneksel İncillerde aktardığımız şekilde anlatılmıştır. Bu hadiseler ile ilgili farklı tartışmalar da elbette yine olmuştur. Örneğin Hz. İsa'nın doğumunun gerçekleştiği yerin bir ahır olduğunu söyleyenler olduğu gibi, mağarada gerçekleştiğini ileri sürenler de olmuştur. Doğum hadisesinin ahırda gerçekleştiğini aktaran İncil, Luka İncil'idir. Başta da aktardığımız gibi Luka İncil'i diğer İncillere göre Hz. İsa'nın doğumu ve daha çok Hz. Meryem'in üzerinde durmaya gayret etmiştir. Tam tersi Matta İncil'inde ise bu konu hakkında bilgi bulmak oldukça güçtür. Matta İncil'i daha çok ilahî olan veya bir diğer ifade ile Aziz olan İsa ile ilgilenmiş, onu konu edinmiştir. Bu da Hz. İsa'nın otuz yaş ve sonrası dönemi anlamına gelmektedir.⁹³

Geleneksel İncillerde Hz. İsa'nın doğum hadisesinin aktarılma şekillerine veya bir diğer ifade ile aktarılma sıklığına dahi baktığımızda Hristiyanlık dini içerisinde ayrışmaların temeldeki sebepleri hakkında fikir elde edebiliriz. Bu ayrışmalar çalışmamızın ileri safhalarında ele alınmaya çalışılacaktır.

Tüm tartışmaların ortak noktasına göre Hz. İsa Filistin bölgesinde olan Kudüs şehrinin güneyinde bulunan Beytlehem'de dünyaya gelmişti. Doğum tarihinin

⁹¹ Hz. Meryem'in hamileliği sırasında, Roma imparatoru Augustus, imparatorluk topraklarında bir nüfus sayımı yapılması için ferman göndermiştir. Bu işlem, Roma topraklarında gerçekleştirilen ilk nüfus sayımı olarak kabul edilmektedir ve bu dönemde Suriye Eyaleti'nin yöneticisi olan Quirinius tarafından yapılmıştır. Nüfus sayımı gereği, her birey soy kütüğünün kayıtlı olduğu yere giderek kayıtlara dâhil olmalıydı. Hz. Meryem'in nişanlısı Yusuf, soy kütüğünde Davut'un soyundan geldiği için, kaydının bulunduğu Beytülahm'e gitmek zorunda kalmıştır. Yusuf, soy kaydının olduğu bu şehre doğru yol alırken, nişanlısı Meryem'i de hayvan sırtında yanında götürmüştür. Detaylı bilgi için bkz. M. Sacit Pekak, Durmuş Gör, "İsa'nın Doğumu", **Sanat Tarihi Dergisi**, 24/2015, s.181.

⁹² Has, age, s.195-196.

⁹³ Harman, "İsa" , s.466-477.

gerçekleştığı yıl Hristiyan dünyasında Miladi⁹⁴ çağ olarak nitelendirilen dönemin başlangıcı olmuştur. Bu durumda da, belirtilen diğer tartışılan konular gibi tartışılmış ve görüş ayrılıkları belirtilmiştir. Bu fikir ayrılıklarına göre Hz. İsa belirtilen tarihten ortalama olarak dört ya da altı yıl kadar öncesinde dünyaya gelmiştir. Bu görüş farklılığına neden olan şey Matta ve Luka İncil'lerinin doğum tarihinde birbirleriyle çelişen tarihler vermesidir.⁹⁵ Geleneksel İncillerden olduğu kabul edilen Matta'nın aktardığına göre, Hz. İsa'nın doğmasından hemen sonra Yahudi Müneccimler Kudüs'e gelmişler ve halka şu soruyu iletmışler; *"Yahudilerin kralı olarak dünyaya gelen çocuk nerede? O'nun doğduğunu gösteren yıldızı gördük, O'na secde etmeye geldik"*⁹⁶ Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere başta da belirtildiği gibi Hz. İsa'nın doğmuş olduğu toplum bir kurtarıcı arayışındaydı.

Bu noktada bu toplumun hangi inançlara sahip olduğunu veya siyasî çerçevede hangi ülkeye bağlı olduğunu incelemek, çalışmayı anlamakta yarar sağlayacaktır. Filistin bölgesi siyasî olarak Roma'ya bağlı idi. Bu bölgede Yahudi topluluklar yaşıyordu aynı zamanda Yahudiler mezhep bakımında birbirleriyle mücadele içindeydi. Baktığımız zaman tek tanrı inancı olduğu fikrine varabiliriz ancak aynı zamanda aynı bölgede putperest inanca sahip olanlar da bulunuyordu. Kudüs bölgesine gelirse dönemin önemli alanlarından birisiydi çünkü İsrailoğulları'nın hac merkeziydi.⁹⁷

Matta İncil'ine göre olaylar şu şekilde gelişir; Yahudi Kralı Herodes, müneccimlerden yeni doğan Hz. İsa'nın yanına gitmeden evvel onlara bu çocuğun yerini öğrendikleri takdirde söylemelerini istemişti. Ancak kâhinler bu çocuğun bir kurtarıcı olduğunu düşündükleri için Herodes, bu çocuğa zarar vermesin diye yerini saklamışlar hatta Hz. İsa'nın yanına gittiklerinde hediyeler vermişlerdi.⁹⁸ Bu hadiselerden sonra Cebrail Yusuf'a şunları söyledi; *"Çocuğu ve annesini alıp Mısır'a hicret etmesini, çünkü*

⁹⁴ Sözlükte "doğurmak" anlamına gelen "Vilad" kökünden türeyen "milat", "doğum zamanı" anlamına gelmektedir. Bu terim, özellikle Hz. İsa'nın doğumuyla bağlantılı olayları ve Hristiyan takvimine dayalı tarih başlangıcını ifade etmek için kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Salime Leyla, "Milât", **TDV**, 30/2020, s. 57.

⁹⁵ Zekiye Sönmez, "İnciller ve Kur'an Işığında Hz. İsa", **Dinler Tarihi Derneği Yayınları**, 3/2002, s. 142-143.

⁹⁶ Demir, age, s.140.

⁹⁷ Sönmez, age, s.152-253.

⁹⁸ Has, age, s.195.

kral Herodes'in İsa'yı öldürmeye karar verdiğini"⁹⁹ söyler. İşte bu hadiselerden sonra Hz. İsa Mısır'a gider. Ancak kral Herodes'in ölümü ile tekrardan Nasır'a geri dönerler.¹⁰⁰ Kilise tarihçisi olarak bilinen Eusebios bu durumu şu şekilde anlatmaktadır;

"İsa, Udea'daki Beytullahim'de doğdu. O zamanlar Herod, doğudan gelenlerin etkisiyle bozulmamıştı. Yıldızbilimciler uzun bir yolculuktan geldiler ve Tanrı'nın oğlunun nerede olduğunu sordular. Herod, krallığının tehlikeye girdiğini düşündü. Bu nedenle hekimlerden, Yahudi halkından İsa'nın doğmasının beklediği yerler hakkında bilgi aldı. Ardından Micah'tan aldığı ilhama göre bir ferman çıkardı. Buna göre Beytullahim ve civarında iki yaşından küçük olan ve İsa olabileceği düşünülen tüm çocuklar öldürülecekti. Fakat çocuk, akrabaları tarafından Mısır'a götürüldü. Burada meleklerden neler olduğunu öğrendi..."¹⁰¹

Daha evvel aktarıldığı üzere Hz. İsa'nın doğumu, doğum yılı, çocukluk sürecinde yaşadıkları hem İncillerde detaylı değildir hem de kaynak bakımından eksik kalan dönemlerdir.

1.2. Hz. İsa'nın Çarmıha Gerilme Hadisesi

Hz. İsa'nın artık yetişkin olduğu ve dinî öğretilerini tebliğ ettiği döneme gelecek olursak, Hz. İsa önce Erden civarında ve Galile bölgelerinde tebliğe başlamıştır.¹⁰² İncillerin aktardığına göre Tebliğe başlamadan kırk gün boyunca oruç¹⁰³ tutmuş, bu sürede şeytan ile mücadelesi olmuştur. Daha sonrasında on iki havarisini seçmiş ve onlar ile beraber dinini tebliğ etmeye başlamıştır.¹⁰⁴

⁹⁹ Has, age, s.196.

¹⁰⁰ Sönmez, age, s.150.

¹⁰¹ Eusebios, age, s.25.

¹⁰² Harman, "İsa" , s.477.

¹⁰³ Yahudi geleneklerine uygun olarak, Yeni Ahit'te Hz. İsa ve havarilerin oruç tuttukları belirtilmektedir. Hazreti İsa'nın belirlediği özel bir oruç günü veya biçimi olmasa da, erken Hristiyanlık döneminde, Hristiyanlar özellikle her Çarşamba ve Cuma günü oruç tutmuşlar, yılın belirli zamanlarında ise genellikle et ve süt ürünlerinden kaçınarak sıkı bir diyet uygulamışlardır. Detaylı bilgi için bkz. Ali İhsan Yitik. **TDV** **33**, 2007, s.419. Oruç Hristiyanlığın ilk dönemlerinde çok takdir edilen bir ibadet olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Rahim Ay, "İlahi Dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **Journal of Analytic Divinity**, C. 5(2)/ 2021, s. 222.

¹⁰⁴ Havari sözcüğü, "beyaz olmak, iyice beyazlatmak" manasına gelir. Arapça "haver" kökünden türeyen bu sözcük aynı zamanda "seçilmiş, kusursuz, taraftar, özverili arkadaş, dost, bir kimseye ileri derecede yardım eden, kendisini bir davaya adanmış" manalarına gelir. Kanonik İncillerin verdiği bilgiye göre, Hz.

Ortalama olarak din öğretisini üç yıl boyunca tebliğ ettiği düşünülmektedir.¹⁰⁵ Bu düşünceye varış sebebi Hz. İsa'nın otuz yaşlarında vaaz vermeye başlamasıdır.¹⁰⁶ Antik kaynaklarda bu durumu desteklemektedir. Örneğin Kilise tarihi yazarı Eusebios eserinde, Hz. İsa'nın tebliği 30 yaşından sonra yapmaya başladığını söyler.¹⁰⁷ İncillerin aktardığına göre vaaz vermeye başladığı bu süreçte çeşitli mucizeler göstermiştir.¹⁰⁸ Elbette bulunduğu coğrafya da yeni bir dini yaymak kolay olmamıştır. Neticede Hz. İsa cezalandırılıp çarmıha¹⁰⁹ gerilmişti. Bu süreç ile ilgili tartışmalı farklı iddialar da bulunmaktadır. Bu iddialara göre Yahudi inancında olan din adamları, Hz. İsa'nın bu tebliğinin makam mevki için olduğunu düşünmüşler ve onun çarmıha doğru olan sürecini etkilemişlerdir. Kabul edilen geleneksel İncillerin aktardığına göre ise, Romalı yetkililer tarafından cezalandırılmıştı. Bir diğer görüşe göre ise Kral Herodes emir vermiş ve Hz. İsa çarmıha gerilmişti. Hatta bu çarmıha gerilme hadisesinde ihtiyarlar, rahipler, Yahudiler nedamet içinde bulunmuşlar ve şu sözleri söylemişlerdir; *“Tanrı huzurunda büyük günah işlemek, Yahudi halkının eline düşmekten ve taşlanmaktan*

İsa tebliğ faaliyetine başlar başlamaz kendisine inananlardan on kişi seçmiş ve bunlara Havarî adını vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Osman Cilacı, “Havarî”, **TDV**, 16/1997, s. 513-516. Havarî sözcüğü Yeni Ahit'te “İsa'nın yandaşları, İsa öldükten sonra şahit olanlar, gibi manalara gelir. Detaylı bilgi için bkz. Ayşe Dokur, Saliha Esen, “Havariler Dönemi Mabed Anlayışı ve Ev Kiliseleri”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar** Dergisi, 9/2022, s. 245.

¹⁰⁵ Sönmez, age, s.163,

¹⁰⁶ Has, age, s.196.

¹⁰⁷ Eusebios, age, s.28.

¹⁰⁸ Harman, age, s.477.

¹⁰⁹ “Dört çivi” anlamına gelen Farsça bir terkip olan bu ifade, yatay ve dikey iki ağacın oluşturduğu haç şeklindeki darağacını tanımlar. Aynı zamanda bu yapıya “haç” denir. Suçlunun elleri ve bacakları bağlanarak ya da çivilenerek idam edilmesi şekli olan bu cezalandırma yöntemi, Roma'da yaygın olmakla birlikte, tarihsel olarak Asurlular, Persler, Kartacalar, Efesliler, Mısırlılar ve Yunanlılar gibi eski uygarlıklar tarafından da uygulanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Günay Tümer, “Çarmıh”, **TDV** 8, 1993, s.230. Başlangıçta, bu ceza yöntemi yalnızca bir kazık kullanılarak uygulanıyordu; mahkûm bu kazığa bağlanır ve ölüme terk edilirdi. Ancak, Grekler ve Romalılar, bu uygulamayı değiştirerek, suçluların yanı sıra köylüler, yabancılar, alt sınıflardan bireyler ve ağır suçlular üzerinde bu cezayı uygulamaya başlamışlardır. Bu cezalandırma şekli, infaz alanına eklenen bir tahta ile tamamlanır ve suçlunun ölümüne yol açacak şekilde bir çarpma gerçekleştirilirdi. Detaylı bilgi için bkz. Halim Işık, “İncillere Göre Çarmıh”, **Dini Araştırmalar**, 10/2007, s. 43.

iyidir.”¹¹⁰Çarmıha gerilme hadisesi Kanonik olarak kabul edilen dört İncil’de de geçmektedir.¹¹¹

Çarmıha germe hadisesinden sonrasını Kanonik İncillerden biri olan Matta’nın aktardığına göre ¹¹²Hız. İsa’nın naaşının geçirildiği haçtan ayrılarak hemen yakınında bulunan oyulmuş bir kayaya konulduğunu veya boş bir mezara konulduğunu söyler. Ancak üç gün sonra gelip bu mezar veya oyulmuş kayaya bakıldığında Hız. İsa’nın orada olmadığını görürler. Bu da Hız. İsa’nın ölmediği veya tekrar dirildiği anlamına gelmekle birlikte çarmıha gerilen kişinin Hız. İsa yerine ilahî bir şekilde başka birinin yer değiştirdiğine dair düşünceleri ortaya koymuştur.¹¹³

Burada elbette sorulması gereken bir diğer soruda, çarmıha germe cezası ilk kez mi kullanılmıştı? Tarihi kaynaklara baktığımızda bu cezalandırma yöntemi ve buna benzer ceza yöntemlerinin Romalılarda bulunduğunu görebiliriz. Örneğin suçlular kazığa bağlanıp yakılıyor, aslanlara yem ediliyor veya çarmıha geriliyordu. Bu ceza yöntemleri her suç için kullanılan yöntemler değildi. Asilik yapan kölelere veya siyasî nedenlerle yapılan isyan suçlarında kullanılıyordu. Bu örnekten yola çıkarsak Hız. İsa bir köle değildi. Dolayısıyla çarmıha gerilme sebebi siyasî bir suçun dönütü olarak verilmiş olabilir miydi? Bu konuda da aynı şekilde birçok fikir ayrılığı vardır.¹¹⁴

Tüm bu bilgilerin yanı sıra, antik kaynaklar arasında oldukça önemli yer tutan Nestor İskender, eserinde Çarmıha gerilme cezasının, sonraki yüzyıllarda Doğu Roma’da yasaklandığını şu şekilde ifade eder;

*“İsa’nın çilesini anmak üzere Çarşamba ve Cuma günleri oruç tutulmasını, onun yeniden dirilişini anmak için ise pazar günleri bayram yapılmasını emretti. Yahudilerin kurban sunmalarına izin vermedi ve İsa’nın çarmıha gerilişinin aziz hatırasına leke sürülmemesi için herhangi birine çarmıha germe cezasının verilmesini yasakladı.”*¹¹⁵

¹¹⁰ Sönmez, age, s. 164-165.

¹¹¹ Mahmut Aydın, “İsa’ya Ne Oldu?”, *İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2/2004, s. 47.

¹¹² Harman, “İsa”, s. 477.

¹¹³ Has, age, s. 197.

¹¹⁴ Aydın, age, s. 48.

¹¹⁵ Nestor İskender, age s. 19.

1.3. Hristiyanlığın Roma’da Yayılma Süreci

Hiz. İsa’nın doğduğu dönemde Filistin bölgesinde Yahudiler çoğunluktadır. Dolayısıyla burada tek tanrı inancı mevcuttur. Hiz. İsa’nın tebliğ ettiği dinde tek tanrı inancına sahip olduğu için bu bölgede ilerleme kaydetmesi oldukça güçtür.¹¹⁶ Bu durum İncil Tomas’da şu şekilde geçmektedir; “*Hiçbir peygamber kendi köyünde kabul görmez.*”¹¹⁷

Hiz. İsa’nın peygamberliğini ilan ettiği sırada Roma İmparatorluğu’nda Tiberus ta geçmişti ve burada Pagan¹¹⁸ inancı hâkimdir. Bu durumda Filistin’in tersine burada da tek tanrı inancının olmadığı söylenebilir. Tek tanrı inancının olmadığı bu coğrafyada; Gök tanrısı, Kapılar tanrısı, Harp tanrısı gibi birden fazla tanrıya inanılıyordu. Tanrı kavramı bu coğrafyada yaşayanlar için görünmez bir gücü ifade ediyordu.¹¹⁹

Bu yüzden Roma İmparatorluğu için tek tanrı kavramı alışık olunmayan bir durumdu ancak Roma imparatorluğu sınırlarını genişletmiş Ortadoğu’ya yayılmış ve tek tanrı inancı ile bir şekilde karşı karşıya gelmiştir.¹²⁰ Bu noktada şu soruyu sormakta fayda vardır; Nasıl olurda tek tanrı inancına sahip olmayan bir topluluk asırlar sonra bu dini kabul etmişti?

Bu soru hakkında birtakım tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmalara göre, Hristiyanlık inancı “baba-oğul-kutsal ruh”¹²¹ üçlemi üzerine kuruludur. Bu üçlem aslında geçmiş devirlerde bulunan birçok dinde bulunmaktadır. Örneğin eski Mısır inancında üç tanrı vardır. Bu üç tanrı; Horus, Osiris ve İsis’dir. Horus, Osiris’in oğludur. Hiz. İsa gibi acılar çekmiş ölmüş ancak daha sonrasında tanrının isteğiyle tekrar hayata dönmüştür. Bu

¹¹⁶ Çalık, age, s. 86-87.

¹¹⁷ Sönmez, age, s. 155.

¹¹⁸ Latince kökeni “pagan” sözcüğünden türeyen bu terim başlangıçta “köylü” veya “taşralı” anlamını taşıırken, Orta Çağ’ın başlarından itibaren kilise tarafından Hristiyan olmayanları tanımlamak için kullanılmıştır. XVIII. yy’ dan itibaren ise çok tanrılı dini geleneklere atıfta bulunan putperestlik kavramını ifade etmeye başlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Göç, “Putperestlik”, **TDV**, C. 34/2007, s. 365.

¹¹⁹ Bosch, age, s. 20-21.

¹²⁰ Çalık, age, s. 87.

¹²¹ Sözlükte “üçleme” anlamına gelen “teslis” terimi, İslam geleneğinde Hristiyanlığın Baba, Oğul ve Kutsal Ruh ’tan oluşan üçlü ilah anlayışını ifade etmek için kullanılmaktadır. Teslis düşüncesi, Hristiyanlık öncesi çeşitli inanç ve geleneklerde de farklı formlarda kendine yer bulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Jacques waardenburg, “Teslis”, **TDV**, C. 40/2011, s. 549.

olay örgüsü bir bakıma “baba-oğul-kutsal ruh” inancı ile benzerlikler göstermektedir. Bu üçlem yalnızca eski Mısır inancında bulunmuyordu aynı zamanda Sümerlerde; Anu, Enlil ve Ea şeklinde üç tanrı vardır. Başka bir örnek verecek olursak Tibet dinlerinde de aynı benzerlik bulunmuş burada da; Om, Ha ve Hum şeklinde üç tanrı bulunmaktadır.¹²² Bu benzerlik şu yorumu beraberinde getirmiştir, teslis inancına benzer yapıların daha evvelki dinlerde veya çağdaşı olan dinlerde bulunması Pagan inancına sahip Romalıların bu tanıdık yapıyı kabul etmelerine zemin mi oluşturmuştur?

Hristiyanlığın başlangıçta Roma’da yayılmama sebebi ile ilgili farklı bir tartışmaya göre ise Hristiyanlık Romalılar tarafından yeni bir din olarak algılanmamış, Yahudiliğin farklı bir yorumu olarak düşünülmüşler aynı zamanda yozlaştığını düşündükleri Yahudilere tepki sınıfı oldukları kanısına varmışlardır.¹²³

Hz. İsa’nın inancını tebliğ ettiği dönemde Roma İmparatorluğunun başında Augustus vardır, Augustus’un vefatından sonra imparatorluğa Tiberisus geçmiştir. Bu dönemlerde başta da aktarıldığı gibi Roma’da Pagan inancı hâkimdir. Yeni tebliğ edilmeye başlayan bu din köle sınıfı, soylular sınıfı, hürler sınıfı arasındaki ayrımı yok sayılmıştır. Dolayısıyla özellikle Roma İmparatorluğunun üst sınıflarınca hoş karşılanmamış, karşı gelinmiştir. Tüm bu durumların neticesinde Hristiyanlar inançlarından kaynaklı zulüm görmüştür.¹²⁴

Tiberius’un ölümüyle yerine gelen imparator Caligula’ dır.¹²⁵ Caligula Roma halkının desteğini alarak imparator seçilmişti. Tek tanrı inancına sahip Yahudilerle sık sık karşı karşıya gelmiştir. Onlar tek tanrı inancına sahip oldukları için kendi azizliğine zarar vereceklerini düşünmüştür. Üstünlük sağlamak için Kudüs tapınağına kendi heykelini dahi dikirmek istemiştir ancak Yahudiler bu isteğe karşı direnmiştir. Caligula aynı zamanda sapkın fikirlere sahip biridir.¹²⁶ Kız kardeşi Drusilla ile evlenmek istemiştir.

¹²² Mehmet Zafer İnanlar, “Hristiyan Teslisinin Pagan Kökleri”, **İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, 3/2020, s. 134-135.

¹²³ Basık, age, s.62.

¹²⁴ Çalık, age, s.87-89.

¹²⁵ Küçük yaşlarda çizme giydirildiği için “Çizmecik” anlamına gelen Caligula unvanını almıştır. Fakat büyüdükten sonra bu unvanı reddedip “Gaius” ismini kullanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Akşit, age, s.78-79.

¹²⁶ Caligula denildiğinde, kız kardeşi Drusilla ile yaşadığı iddia edilen ensest ilişki, Baiae Körfezi’nde teknelerden inşa ettirdiği köprü, Germania seferi sırasında askerlerine toplattırdığı deniz kabukları ve en

İ.S dördüncü yüzyılda yaşamış ünlü tarihçi Eutropis, Kısa Roma Tarihi adlı eserinde Caligula' nın sapkın durumunu şu sözleri ile ifade eder;

*“Kız kardeşlerine tecavüz etti, hatta kendisi bile onların birinden bir kızı olduğunu onayladı. Büyük bir hırsla, ahlaksızlıkla ve zalimlikle herkese karşı şiddet uyguladığından yirmi dokuz yaşında, yönetimin üçüncü yılının on dokuzuncu ayının üçüncü gününde sarayında öldürüldü.”*¹²⁷

Bir tartışmaya göre de, Roma'da Hristiyanlığın yayılma sürecini etkileyen bir faktörde imparatorlukta olan bu sapkın tavırlardır.

Hristiyanlara yapılan zulümlerin devamı başa geçecek olan imparator Neron döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde Roma'da nedeni tespit edilemeyen büyük bir yangın çıkmıştır. Neron bu yangının sebebi olarak Hristiyanları görmüş ve onları şiddetli bir şekilde cezalandırmıştır. Bu cezalandırmalar işkence şeklinde olmuştur.¹²⁸ Roma halkı Neron'u, Caligula' ya benzetiyordu.¹²⁹ Onu savurgan ve sefahat düşkünü olarak görüyorlardı. Aynı zamanda Neron, yakın akraba cinayetleri işlemiş ve annesini öldürmüştü.¹³⁰

İmparatorluğun sonraki dönemlerinde yeni bir hanedan olan Filavius hanedanı iktidarda yerini almış ancak bu dönemde diğer dönemlerden farklı olarak soylu sınıfının içine nüfuz eden bir Hristiyanlaşma başlamıştır.¹³¹ Bunun bir şekilde fark edilmesiyle Hristiyanlara yönelik baskı daha fazla artmıştır.¹³²

Filaviuslar hanedanından olan Domitianus döneminde de aynı şekilde Hristiyanlara yönelik zulüm ve baskı devam etmiştir ancak Hristiyanlığın saray içine kadar girmesi engellenememiştir. İmparatorluk bu dönemde şimdiye kadar “gümüş çağı”

sevdiği atı Incitatus'u konsül yapmayı planladığına dair eylemleri akıllara gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ebru Durmaz Akyüz, Hüseyin Üreten, “Caligula ve Dönemine Farklı Bir Bakış Açısı”, **Journal of History** C. 14/2022, s. 377.

¹²⁷ Eutropius, **Kısa Roma Tarihi**, çev. Çiğdem Menzilioğlu, Alfa, İstanbul 2017, s. 118.

¹²⁸ Basık, age, s.65-68.

¹²⁹ Tarihsel kaynaklarda, kişisel aşırılıkları ve israfla tanınan Nero, aynı zamanda Hristiyanlara karşı uyguladığı acımasız zulümle de bilinir. Bu davranışları, şüpheli kanıtlara dayanan çeşitli iddialara pekiştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Murat Şengöz, “Büyük Roma Yangını Üzerine Ontolojik Bir Değerlendirme”, **Journal of Social Sciences and Humanites**, C. 7/ 2023, s. 418.

¹³⁰ Eutropius, age, s. 119.

¹³¹ Mango, age, s. 70-71.

¹³² Çalık, age, s. 89.

denilen devrini yaşamışken bundan sonra “altın çağ” şeklinde ifade edilen dönemine girmiştir. Bu süreç imparatorluğun sarsıntı ve bunalıma girdiği sürece kadar devam etmiştir. İmparatorluğu, Galya ve İspanya gibi eyaletlerin elden çıkması bunalıma sokmuştur. Bu bunalımda Hristiyanlığın yayılmasını kolaylaştırmıştır.¹³³ Hristiyanlık inancının serbest bırakılması I. Constantinus ile gerçekleşecektir, bu da birçok değişikliği beraberinde getirecektir.

1.4. I. Konstantinus’un Hristiyan Olma Meselesi ve Milano Fermanı (313)

I. Constantinus Roma tarihini derinden değişikliklere neden olacak kararlar almış bir imparatorudur. Büyük Konstantin olarak da bilinen I. Konstantin’in MS. 270 yılında Nairsus’ da doğduğu bilinmektedir.¹³⁴ İrilyalı bir aileye mensup olduğu bilinen I. Constantin’ in annesinin ismi Helena idi. Helena sonraki yıllarda Hristiyan olacak ve Hristiyanlık tarihine Azize Helena olarak geçecektir. Bu sıfatı alma sebebine gelecek olursak, Helena Hristiyan olduktan sonra Hz. İsa’nın gerildiği çarmıhı aramak için ve hac ziyaretini yapmak için Filistin’e gitmiştir. Yolculuğunun amacına ulaşarak haçı bulduğu rivayet edilmektedir.¹³⁵ İşte bu sebepten ötürü Azize Helena olarak anılacaktır.¹³⁶

I. Constantinus babası ile birlikte Piktler isyanı olarak bilinen isyanı bastırmak için birlikte Britanya’ya gitmiştir. Burada katılacağı savaşlar I. Constantinus’un kaderini çizmeye başlayacaktır çünkü burada göstermiş olduğu başarılarından dolayı “Britannius Maximus” unvanı almıştır. Bu unvan ve dolayısıyla başarısından kaynaklı 306 yılına

¹³³ Basık, age, s.71-84.

¹³⁴ Doğançlı, age. s.498.

¹³⁵ Helena’nın Kudüs’e yaptığı ziyarette, İsa’nın çarmıha gerildiği çivilerden üç parça bulunduğuna inanılmaktadır. Bu çivilerin, Golgota tepesinde yer alan Venüs Tapınağı’nın altında bulunduğu ve üzerine “Yahudilerin Kralı İsa” yazılı olan haç parçasının da burada keşfedildiği rivayet edilir. Helena, Kudüs piskoposunun yardımıyla, hasta bir kadının çivilerden birine dokunarak iyileşmesi mucizesiyle, bu çivilerin gerçekliğini test eder. Ardından, çakılan üç çiviye ulaşarak bunları alır. Çivilerden birini tacına taktıran Helena, diğer iki çiviye ise Konstantin’e gönderir. Konstantin, bir çiviye atının dizginlerine, diğerini ise miğferinin üzerine taktırır. Konstantin, annesinin ziyaretinde, haçın bir parçasını aldıktan sonra, burada bir kilise inşa edilmesi için talimat verir. Detaylı bilgi için bkz. Fatma Şengül, “Orta Anadolu’da Bizans Dönemi Hristiyan Hac Yolları”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7/2022, s. 15.

¹³⁶ Vasilyev, age, s.59.

gelindiğinde babasının ölümü ile babasının yerine geçmiş ve Batı bölgesinin Augustus'u olmuştur.¹³⁷

Bu defa da Roma'da halk tarafından bir isyan çıkmıştır. Bu isyanın nedenine gelecek olursak, halk İmparatorluktan geri çekilen Maxentius' un tekrar başa gelmesini istemiştir. Bu durumda Maxentius ilerleyen yaşına rağmen oğlu ile imparatorluğun başına tekrardan geçmiştir. I. Constantinus bu durum karşısında çözümü Augustus olan Licinius' la beraber bir iç savaşta bulmuştur.¹³⁸ Bu iç savaşın galibi I. Constantinus ve Licinius olmuştur ancak I. Constantin, Licinius' u öldürerek imparatorluk tahtına tek başına geçmiştir.¹³⁹ Bu olay neticesinde Romalıların tarihi yeniden çizilmeye başlamıştır.¹⁴⁰

I. Constantinus'un imparatorluğu ile Hristiyanlığın Avrupa'da ki kaderini değiştirecek bir kararı da beraberinde getirmiştir. Artık Hristiyanlar inançlarını gizlemek zorunda değillerdir, bu inanç serbest hale gelmiştir.¹⁴¹ Bu noktada şöyle bir tartışma doğmuştur; I. Constantinus' da Hristiyan olmuş muydu? Hristiyan olduysa dahi samimi miydi? Hristiyan olduysa, bunun sebebi siyasi bir güç müydü?¹⁴² Bu sorulara yanıt aranacak olunursa, bu konularda farklı tartışmalar ve görüşler olduğu görülebilir.

Bazılarına göre I. Constantinus din değiştirmede samimidir. Bu dine inanmıştır ve bu yeni dini ülkesine aşılama için ilk başta dini serbest hale getirmiştir. Bu düşüncenin tam tersine bazılarına göre de I. Constantinus artık Hristiyanlığın ulaştığı noktayı görebilmektedir ve güçlenmiş bir dinin safında yer almak istemiştir.¹⁴³ Her iki tartışmayı ayrı ayrı irdeleyecek olursak, öncelikle I. Constantinus'un siyasî emeller uğruna bu inancı serbest bıraktığına dair düşüncelerden bahsedelim. Fransız bir tarihçinin bu konuyla ilgili şöyle bir sözü vardır;

¹³⁷ Basık, age, s.91.

¹³⁸ Eutropius, age, s. 168.

¹³⁹ Licinius' a karşı yapılan bu zafer Kyrópolis' de (Üsküdar)'da yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Morisson, age, s. 21.

¹⁴⁰ Vasilyev, age. s. 60.

¹⁴¹ Nestor İskender, age, s. 19.

¹⁴² Yunus Kaymaz, "Büyük Constantinus'un Hristiyanlığı Meselesi", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 16(29)/2014, s. 214-215.

¹⁴³ Ostrogorsky, age, s. 42.

“...onların en sıradan davranışlarının arkasında bile gizli sebepler ararız. Onlara, ilk bakışta nedenini anlayamadığımız davranışlar, düşünce derinliği ve onların asla hayal dahi etmedikleri kurnazlıklar atfederiz...”¹⁴⁴

Burada tarihçi, önemli bir şahsiyetin yaptığı en ufak bir davranışta dahi arka planın sorgulanması ve yorumlanması gerektiğine dair düşüncelerini söylemiştir. Dolayısıyla I. Constantinus’un din değiştirmesi ve serbest bırakması hususuna tek bir bakış açısıyla yaklaşmanın doğru olmayacağını söylemek istemiştir.

I. Constantinus’un samimi olduğunu düşünen fikirlere göre ise o dönem Hristiyan sayısı, nüfusun onda biri kadardır. Bu nüfusa sahip bir kesim için yani azınlık için taraf değiştirmenin siyasî bir çıkar sağlamayacağını düşünmektedirler. Aynı şekilde I. Constantinus’un İran’da bulunan kilise örneklerinden etkilendiği bunun da onu Hristiyanlığa yakınlaştırdığı düşünülmektedir. Bazı kaynaklara göre ise I. Constantinus Maxentius ile savaşırken ışık şeklinde bir haç görmüştür ve bu onu etkilemiştir.¹⁴⁵

I. Constantinus’un Hristiyanlığı serbest bırakmasındaki en önemli hadise, bunu bir ferman ile özgür bırakmıştır. Yani bu süreç kendi kendine gelişen bir hadise değildir. Bir ferman ile kayda geçen bir hadisedir. Bu sayede Hristiyanlık yasal bir nitelik kazanmıştır. Bu ferman I. Constantinus ve Licinius arasında 313 yılında ortak bir şekilde yayınlanmıştır.¹⁴⁶ Ferman şu şekildedir;

“Daha önce bilinen dinî özgürlükler reddedilemez. Herkes kendi seçtiği inanca uygun şekilde yaşamalıdır. Hristiyanlar da en az diğerleri kadar kendi inançlarını ve değerlerini korumalıdır. Biz bu emirleri sırayla verdiğimizden ve her geçen gün yenilerini eklediğimizden bu yana kimi insanlar bazı kurallara uymamış olabilirler. Biz Constantinus Augustus olarak nezaket kuralları altında Milano kentinde bir araya geldik... Bu nedenle Hristiyanlarda dâhil olmak üzere insanların seçtikleri dine inanmalarını kararlaştırdık. Göksel varlık nasıl bir şey olursa olsun ülkemizi koruyabilir. Bu nedenle Hristiyanların ve diğerlerinin diledikleri şeyi yapabilmelerine izin verdik. Herkesin kendince ve Tanrı’sının tanımlarına göre özgürlük anlayışı bulunmaktadır...”¹⁴⁷

¹⁴⁴ Vasilyev, age, s. 60.

¹⁴⁵ Vasilyev, age, s.62-65.

¹⁴⁶ Doğancı, age, s. 501.

¹⁴⁷ Traore Taoufik Kassa, **“İmparator I. Konstantin ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri”**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2020, s. 64-65.

Bu şekilde aktarılan bu metnin Milano fermanının orjinal aslı değildir çünkü bu fermanın orijinali bulunmamaktadır.¹⁴⁸ Fakat Licinius' un dönemin İzmit valisine gönderdiği Latince kopyası muhafaza edilebilmiştir. Bu çeviri Latince kopyasına aittir. Milano fermanına yönelik, ferman nitelmesi de tartışmalıdır. Bazı tarihçiler bunu bir ferman olarak değil bir bildiri olarak nitelemiştir.¹⁴⁹

Milano Fermanı'nın yayılmasından sonraki süreci de incelemek dönemin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Fermanın verdiği özgürlükle birlikte Hristiyanlık hızla toplum içinde yayılmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu dönemde Licinius ve I. Constantinus arasındaki mücadeleyi, I. Constantinus kazanmış tahta tek başına geçmiştir. Bu iki augustusun başta ittifak yapmalarına rağmen aralarının neden bozulduğunu tarihçiler arasında tartışmaya neden olmuştur. Bir düşünceye göre Licinius Milano fermanında ki özgürlüklere uyum sağlamamıştır, Hristiyanlara acı çektirmiştir, Pagan inancına göre kendisi için zorla kurban kesilmesini istemiştir. Aynı zamanda geçmişte Hristiyanlara kötülük eden yöneticileri tekrar göreve çağırmıştır. Ancak bazı tarihçilere göre bunlar her iki augustusun arasının açılmasına bir sebeptir ama asıl neden tek lider olma kaygısıdır. Netice olarak I. Constantinus ve Licinius' un orduları karşı karşıya gelmiştir. I. Constantinus'un ordusu daha az sayıda olmasına rağmen daha iyi eğitilmiş oldukları için savaşın galibi olmuşlardır.¹⁵⁰

1.5. Milano Fermanı ile Gelişen Süreçte Hristiyanlığın Akıbeti

Milano Fermanı ilk görünüşte inançları birbirine eşitleyen bir ferman gibi görünse de zaman içerisinde I. Constantinus'un tek başına tahta geçtiği yıllarda Hristiyanları diğer dinlere karşı imtiyazlı hale getiren sürece götürmüştür. Bu imtiyazlara örnek verecek olursak, Halktan biri bir davası olma durumunda davalının da rızası bulunması durumunda davasını piskoposluğa götürebilmektedir. Davada piskoposun verdiği karar son karar olarak kabul edilmektedir. Önceleri davayı piskoposa götürürken davalının rızasını almak gerekiyorken sonraki yıllarda artık davalının rızası yoksa bile dava piskoposa götürülebilmektedir. Bu nedenlerden ötürü piskoposluk makamı zaman içerisinde otoritesi olan bir güç haline gelecektir. Aynı zamanda kilise kendilerine gelen

¹⁴⁸ Duygu, *Nikomedie ve Hristiyanlık*, s. 75.

¹⁴⁹ Vasilyev, age, s. 67-68.

¹⁵⁰ Kassa, age, s.66-67.

hediyeleri kabul etmektedir. Bu hediyeler devletin taşınmaz varlıkları olmaktadır. Bu sayede zaman içerisinde zenginleşen bir kilise meydana gelmiştir.¹⁵¹ Aynı zamanda kendi mahkemelerini kurmalarına izin verilen Hristiyanlar vergiden muaf tutulmuştur.¹⁵²

Hristiyanlığın, I. Constantinus ile sergilediği gelişmeler karşısında şu soru sorulabilir miydi? I. Constantinus Hristiyan olmuş muydu? Bu soru hâlâ tartışmaları korumaktadır. Bu konu hakkındaki tartışmalara verilen en önemli örneklerden birisine göre, I. Constantinus, Maxentius ile yapacağı savaşta, Maxentius' un büyü veya sihir yapmasından endişelenmektedir. Bu endişesine karşı çözümün en büyük Tanrı'ya dua etmek olduğu fikrine varmıştır ve dua etmiştir. Duasını ettikten sonra rüyasında Hz. İsa'yı gördüğünü ve ona şu sözleri söylediğini söylemiştir; *"Güneşin tepede olduğu bir gün gökyüzünde güneş ışığından oluşan bir haç işareti gördüm ve altında güneşten bir yazıyla 'Bununla zafere ulaşacaksın' yazıyordu."*¹⁵³ Anlatılan bu hikâyeye göre, I. Constantinus Hristiyan olmuş olabilirdi ancak bu durumun yanı sıra I. Constantinus'un yaşamı boyunca Pagan geleneklerini terk etmediği ve güneş kültürüne bağlı olduğu da söylenmektedir. Bu durumu bazı tarihçiler putperest inanca devam edenleri küstürmemek adına yaptığını söylemektedir.¹⁵⁴ Ayrıca I. Constantinus'un hâlâ Pagan inancını yansıtan unvan olan Pantifex Maximus'i kullanmasını da, samimi bir Hristiyan olmadığına yoran araştırmacılarda olmuştur. Bazı araştırmacılar da bu unvanı kullanma sebebinin siyasi nedenlere yormuşlardır, bunun inancı ile ilgili olmadığını savunmuşlardır.¹⁵⁵

I. Constantinus'un Hristiyan olması ile ilgili bir rivayet daha bulunmaktadır. Bu rivayete göre, I. Constantinus cüzzam hastalığına yakalanmıştır. Durumu kötüye giden imparator, Pagan din adamlarına gitmiştir. Pagan din adamları imparatora, eğer bebek kanı ile yıkanırsa iyileşeceğini söylemişlerdir. I. Constantinus önce bu fikre sıcak bakmış ama daha sonrasında merhamet duymuş, bu fikirden vazgeçmiştir. Merhamet gösterip vazgeçmesinden kaynaklı gece rüyasında Pavlu ve Petrus'u görmüştür. Rüyasında ona Papa Silvester'e giderse eğer iyileşeceğine söylemişlerdir. I. Constantinus papa gittikten

¹⁵¹ Vasilyev, age, s.70.

¹⁵² Mazlum Şahin Demir, "Doğu-Batı Kiliselerinin Ayrılış Noktası: Kalkedon Konsili", **Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, C.1(1)/2020, s. 65.

¹⁵³ Kaymaz, age, s.216.

¹⁵⁴ Doğancı, age, s.501.

¹⁵⁵ Karsa, age, s.56.

sonra kısa süre içinde iyileşmiştir ve bu olaydan sonra Hristiyan olmuştur. Bu hikâyeyi araştırmacılar kurgu olduğunu düşündükleri için genellikle kabul etmemektedir.¹⁵⁶

I. Constantinus'un Hristiyanlığı ile ilgili tartışmalara sebep olan bir diğer konu ise. Onun vaftiz edilmesidir. Bu konuya giriş yapmadan önce Hristiyan geleneğinde vaftizin ne demek olduğunu incelemek gerekmektedir. Vaftizin kelime anlamı suya dalmak veya yıkanmak demektir. Buradan da anlaşılacağı üzere su ile yapılan bir ayin törenidir. Su ile yapılan bir ayin olduğu için geçmişten beri diğer dinlerden de benzerlik bulundurmaktadır. Örneğin Eski Mısır halkları, yeni doğan çocuklarını Nil Nehri'nde yıkamakta ve bu sayede günahattan arındırdıklarını düşünmektedirler. Eski Yunan ve Babil inançlarında da buna benzer ayinler bulunmaktadır. Yahudi inancında da çocuklar sünnet edildikten belli bir süre sonra vaftiz edilmektedir.¹⁵⁷ Hristiyanlık inancında vaftizin sembolik önemini ilk tanımlayan kişi Pavlus'dur.¹⁵⁸

Teknik bakımdan bakılacak olunursa, bir kişi Hristiyan olmaya karar verdikten sonra vaftiz edilmektedir. Ancak I. Constantinus ölüm döşeğindeyken vaftiz edilmiştir. Bu durumda akla gelen ilk soru şudur, I. Constantinus ölüm anına kadar Hristiyan olmamış mıydı? I. Constantinus ağır bir hastalık geçirir ve ölüm döşeğinde olduğunu anlamıştır. 337 yılında Nicomedia 'ya gelir ve buradaki piskoposlara vaftiz edilmek istediğini söylemiştir.¹⁵⁹ Eusebios imparatorun sözlerini şu şekilde aktarır;

*“Uzun zamandan beri beklediğim an budur. Zira Tanrı'dan gelecek selameti kazanabilmeyi çok istedim, onun özlemini çektim. Bize ölümsüzlüğü getiren, kurtuluşu bahşeden mührü nail olmamızın zamanıdır. Bir zamanlar bu mührü Ürdün Nehri'nin sularında, Kurtarıcımızın da bize örnek olsun diye yıkandığı yerde kabul etmek istemiştım. Fakat bizim için neyin iyi olduğunu bilen Tanrı, buna burada ve şimdi layık olduğumuza hükmetti.”*¹⁶⁰

I. Constantine bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Ürdün Nehri'nde vaftiz olmak ister ancak yanında bulunan piskoposlar zamanının az kaldığını fark ettikleri için Nikomedia yakınlarında bulunan bir nehirde yapmışlardır.¹⁶¹

¹⁵⁶ Kaymaz, age, s.219.

¹⁵⁷ Mustafa Erdem, “Hristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 34(19)/1993, s. 133-135.

¹⁵⁸ Erdem, age, s. 142.

¹⁵⁹ Kaymaz, age, s. 220.

¹⁶⁰ Doğancı, age, s. 502.

¹⁶¹ Doğancı, age, s. 503.

İKİNCİ BÖLÜM

KONSTANTİNOPOLİS'İN BAŞKENT OLMASI VE HRİSTİYANLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

2.1. Bizans Adı Nereden Gelmektedir?

I. Konstantin dönemi ile ilgili önem arz eden iki önemli olay bulunmaktadır. Birincisi çalışmanın başında aktarılan, Hristiyanlığı serbest bir inanç haline getirmesi hadisesidir. İkinci önemli olay ise bugün İstanbul olarak bilinen Konstantinopolis'i¹⁶² başkent yapmasıdır. Bu başkent sınırları Marmara denizinin girişinden, Boğaziçi'nin Avrupa yakasına kadar olan kısımları barındırmaktadır.¹⁶³ Bu başkent bilindiği üzere bugün bilinen adıyla Bizans Devleti'nin başkenti olacaktır.¹⁶⁴ Ancak burada şu durumun düzeltilmesinde fayda vardır: Bizans aslında Roma'nın bir devamı niteliğindedir.¹⁶⁵ Bizans tabiri daha sonraki devirlerde kullanılan bir terimdir. Bizans Devlet'i kendini Romalı olarak adlandırmış ve kendilerini Roma'nın mirasçıları olarak görmüştür.¹⁶⁶ Antik kaynak yazarlarından biri olan Nestor İskender eserinde, şehrin adı ile ilgili şu ifadeye bulunur;

*“İmparator şehirde az insan olduğunu gördü. Zira şehir çok büyüktü ve şöyle yaptı. Roma'dan ve başka topraklardan ünlü yöneticileri ve ileri gelenleri, yani soylularını toplamak için adamlarını yolladı. Pek çok insanı buraya getirdi. Köşkler inşa ettirdi ve tüm imkânları sağlayarak şehirde onlara yerleşim verdi. Eski evlerini ve yurtlarını unutmaları için sarayında rütbelere verdi. İmparator büyük bir saray, muhteşem bir hipodrom, iki tane patrik yani Pazar yeri kurtulması için düzenlenmiş üzeri kapalı sokaklar yaptırdı. Şehre Yeni Roma adını verdi.”*¹⁶⁷

Bu durumda akla gelen ilk soru şudur, ‘peki ama Bizans terimi nereden çıkmıştır?’ Bu duruma şu şekilde açıklık getirilebilir; Asya ve Avrupa kıtalarının, Karadeniz ile güneydeki sıcak denizler, Ege ve Akdeniz'in bağlantı noktası Byzas olarak

¹⁶² Holdon, age, s. 35.

¹⁶³ Vasilyev, age, s. 74.

¹⁶⁴ Rice, age, s. 21.

¹⁶⁵ Grant, age, s. 20.

¹⁶⁶ Ostrogorsky, age, s.25.

¹⁶⁷ Nestor İskender, age, s.22.

bilinir. Bu coğrafyanın Byzas olarak anılma sebebi ise bir efsaneye göre Megaralı kolonicileri ¹⁶⁸kâhin kılığına giren Tanrı Apollon Kutsal Delphie'den Byzas bölgesine götürmüştür. Bu kolonicilerin başında Byzas vardı, bu bağlamda buraya Byzantion denilmiştir.¹⁶⁹ Bu coğrafyanın bu şekilde anılmasından kaynaklı Byzantium olarak anılmıştır.¹⁷⁰Bu anlatıyı 448-452 yıllarında Maximus 'un danışmanı olan Priscus, günümüze ulaşan eseri Fragmenta Et Excerpta'da da desteklemektedir.¹⁷¹Ancak aktardığımız gibi Doğu Roma halkı kendine Bizans dememiştir, kendilerini Romalı olarak tanımlamışlardır.

Megaralı Kolonilerin, böylesine ihtişamlı bir şehri kurup sonrasında şehirden ayrılması durumunu gülünç bulan Herodot, durumu eserinde şu şekilde ifade eder; *“Khalkedonlular o zamanlar kör olmalıydı. Gözleri kör olmasaydı, ellerinin altına bu kadar güzel bir yer dururken gidip o kadar güzel olmayan bir yeri seçmezlerdi.”* ¹⁷²

2.2. I. Konstantinus'un Başkent Arayışı

I. Konstantinus'un Konstantinopolis'i başkent seçmesinin elbette çeşitli sebepleri vardır. Bu bölge gelişigüzel olarak seçilmemiştir. Devam eden iktidar kavgaları, düşman saldırıları yeni bir başkent arayışına sebep olmuştur. Yeni başkent doğuya doğru kayması gerektiği düşünülmüştür. Bu öylesine bir bölgede olmalıdır ki hem doğuya hem de batıya hükmedecek bir noktada bulunmalıdır. Asya ile Avrupa'nın birleştiği bu nokta bu arzu için biçilmiş bir kaftan gibidir.¹⁷³

Başkent Konstantinopolis olarak seçilme nedenlerine yapılan bir iddiaya göre Bizans tarihi ile ilgili araştırma yapan tarihçi Pierre Gilles 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuna gelmiştir. İstanbul'un coğrafi yapısı ile Roma'yı karşılaştırmıştır.

¹⁶⁸ İstanbul'un I. Konstantin tarafından bulunduğu düşüncesi yanlıştır, çünkü bu şehir, tamamen yeni bir yerde inşa edilmiş yeni bir kent değildir. Megaralı bu koloni, önceden de Marmara Denizi ile Haliç'in birleşiminde oluşan geniş bir doğal liman arasında yer almaktaydı. Dolayısıyla I. Constantin geldiğinde şehir bir kasaba halindeydi. Detaylı bilgi için bkz. Lemerle, age, s. 22.

¹⁶⁹ Uğur Akbulut, “Müslüman Bir Şehre Bakmak: Batılı Seyyahların İstanbul'a Dair İlk İzlenimleri”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 7(2)/2022, s. 37.

¹⁷⁰ Basık, age, s. 100.

¹⁷¹ Priscus, age s. 49.

¹⁷² Herodotos, age, s. 353.

¹⁷³ Demirkent, “Bizans”, **TDV**, C. 6/1992, s. 230.

İstanbul'un yedi tepe üzerine kurulu olduğunu fark etmiştir. Pierre Gilles'in bu araştırmasından sonra, sonraki devirlerdeki bazı araştırmacılar, Tiber Nehri'ne karşı olan, yedi tepe üzerinde kurulu olan Roma'ya benzediğine dair iddialarda bulunmuşlardır. Kısacası Constantinus'un bu bölgeyi seçme sebebinin Roma ile olan benzerlikten kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Ancak bakıldığı zaman iki şehrin coğrafi yapısı birbirinden farklıdır. Roma dağlarla çevrili bir tarafı da Tiber Nehri'ne bakan bir kent iken Konstantinopolis ise yarımada olan bir liman kentidir. Coğrafi benzerlik olarak bir çıkarımda bulunulamaz ancak her iki coğrafya da, fethedilmesi zor ancak savunulması kolaydır. Bu yüzden seçilmiş olabileceği düşünülmüştür.¹⁷⁴

I. Constantinus başkenti taşımak istiyordu ancak ilk tercihi Byzantion olmamıştır. Önceleri Selanik, doğduğu yer olan Niş veya Sofya üzerine düşünceleri olmuştur. Aynı zamanda kendini Roma'nın mirasçısı olarak gördüğü için Roma'nın temellerini atan Truva üzerinde de düşünceleri olmuştur. Truva üzerine karar kıldıktan sonra şehrin sınır planlarını belirleyip bizzat kendi çizdi ve Truva'da yeni inşa edilecek şehrin kapıları yapılmaya başlanmıştır.

2.3. I. Constantinus Neden Başkent Olarak İstanbul'u Seçti?

Bu dönemde efsaneye göre I. Constantinus rüyasında Tanrı'yı görmüş, Tanrı ona, şehri başka bir yere taşınması gerektiğini söylemiştir. I. Konstantin'de şehri Byzantion'a taşımaya karar kılmıştır. Bu hadiseden yüzyıl sonra gemilerle Truva'dan geçenler burada yarım bırakılmış olan şehir kapılarını görmüştür.¹⁷⁵ Şehrin seçimi ile ilgili buna benzer farklı efsaneler vardır. Bunun temel sebebi, şehre tanrısal bir önem taşımaktır. Efsaneye göre Fransız Kardinal Arculfus 680'de yaptığı Kudüs seyahati sırasında, Hac yolculuğunu anlatan kitabında şu şekilde yazar;

“İmparator Konstantin, şehri önce Asya sahilinde kurmaya niyet eder. Şehrin sınırları belirlenir, işçiler gelir, malzemeler toplanır ve toprak kazılmaya başlanır. Derken hiç beklenmedik bir şey olur ve bir sabah işçiler çalışmak için geldiklerinde, aletlerini bir gece evvel koydukları yerde bulamazlar. Durum İmparator'a arz edilir. Konstantin onlara “hemen her tarafı arayın ve kaybolan eşyanızı nerde bulursanız, hiç dokunmadan derhal bana haber verin” der. İşçiler dağılır, her taraf aranır, aletler bir türlü bulunamaz. Derken karşı sahile geçen

¹⁷⁴ Melike Özyurt, Nuran Kara Pilehvarian, “Bir Hristiyan Başkenti Olarak Konstantinopolis'in Kentsel Kurgusu”, **Grid Mimarlık Planlama ve Tasarım Dergisi**, C. 1(2)/2018, s. 145.

¹⁷⁵ Vasilyev, age, s. 76.

*birkaç işçi, iki deniz arasındaki bir burnun üzerinde kaybettikleri aletlerin hepsini bulurlar. İmparator'a haber gidince Konstantin, adamlarını toplar, "Şehri bu kıyıya değil, bize Tanrı tarafından işaret edilen öbür sahilde kuracağız" diyerek kendisine ilahî bir işaretle gösterilen burun üzerinde, asırlar boyunca adı ile anılacak şehrin Konstantinopolis'in inşasına başlar."*¹⁷⁶

Görüldüğü üzere aktardığımız her iki efsanede de tanrısal bir önemin inşası vardır. Buradan da anlayacağımız üzere I. Constantinus, şehrin kuruluş yerini seçerken ilahi bir otoriteyi ve dini bir anlamı yansıtmayı amaçlıyordu.¹⁷⁷ Neticede I. Constantin şehri artık Byzantion'a taşımaya karar vermiştir. Başka bir efsaneye göre de I. Constantinus eline bir mızrak almıştır ve şehrin sınırlarını belirlemek için çizerek ilerlemiştir. Yanında bulunan yardımcılarında birisi ona, "Efendim daha ne kadar devam edeceksiniz?" diye sormuştur. İmparator ona, "Önümde giden durana kadar yürümeye devam edeceğim" dedi. Burada da tekrar bir ilahî gücün tesiri ile şehrin belirlendiğine dair bir atıf vardır.¹⁷⁸

Şehrin başkent seçilmesinin bir diğer önemli nedeni, Avrupa ile Asya'yı birleştiren stratejik coğrafi konumunun sağladığı askeri ve ekonomik avantajlardı.¹⁷⁹

324 yılına gelindiğinde artık yeni başkent inşasına başlanmıştır.¹⁸⁰ I. Constantinus bu şehre, kendi adına ithafen, Nova Roma Konstantinopolis yani Yeni Roma adını vermiştir.¹⁸¹ Bu şehir daha evvel Septimus Severus tarafından yıkıntıya uğramış ve hâlâ toparlayamamıştır. Bir kasabayı andıran bir havası vardır.¹⁸² Fakat bu Byzantion buna rağmen tarihin eski devirlerinden beri övgü alan bir konumdadır. Örneğin M.Ö. 2. yüzyıl tarihçisi olan Polibios, yazmış olduğu Dünya Tarihi adlı kitabında Byzantion'nın konumu ve coğrafi faydalarına övgü dolu sözler yazmıştır. Çok fazla ziyaret edilmeyen bir yer olduğu için herkes tarafından fark edilmediğini aktarmıştır.¹⁸³

¹⁷⁶ Akbulut, age, s. 38.

¹⁷⁷ Gregory, age, s. 77.

¹⁷⁸ Vasilyev, age, s. 76.

¹⁷⁹ Bu özelliği sayesinde şehir, Doğu dünyasının etrafında toplanabileceği doğal bir merkez haline gelmiştir. Öte yandan, antik dönemden itibaren Helenistik kültürün etkilerini taşımış olması ve özellikle Hristiyanlık ile kazandığı karakteristik özellikler, İstanbul'u diğer başkentlerden belirgin şekilde farklı kılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Diehl, age, s. 20.

¹⁸⁰ Demirkent, age, s. 230.

¹⁸¹ Akbulut, age, s. 39.

¹⁸² Vasilyev, age, s. 76.

¹⁸³ Melike Özyurt, Nuran Kara Pilehvarian, age, s. 143.

Şehre yapılan bir diğer meşhur övgüde 11. Yüzyılda şehre ziyarete gelen Chartesli Fulcher'in şu sözleridir;

“Ah ne muhteşem bir kent, ne görkemli, ne ferah; kaç manastır var içinde, geniş caddeleri ve sokakları üstünde safı emekle kaç saray yapılmış, görülmeye değer harika sanat eserlerinin sayısı kaç? Oradaki tüm güzellikleri, altını ve gümüşü, türlü çeşit giysileri, kutsal emanetleri anlatmak bitkinlik verir insana. Limana giren gemi eksik olmaz ki, böylece o insanlar oraya getirilmedik herhangi bir şeyi arzulayamaz.”¹⁸⁴

Bu dönemin bir diğer önemli konusu hiç kuşkusuz tarihe Birinci Ekümenik Konsil'i olarak geçen Birinci İznik Konsili'dir. Hristiyanlığın yayılması ile insanlar, aralarında öğretileri konuşmakta ve tartışmaktadır. İmparatorluğun önemli sosyal grupları dahi bu tartışmalarda bulunuyordu. Bu konuda konsiller¹⁸⁵ kurulmaktaydı. Bu yüzden artık konsillerin kurulması çok normal bir durum halini almıştır.¹⁸⁶ Bu tartışmaların neticesinin hem kilise çıkarlarını hem de devlet çıkarlarını gözetmesi gerekmektedir.¹⁸⁷

Konsillerin kurulmasının nedenlerini aktarırken, şu bilgiyi aktarmakta da fayda var. Roma'daki piskoposluk makamı ve teoloji merkezleri olmaları nedeniyle Antakya ve İskenderiye piskoposlukları Hristiyan dünyasında ön plana çıkmaktaydı. Daha sonra bu listeye Konstantinopolis ve Kudüs eklenmişti. Bu beş merkez, Hristiyanlığın en yüksek otoritesinin kim olacağı ve nerede bulunacağı konusunda rekabet içindeydi. Ancak Kudüs, İskenderiye ve Antakya'nın İslam hâkimiyetine girmesiyle Roma ve Konstantinopolis bu mücadelede yalnız kalmıştır. Katolik ve Ortodoks mezheplerinin ayrışmasındaki en önemli nedenlerden biri, bu otorite rekabetiydi.¹⁸⁸

Konumuza devam edecek olursak, Konsillerde tartışılan öğretileri anlayabilmek için Baba-Oğul-Kutsal ruh üçlemine bakmak gerekmektedir. Genel inanışa bakılacak olunursa, baba burada tanrı olan baba anlamına gelmektedir. Hz. İsa havarilerine dua etmeyi öğretirken, Tanrı için baba kavramını kullanmıştır. Bu üçlemdeki Oğul'a

¹⁸⁴ Crowley, age, s. 46.

¹⁸⁵ Konsil terimi sözlükte “meclis” anlamına gelirken, kavramsal olarak özellikle Katolik Hristiyanlıkta inanç, ahlak ve disiplin meselelerini ele alıp çözüm üretmek amacıyla toplanan piskoposlardan oluşan Katolik Kilisesi toplantılarını ifade eder. Detaylı bilgi için bkz. Ahat Taşçı, “Kadıköy Konsili ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Mizanü'l- Hak: İslami İlimler Dergisi**, 19/2024, s. 366.

¹⁸⁶ Vasilyev, age, s. 71.

¹⁸⁷ Basık, age, s. 98.

¹⁸⁸ Daş, age, s. 15.

bakılacak olursa, tanrı olan İsa anlamında kullanılmıştır. Bu noktada tartışmalar vardır. Bu noktaya konunun devamında değinilecektir. Son olarak üçlemdeki Ruh'a baktığımızda bu da, Tanrı'nın İsa'nın annesi Meryem'i hamile kalmaya vesile kıldığı unsur, kutsal ruh adını almaktadır.¹⁸⁹ Bu noktada Hristiyanlar arasında tartışmaya neden olan öge, aslında bu üçlemde ki Oğul'dur.

Hiz. İsa tanrının cevherini almış mıydı? Bu soru tartışmaları alevlendirmektedir. Bu tip teolojik konuların tartışıldığı yer Mısır'ın İskenderiye kentidir. Burada bulunan felsefe kilisesi hem dinî hem de bilimsel konuları tartışması ile meşhurdur. Dolayısıyla beklendiği üzere Hristiyan dünyasının en büyük tartışmasına, İskenderiyeli bir papaz olan Arius, öncülük etmiştir.¹⁹⁰ Bu tartışma Arius ve Alexander arasında şu şekilde gerçekleşmiştir. Alexander teslis inancı ile ilgili açıklama yaparken Arius bu duruma gülerek tepki vermiştir. Sonraki süreçte Alexander inançlarını Arius'a anlatsa da Arius ikna olmamış ve Arius'un fikirleri süratle halk arasında yayılmaya başlamıştır.¹⁹¹ Arius'un düşüncesine göre Hiz. İsa yaratılmıştır. Dolayısıyla tanrı değildir.¹⁹² Ancak Alexander'ın fikirlerine göre ise Hiz. İsa tanrının oğludur, baba ile aynı özden gelmektedir dolayısıyla tanrı ile eşittir.¹⁹³ Hem Alexander'ın hem de Arius'un destekçileri vardı. Tartışmanın sonlanması için I. Constantinus çağrıda bulunsa da tartışmalar devam etmiştir.¹⁹⁴ Bu durumun sonuçlanması için I. Constantinus 325 yılında İznik'te bir konsil kararı almıştır.¹⁹⁵ Ülkenin piskoposlarına davetiye gönderilmiştir. Ancak bu noktada ilginç olan şudur ki bu konsile ait davetiye veya vesikalar günümüze ulaşmamıştır. Bu

¹⁸⁹ İnanlar, age, s. 139.

¹⁹⁰ Vasilyev, age, s. 71.

¹⁹¹ Fatma İnce Sancaklı, "Bizans Devletinde ki Ariusçuluk Tartışmalarının Hristiyanlık Üzerindeki Etkileri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 42/2019, s. 327.

¹⁹² Arius, yeni Eflatuncu felsefesinin tesirinde kalarak, tanrı anlayışı üzerinde yoğunlaştırdığı fikirlerini ilk defa Baucalis başrahibi iken 318 yılında açıklamıştır. Ona göre Tanrı bir, varlığı kendinden, doğrulmamış, ezeli ve ebedi mürekkep olmayan, irade, ilim, gaye, hikmet ve kelâm sahibi bir varlıktır. Tanrı başka varlıklar tarafından kavranamaz. O ezelden beri baba değildir, kendi iradesi oğlu (isa) yoktan yarattığında baba olmuş diğer varlıkları da yoktan yaratmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Sinanoğlu, "İznik Konsili" , **TDV**, C.23/2001, s. 550.

¹⁹³ Vasilyev, age, s. 73.

¹⁹⁴ Basık, age, s. 99.

¹⁹⁵ Ostrogorsky, age, s. 44.

konsile dair bilgiler, mektup parçaları veya kilise tarihçilerinin yazdıklarına bağlı olarak bilinmektedir. Dolayısıyla bu konsil gerçekleşirken belki de hiç kayıt dahi alınmamıştır. Bilgiler direkt olarak konsilde tutulan bir kayıttan alınmadığı için bazı konular eksik kalmıştır. Örneğin bu konsilde kaç kişinin toplandığı tam olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar iki bin kişi toplanmıştır derken bazı araştırmacılar da iki yüz kişi veya üç yüz kişi toplanmıştır demiştir.¹⁹⁶

Bu konsile I. Constantinus bizzat başkanlık etmiş ve konsil yaklaşık bir ay sürmüştür. Neticede İskenderiye Piskoposu olan Athanasius Arius'u sapkınlıkla suçlamış ve aforoz etmiştir. Başlangıçta 325 yılında İznik'te ve daha sonrasında 381 yılında gerçekleşen konsil ile tarihi ayırım gerçekleşmişti.¹⁹⁷ Hz. İsa'nın tanrı ile aynı özden olduğu ve tanrının oğlu olduğu kabul edilmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Alparslan Yalduz, "Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri", **Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 12(2)/ 2003, s. 279-280.

¹⁹⁷ Harris, age, s. 35-36.

¹⁹⁸ Basık, age, s. 101.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIKÖY KONSİLİ’NİN TARİHSEL BAĞLAMI VE TOPLANMA NEDENLERİ

3.1. Kadıköy Konsili’ne Giden Yol: Efes Konsillerinin Etkileri ve Sonuçları

İznik Konsili’nin ardından Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemi üzerindeki tartışmalar devam etmekteydi. İskenderiye Kilisesi, İsa’nın bedenleştikten sonra iki tabiatta birleştiğini savunurken, Antakya Kilisesi ise İsa’nın hem beşeri hem de ilahi doğasının aynı tabiatta birleştiğini ileri sürüyordu. Konstantinopolis piskoposluğu ’da Antakya ile aynı görüşü paylaşmaktaydı. Bu tartışmalar, kaçınılmaz olarak yeni bir konsilin toplanmasına yol açtı ve bu konsil, 431 yılında gerçekleşen Birinci Efes Konsili idi.¹⁹⁹

Efes Konsili, İmparator II. Theodosius tarafından Nestorius’a karşı düzenlenmiştir.

Bu nokta da Nestorius’u tanımakda fayda var. Nestorius, İranlı bir anne ve babanın çocuğuydu. Eğitimini Antakya’da tamamlamış ve burada Euprepios Manastırı’na katılarak papazlık mertebesine yükselmiştir. Hitabet konusundaki yeteneği ve kazandığı şöhret, Antakya sınırlarını aşmıştır. 10 Nisan 428 tarihinde İstanbul’a patrik olarak atanmıştır.²⁰⁰

Bu dönemde, Nestorius’un Konstantinopolis’e birlikte geldiği arkadaşı Keşiş Anastas, bir vaazında, Hz. Meryem’e “Tanrı’nın Annesi” denilmesinin, yanlış olduğunu ve böyle bir inanca sahip olanların en büyük küfre düştüklerini belirterek bu ifadeye karşı

¹⁹⁹ Fatma İnce Sancaklı, “Doğu ve Batı Kiliselerinde İlk Ayrışmaların Başlaması ve Kadıköy Konsili”, **Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresi** (ed. Gülizar İbrahimova, Çağlar Karaca), İspec yayınevi, Adıyaman 2021, s. 133.

²⁰⁰ Muhammet Tarakçı, “Nestorius ve Kristolojisi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.19(1)/2010, s. 219-220.

çıkıştır. Anastas'ın bu açıklamaları, dönemin çeşitli çevrelerinden yoğun tepkiler almasına neden olmuşsa da, Nestorius bu konuda arkadaşına destek vermiştir.²⁰¹

Kendini bu tartışmaların merkezinde bulan Nestorius, Hz. Meryem'e "Tanrı Doğuran" manasına gelen "Theotokos" unvanını kullanmayı sakıncalı bulduğunu dile getirmekle kalmamış bu duruma akılcı bir çözüm bulmuştur. Bu çözüm önerisine göre, Hz. Meryem'e "Mesih doğuran" anlamına gelen "Christotokos" unvanının verilmesini önermiştir.²⁰² Bu önerisiyle, Mesih unvanının hem insanî hem de ilahî doğaya atıfta bulunmasından yararlanmayı amaçlamıştır.²⁰³ Nestorius'un bu önerisi başlarda olumlu karşılanırsa da, konuşması esnasında şu sözleri tartışmayı yeniden alevlendirmiştir. *"Yaratılmış hiçbir varlık Tanrı'yı doğuramaz. Meryem sadece bir insan doğurmuştur, Tanrı'yı değil."*²⁰⁴

Tartışmaların giderek alevlendiği bu dönemde, Nestorius'a karşı en belirgin şekilde duran isim Cyril olmuştur. Her iki taraf da Roma'nın desteğini kazanabilmek amacıyla Papa Celestin'e mektup göndermiştir. Papa Cyril'in görüşlerini kabul ederek Nestorius'un görüşlerinden vazgeçmesi için ona on gün süre tanımıştır. Tartışmanın daha da büyümesi üzerine, İmparator Theodosius 7 Haziran 432 tarihinde Efes'te bir konsilin toplanmasına karar vermiştir. Bu gelişmelerin ardından, söz konusu I. Efes Konsili toplanmıştır.²⁰⁵

Papa I. Celestine'nin, İstanbul Piskoposu ile pek iyi ilişkiler içinde değildi. Nestorius ise görüşlerinden dolayı eleştirilse de, Anadolu'nun birçok piskoposu

²⁰¹ Talha Fortacı, "Nestüriliğin Ortaya Çıkış Süreci", **Dini Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.18(2)/2018, s. 218-219.

²⁰² Mesih'in annesi olarak tanımlanan bu terim, şu anlama gelmekteydi: Anne, doğurduğu kişiyle aynı cevhere sahiptir ve Tanrı doğurmaz. Dolayısıyla, bu anlayışa göre Meryem, Tanrı'yı doğurmamış, yalnızca İsa'ya beşeri doğasını kazandırmıştır. Bu ifadeyle kastedilen, Meryem'in ilahi bir varlığı dünyaya getirmediği, onun yerine İsa'ya insanî özelliklerini verdiği ve böylece onun insaniyetini temellendirdiğidir. Bu bağlamda, Meryem'in İsa'ya yalnızca insani doğasını bahşettiği, ancak ilahi özelliği doğrudan Tanrı'dan geldiği savunulmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Rûmeysa Çiçek, "Erken Dönem Hristiyan Mitolojisinde Meryem", İnanç ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, C.1(1)/2014, s. 125.

²⁰³ Tarakçı, age, s. 220.

²⁰⁴ Ümit Yıldırım, "Nestorius", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları**, C.5(5)/2021, s. 456.

²⁰⁵ Tarakçı, age, s. 221.

tarafından destek görmemekteydi. Bu atmosferde toplanan konsile yaklaşık iki yüz piskopos Efes'te katılmıştır. Konsil, İstanbul ve İskenderiye arasındaki rekabet nedeniyle oldukça çalkantılı bir şekilde gerçekleşmiştir.²⁰⁶ 17 Temmuz 431'e kadar süren beş oturum boyunca konsil babaları, Bakire Meryem'in "Tanrı'nın Annesi" olduğunu ifade etmişlerdir.²⁰⁷

I. Efes Konsili'nin ardından kısmi bir uzlaş sağlanmış olsa da, 444 huzursuzluk yeniden alevlendi. İstanbul'daki bir manastırın baş keşişi Eutyches, İsa'nın ilahi ve insani bir doğasının bulunduğunu savunan görüşlerini yaymaya başladı. Bu düşünceler, Antakya piskoposlarının tepkisini çekti ve onlar da İsa'nın çift tabiatına sahip olduğunu vurgulayan öğretilerini yaymaya başlamışlardır.²⁰⁸

Bu tartışmalı ortam, doğal olarak yeni bir konsilin toplanmasına zemin hazırladı ve bu süreç, II. Efes Konsili olarak bilinen toplantıyla sonuçlandı. Burada belirtmek gerekir ki, yüzeyde bir inanç meselesi gibi görünse de, Cyrillus'un Nestorius'a karşı çıkmasının temel nedeninin, Kilise hiyerarşisi içinde Antakya'nın kaybolan itibarını yeniden kazanmak ve Konstantinopolis'in üstünlüğünü sarsmak olduğu düşünülmektedir.²⁰⁹

İskenderiye patriği Dioskoros'un başkanlık ettiği konsil, I. Efes Konsili kararlarına bağlı kalmış ve önceki kararları tekrar onaylamaktan öteye gitmemiştir. Fakat İskenderiye Kilisesi, Doğu Hristiyanlarının lideri olarak kendini kabul ettirdi. Bu durum, Papa I. Leo²¹⁰'nun tepkisini çekti; zira o, II. Efes Konsili'nin kararlarını reddetmiş ve bu

²⁰⁶ Samet Tarun, **I. – V. Yüzyıllar Arasında Düzenlenmiş Sinod ve Konsiller**, (yayımlanmamış Lisans Tezi), Denizli, 2015, s. 49-50.

²⁰⁷ Mehmet Aydın, "Hristiyan Konsillerine Genel Bir Bakış", **Belleten**, C. 54(209)/1990, s. 376.

²⁰⁸ İnce Sancaklı, Doğu ve Batı Kiliselerinde İlk Ayrışmaların Başlaması ve Kadıköy Konsili, s. 133.

²⁰⁹ Tarun, age, s. 48.

²¹⁰ Papa I. Leo'nun doğum tarihi, doğum yeri ve çocukluk eğitimi gibi kişisel bilgileri kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak, aslen İtalya'nın Toskana bölgesinden olduğu belirtilen Quintianus'un oğlu olan Leo, 430 yılında Roma Kilisesi'nde diyakoz olarak göreve başlamıştır. 440 yılında Batı Roma İmparatoriçesi tarafından bir sorunu çözmek üzere Galya'ya gönderilen Leo, aynı yıl Papa olarak seçilmiştir. Yeni Papa olduğunu öğrenir öğrenmez Roma'ya dönen Leo, 29 Eylül 440 tarihinde kutsal Papalık makamına oturmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Furkan Dinleyici, "Roma Katolik Kilisesi'nde Bir Dönüm Noktası Olarak Papa I. Leo", **Maarife Dini Araştırmalar Dergisi**, C. 22(2)/2022, s. 718.

konsili gayr-i resmî olarak nitelendirmiştir. İskenderiye ve Roma Kiliseleri arasındaki ayrılığın önemli kırılma noktalarından birisi de bu konsildir.²¹¹

3.2. Kadıköy Konsili Toplanma Nedenleri

Efes Konsili'nde Monofizitlik²¹², önemli bir zafer elde etmiştir. Papa I. Leo, bu konsili gayr-i resmi olarak değerlendirmiş ve kararlarını "haydutlar sinodu" olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda, Papa I. Leo için, yeni bir konsil toplanması ve kararların gözden geçirilmesi kaçınılmaz bir istek olmuştur.²¹³

Papa Leo, 449 yılında Roma'da bir Sinod²¹⁴ toplayarak, ikinci Efes Konsili'nde aforoz edilen bazı piskoposlara mektuplar yazmıştır. Bu Sinod, genel bir kabulle, Dioscorus'un aforoz edilmesini ve ikinci Efes Konsili'nin kararlarının geçersiz olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca, ikinci Efes'te aforoz edilen piskoposların ruhani rütbeleri geri verilmiştir. Papa Leo, söz konusu konsili "haydutlar konsili" olarak nitelendirmekle kalmayıp bunu bir bildiri ile yayımlamıştır.²¹⁵

Papa Leo, bildiri ile de yetinmeyip Batı Roma İmparatoru Valentinianus' dan, Doğu Roma İmparatoru Theodosius 'tan, II. Efes Konsili'nin almış olduğu kararları yeniden değerlendirmesi için ricada bulunmasını talep etti. Bunun üzerine, Valentinianus, Theodosius'a bu konuya dair bir mektup yazdı. Ancak, Theodosius 'un verdiği yanıt, söz konusu öneriyi kabul etmeyen olumsuz bir cevap niteliğindeydi.²¹⁶

²¹¹ İnce Sancaklı, Doğu ve Batı Kiliselerinde İlk Ayrışmaların Başlaması ve Kadıköy Konsili, s. 135.

²¹² Monofizitizm, genellikle tek doğalcılık (Monofizitlik) ve iki doğalcılık (dyofizitlik) olarak sınıflandırılrsa da, her iki görüş de İsa'nın hem beşeri hem de ilahi olmak üzere iki doğaya sahip olduğunu kabul eder. Ancak, Monofizit teolojisi, daha geniş bir çerçevede, beşeri doğanın tamamen ilahi doğa içinde eridiğini savunur. Detaylı bilgi için bkz. Bekir Zakir Çoban, "Doğu Kiliseleri ve Monofizizm", **İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, C. 10(2)/ 2013, s. 16.

²¹³ Taşçı, age, s. 371.

²¹⁴ Doğu kiliselerinde, "konsil" terimi yerine, patriklerin danışma kurulunu ifade etmek için "Sinod" kelimesi kullanılmaktadır. Ortodoks kiliselerinin en yüksek ruhani organı ise "Holy Synod" veya "Saint Synod" olarak bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Taşçı age, s. 366.

²¹⁵ Hacer Akdaş, **Hristiyanlığın Kurumsallaşmasında İlk Dönem Konsillerinin Rolü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2009, s. 40.

²¹⁶ İnce Sancaklı, Doğu ve Batı Kiliselerinde İlk Ayrışmaların Başlaması ve Kadıköy Konsili, s. 135.

II. Theodosius, 450 yılında geçirdiği bir kaza sonucu hayatını kaybetmiş. Tahtın kime verileceği konusunda herhangi bir düzenleme yapılmadığı için²¹⁷, iktidar 414 yılında Agusta unvanını taşıyan ve sarayda özellikle kardeşinin görüşlerine karşı birçok destekçiye sahip olan Pulcheria'nın eline geçti. Ancak, Pulcheria'nın destekçileri, onun yalnızca tek başına ülkeyi yönetmeyeceğini fark etmişlerdi. Bu nedenle, II. Theodosios'tan önce orduyu komuta eden Alan Aspar'ın yardımcısı olan yaşlı barbar komutan Markianos ile evlendi. Efes Konsili ile ilgili kararlar hakkında, Papa I. Leo ile iletişime geçmişti.²¹⁸

3.3. Konstantinopolis ve Roma Patrikleri Arasında ilk Çatışmalar ve İmparator Marcianus 'un Rolü

MS 450 yılında Bizans tahtına Marcianus geçmiştir. Yeni imparator, kiliseler arasındaki liderlik mücadelesinin ülkeye ciddi zararlar verdiğini ve İskenderiye Patrikhanesi'nin devlet üzerinde baskın bir konum elde etmesinin, imparatorun siyasi otoritesini zayıflattığını düşünmüştür.²¹⁹ Efes Konsili'nde, Monofizit öğretisi, İskenderiye Patriği Dioskoros ve onun Konstantinopolis'teki temsilcisi Arkhimandrit Eutikes'in yoğun çabaları sonucunda kabul edilmiştir. Bu kararlar, İmparator II. Theodosius tarafından da onaylanmış ve neticede İskenderiye Patrikliği, diğer kiliselerin önüne geçmiştir. Dioskoros, özellikle Mısır'da kendisini imparatorun yetkilerinin dahi ötesinde görmeye başlamıştır. Bu konuda “*Ülke, İmparator'dan çok bana aittir.*” Deddiği ileri sürülür.²²⁰ Bu nedenle, başkent kilisesinin gücünü artırarak kontrolü sağlamak amacıyla, Milattan sonra 451 yılında Kadıköy'de bir konsil düzenleme fikrine sıcak bakmıştır.²²¹

İskenderiye Patrikhanesi'nin devlet üzerinde baskın bir konum elde etmesinin faydaları ve zararları konuyu daha iyi anlamamıza katkı sağlayabilir. Bu bağlamda, doğu ve batı kiliseleri arasındaki güç mücadelesini kavrayabilmek için, kilisenin toplum

²¹⁷ II. Theodosius 'un erkek bir vârisi olmadığı için, yerine geçecek bir erkek halef belirlenememiştir. Doğu İmparatorluğu'nun imparatoru, yeğeni III. Valentinianus 'un tahta geçmesini de uygun görmemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Basık, age, s. 148.

²¹⁸ Gregory, age, s. 125.

²¹⁹ Emruhan Yalçın, “Fener Rum Patrikhanesi'nin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerekeçler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 50/2012, s. 48..

²²⁰ Basık, age, s. 149.

²²¹ Yalçın, age, s. 48.

nezdindeki anlamını değerlendirmek önemlidir. Özellikle, Romalı Hristiyanlar için kilise artık can ve mal güvenliğinin teminatı olarak görülmekteydi. Roma vatandaşı olmak yerine, Hristiyan olmak toplumsal bir övünç kaynağına dönüşmüştü. Kilise, Hristiyanlığın arkasında önemli bir güç odağı haline gelmişti. Bu güce sahip olmak, gerektiğinde en güçlü dünyevi otorite olan imparatora bile karşı koyma iradesini gösterebilme anlamına gelmekteydi.²²²

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Kadıköy Konsili'nde alınan kararları ve bu süreci detaylandıracağız. Ancak şu noktada vurgulanmalıdır ki, söz konusu kararlar Bizans tarihi açısından büyük bir siyasi öneme sahiptir. Beşinci yüzyıldan itibaren Monofizitizm'e açıkça karşı çıkan Bizans yönetimi, Monofizitlerin yoğun olduğu Suriye ve Mısır gibi doğu eyaletlerini kendisinden uzaklaştırmıştır. Monofizitler, 451 yılında Kadıköy Konsili'nde alınan kararlara rağmen inançlarından taviz vermemiş ve herhangi bir uzlaşma çabasında bulunmamışlardır.²²³ Dolayısıyla, bu konsil yalnızca iki büyük kilise arasındaki rekabet açısından değil, aynı zamanda Doğu ve Batı Roma'nın kendi içindeki siyasi dinamikleri açısından da kritik bir rol oynamıştır.

²²²Dördüncü yüzyılın sonuna gelindiğinde, imparatorluğun prestijli bürokratik kadrolarında ve üst düzey askeri görevlerinde Hristiyanların yer aldığı görülmektedir. Kentlerden ve onların kaygılarından uzak yaşayan Hristiyan zahitlerin yerini, modern görünümdeki varlıklı tüccarlar ve aristokrasi almıştır. Bu bağlamda, kiliseyle ilişki kuran toplumsal kesimler, artık belirli ölçüde otorite ve iktidar üzerinde nüfuz sahibi ya da yaşadıkları bölgelerde etkili kişilerden oluşmaktaydı. Bu durum, Batı'da kilise otoritesinin güçlenmesiyle doğal bir ilişki içinde değerlendirilebilir. Detaylı bilgi için bkz. Nihan öz, **Theododius Döneminde Roma İmparatorluğu**, (yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2017, s. 91.

²²³ Vasıliev, age, s. 131.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KADIKÖY KONSİLİ'NDEKİ TEOLOJİK TARTIŞMALAR

4.1. Monofitizm ve Diğer Hristiyan İnanışların Tartışması

Hristiyan inanışlarının tartışılması, konusuna geçmeden önce, Monofizitizm kavramının genel anlamda ne ifade ettiğini açıklamak gerekmektedir. Monofizitizm, “İsa'nın bedenleşmesinden sonra iki doğanın tam bir birleşmesini” ifade etmektedir; yani, ilahi doğanın insani doğayı özümseyerek tek bir doğa oluşturduğu düşüncesine savunmaktadır.²²⁴ Kadıköy Konsili'nde, Monofizit tartışmalar tarafların birinden şu ifadelerle tartışılmıştır: *"Hepimiz, tek bir Oğul ve biricik İsa'yı kabul ediyoruz ve yine onun tek bir şahısta birleşmiş iki tabiatını kabul ediyoruz. Bu tabiatlar, kendi aralarında birleşmemiş ve bölünmemiştir."*

Bu düşünceye karşı çıkanlar ise şu ifadeleri kullanmıştır:

*"Âmin, âmin, âmin. İnanıyorum ve son nefesime kadar ikrar ediyorum ki, bu hayat veren tabiat, annemiz ve hepimizin hanımefendisi olan mübarek Meryem'den doğan Kurtarıcımız İsa Mesih'tir. Tanrı, herhangi bir karışma, bozulma veya değişim olmaksızın, onu ilahi bir tabiatla yaratmıştır. Ayrıca inanıyorum ki, ilahi tabiatı bir an dahi, göz açıp kapama süresi kadar bile, insani yönünden ayrılmamıştır."*²²⁵

Bu noktada şu soruyu sormak önemlidir: “İsa'nın doğasının niteliği” meselesi neden bu denli önemliydi ve bu konu neden bu kadar yoğun tartışmalara yol açıyordu? Bu soruya Hristiyanlığın geliştirdiği kurtuluş ideolojisi çerçevesinde yaklaşmak yerinde olacaktır. Kıpti²²⁶ ve Süryaniler için İsa, günahların kefareti ödeyen ve insan doğasına sahip olan bir figürdü. Bu nedenle, Tanrı'nın inayetiyle insan doğasının nasıl ele alınıp dönüştürüleceği meselesi onlar için büyük bir önem taşımaktaydı. Eğer insan doğası

²²⁴ Elçin Macur, **İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1999, s. 3.

²²⁵ Ekrem Sert, **Mısır Kıpti Kilisesi ve Günümüzdeki Durumu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2027, s. 16.

²²⁶ Mısırlılar, Hristiyanlık içindeki teolojik tartışmalarda önemli bir rol oynamışlardır. Bu durum, onların kısa bir süre içinde Hristiyan dünyasında tanınmalarına ve belirli bir etki merkezi haline gelmelerine yol açmıştır. Hristiyan dünyası, onları dini ve milli kimliklerini bir arada yansıtan "Kıpti" terimiyle tanımlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Erdem, “Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma”, **Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.36/1997, s. 143.

dönüştürülmüş ve İsa, Tanrı'nın tabiatıyla bir olmuşsa, o zaman sıradan bir insan da benzer bir dönüşüm yaşayarak nihayetinde aynı şekilde kurtuluş umudu taşıyabilirdi.²²⁷

4.2. İstanbul ve Roma Patriklerinin Görüş Ayrılıkları

Kadıköy Konsili, İmparator Marcianus tarafından İskenderiyeli Dioscorus'a ve Monofizitlere karşı toplanmıştır. Toplamda 16 oturumdan oluşan bu konsilde ele alınan başlıca konular sırasıyla şu şekildedir:

Birinci oturum: İkinci Efes Konsili'nin değerlendirilmesi (8 Ekim 451)

İkinci oturum: İnanç üzerine tartışma (10 Ekim 451)

Üçüncü oturum: Dioscorus'un duruşması (13 Ekim 451)

Dördüncü oturum: Leo'nun Tome'u, Mısırlı piskoposlar ve Konstantinopolis'li keşişler (17 Ekim 451)

Beşinci oturum: İmanın tanımı (22 Ekim 451)

Altıncı oturum: İmanın tanımının yayımlanması (25 Ekim 451)

Yedinci oturum: Kudüs patrikhanesi (26 Ekim 451)

Sekizinci oturum: Theodoret ve Cyrillus'un aklanması (26 Ekim 451)

Dokuzuncu oturum: Edessalı Ibas (26 Ekim 451)

Onuncu oturum: Edessalı Ibas (26 Ekim 451)

On birinci oturum: Bassianus ve Efesli Stephen -1 (29 Ekim 451)

On ikinci oturum: Bassianus ve Efesli Stephen -1 (30 Ekim 451)

On üçüncü oturum: Nicomedia ve Nivea (30 Ekim 451)

On dördüncü oturum: Athanasius ve Perrhe'li Sabinianus (31 Ekim 451)

On beşinci oturum: Leo'nun Mektubu (31 Ekim 451)

On altıncı oturum: Kanonlar (1 Kasım 451)²²⁸

²²⁷ Bu tür bir düşünceyi besleyen en önemli etken, özellikle IV ve V yüzyıllarda giderek yaygınlaşan Hristiyan manastır geleneği, daha spesifik olarak çilecilik anlayışıydı. Dönemin sıradan insanları, çevrelerine baktıklarında, hastalıkları iyileştiren, cinlerle savaşan ve hatta imparatorlara bile övgüde bulunmayan, dünyevi uğraşlardan arınmış kutsal kişilikler, yani azizleri görüyordu. Zayıf insan doğasının böylesine olağanüstü güçlerle donatılabildiği gerçeği, dönemin insanları için ilahi doğanın çok daha mutlak ve bölünmez bir nitelik taşıdığını gösteriyordu. Detaylı bilgi için bkz. Kaçar, age, s. 149.

²²⁸ Taşçı, age, s. 372- 373.

Bu oturumlar, Hristiyanlığın teolojik yapısını şekillendiren önemli tartışmaları içermektedir. Çalışmamızın bu safhasında, teolojik olarak önem arz eden oturumlar ele alınıp, İstanbul ve Roma Patriklerinin görüş ayrılıkları incelenecektir.

Kadıköy Konsili'nin ilk oturumunda, İkinci Efes Konsili tartışmaya açılmış ve bu konsile öncülük eden İskenderiyeli Piskopos Dioscorus ile birlikte beş Mısırlı piskoposun konsil üyelikleri askıya alınmıştır.²²⁹

İkinci oturumda, İkinci Efes Konsili'nin kararları yeniden değerlendirilmiş ve bu bağlamda Dioscorus'a yönelik eleştiriler ve saldırılar yapılmıştır. Bunun üzerine, Leo'nun temsilcisi kürsüye çıkarak şu açıklamayı yapmıştır:

*"Eski Roma'nın kutsal piskoposu Yüce Leo'nun temsilcileri olarak bizler ve bu kutsal Sinop, tam bir birlik içinde, kutsal Petrus ile birlikte burada hazır bulunuyoruz... Dioscorus'u piskoposluk görevinden azlediyor ve bir rakip gibi tüm faaliyetlerden men ediyoruz."*²³⁰

Üçüncü oturumda, birinci Efes Konsili'nin önde gelen figürü Nestorius ve ikinci Efes Konsili'nin toplanmasına sebep olan Eutyches aforoz edilmiştir. Dördüncü oturuma gelindiğinde ise Leo'nun Toms'u konusuna çözüm getirilmiş, beşinci oturumda ise Leo'nun mektubu esas alınarak yeni bir inanç metni oluşturulmuştur.²³¹

Konsilin en önemli etkili oturumlarından biri de, doğrudan imparator ve imparatoriçenin katılımıyla gerçekleşmesidir. Zira altıncı oturumda, bu iki figürün etkisiyle konsil önemli bir dönüm noktası yaşamış, onların müdahalesiyle İsa'nın çift tabiatı yeniden kabul edilmiştir.²³²

Sonraki oturumlarda ağırlıklı olarak yerel meseleler ele alınmış ve katılım, önceki oturumlara kıyasla oldukça az olmuştur. Ancak, 12. , 15. ve 16. oturumlar tarihsel bağlamda önemli bir yere sahiptir.²³³

Konsilin 12. oturumunda, kiliselerin devlet denetimi altında örgütlenmesi gerektiği konusu tartışılmıştır. Bu bağlamda, kiliselerin denetim altına alınmasının tek yolunun, İstanbul Patrikhanesi'nin güçlendirilmesi olduğu sonucuna varılmıştır. 381 yılında gerçekleştirilen İstanbul Konsili ile İstanbul, patriklik statüsüne yükseltilmiş ve

²²⁹ İnce Sancaklı, Doğu ve Batı Kiliselerinde İlk Ayrışmaların Başlaması ve Kadıköy Konsili, s. 135.

²³⁰ Akdaş, age, s. 43.

²³¹ İnce Sancaklı, Doğu ve Batı Kiliselerinde İlk Ayrışmaların Başlaması ve Kadıköy Konsili, s. 135

²³² Demir, Çurku, age, s. 67.

²³³ İnce Sancaklı, Doğu ve Batı Kiliselerinde İlk Ayrışmaların Başlaması ve Kadıköy Konsili, s. 135.

başkent olması nedeniyle "Yeni Roma" adıyla Eski Roma'dan sonra ikinci onur sırasına yerleştirilmiştir. Bu durum, İstanbul'a verilen bu statünün daha da güçlendirilmesi yolunda bir adım olmuştur.²³⁴

31 Ekim 451 tarihinde gerçekleştirilen 15. oturumda, İstanbul ve Roma kiliselerinin otoriteleri tartışılmaya başlanmıştır. Kadıköy Konsili sırasında, İstanbul Patrikliği 'ne karşı yalnızca Roma Kilisesi bir güç olarak kalmıştır. Roma Kilisesi'ne öncelikli imtiyazlar tanınmış, ancak bu ayrıcalıklar Roma'nın başkent olması nedeniyle verilmiştir. Benzer şekilde, Yeni Roma da bir başkent statüsünde olduğu için bu unvanın buraya da verilmesi gerektiği savunulmuştur.²³⁵

Bu düşünceler doğrultusunda, Kadıköy Konsili'nin 15. oturumunda harekete geçme kararı alınmıştır. Bu karar çerçevesinde, Anatolius'un önderliğindeki piskoposlar, İstanbul'un "Yeni Roma" olduğu gerekçesiyle, Eski Roma'nın ayrıcalıklarını İstanbul'a tanımak ve İstanbul Patriğini Hristiyan dünyasında birinci sıraya yerleştirmek amacıyla, tarihe "ünlü 28. madde" olarak geçen yasa taslağını görüşmek üzere konsil üyelerine sunmuşlardır. Ancak, bu karar son derece titizlikle hazırlanmış ve başkente yeni bir ayrıcalık tanındığı izlenimini mümkün olduğunca gizlemek amacıyla dikkatle düzenlenmiştir.²³⁶

Kadıköy Konsili'nin en ünlü ve en önemli maddelerinden biri olarak kabul edilen 28. madde, her ne kadar Papa'ya birinci şeref derecesini tanımakta olsa da, aynı zamanda yeni Roma ile eski Roma piskoposlarının tamamen eşit olduklarını belirtmekteydi. Bu durum, iki kilise merkezi arasında rekabetin başladığının bir işareti olarak kabul edilebilirdi.²³⁷ Bu madde, İstanbul Kilisesi'nin Roma ile eşit hatta bazen ondan üstün bir konumda kabul edilmesine olanak tanımış ve uzun sürecek tartışmaların temellerini atmıştır.²³⁸

²³⁴ Akdaş, age, s. 46.

²³⁵ İnce Sancaklı, Doğu ve Batı Kiliselerinde İlk Ayrışmaların Başlaması ve Kadıköy Konsili, s.135.

²³⁶ Akdaş, age, s. 47.

²³⁷ Ostrogorsky, age, s. 55.

²³⁸ Demir, Çurku, age, s. 67.

4.3. Kadıköy Konsili'nde Alınan Kararlar

Kadıköy Konsili'nde, neredeyse tüm konsillerin toplanma nedeni olan, “İsa'nın tabiatı” meselesi üzerine, İsa Mesih'in iki tabiatına sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Altıncı oturumda kabul edilen formül şu şekilde ifade edilmiştir: *"Hepimiz, tek ve biricik Oğul İsa Mesih'i kabul ediyoruz ve onun, tek bir şahısta birleşmiş, bölünmemiş, ayrılmamış ve değişikliğe uğramamış iki tabiata sahip olduğunu ittifakla kabul ediyoruz."*²³⁹

Bu konsilde kabul edilen 28. madde, tarihi süreç açısından büyük önem taşımaktadır. Maddede, *"Tıpkı Roma gibi egemenliğe ve senato meclisine ev sahipliği yapma onuruna sahip olan Yeni Roma'nın kutsal makamı da, Roma'nın kutsal makamı ile eşit ayrıcalıklara sahip olacaktır"* İfadesiyle, Konstantinopolis Patrikliği, Roma Piskoposluğu ile eşit konumda kabul edilmiştir.²⁴⁰

Önemli bir diğer kararları belirtmek gerekirse, şehrin piskoposunun izni olmaksızın hiçbir kişinin herhangi bir yerde manastır kurmasına izin verilmemiştir. Ayrıca, dini statüsü ne olursa olsun, hiç kimse belirli bir şehir veya köydeki kiliseye ya da manastıra ortak olarak atanamaz. Bunun yanı sıra, din adamlarının her şehirdeki piskoposların otoritesi altında kalmaları gerektiği, kendi iradeleriyle piskoposlarına karşı isyan edemeyecekleri kararlaştırılmıştır. Bir din adamının aynı anda iki şehrin kilisesine kayıtlı olamayacağı ve bir ilin bölünemeyeceği belirtilmiştir; bu kurala aykırı hareket edenler piskoposluktan ihraç edilecektir. Ayrıca, din adamlarının başka bir şehirde görev yapması ve cemaat tarafından kabul edilmesi yasaklanmıştır. Bu maddeler incelendiğinde, piskoposluk makamlarının hem bölgesel hem de yerel düzeyde, hatta en küçük ayrıntısına kadar kesin bir şekilde ayrıldığı görülmektedir.²⁴¹

²³⁹ Akdaş, age, s. 47.

²⁴⁰ Basık, age, s. 150.

²⁴¹ Taşçı, age, s. 376-378.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞEHİR PLANLAMASI VE HRİSTİYAN MİMARİSİ

5.1. Şehrin İnşası

Şehrin inşası için I. Constantinus; kiliseler, hipodrom, meydanlara sanat eserleri, Senato binası ve saray gibi yapılar yapılmasını emretmiştir.²⁴² Bunun için de birçok yerden inşaat malzemeleri ve inşaat işçileri getirtmiştir.²⁴³ Yaklaşık kırk bin Got askerini bunun için görevlendirdiği bilinmektedir. Dönemin önemli şehirlerinden olan İskenderiye, Antakya, Efes gibi yerlerden önemli eserleri getirtmiştir.²⁴⁴

İmparator şehri Roma'ya benzetmeye çalışmıştır.²⁴⁵ Aynı zamanda çalışmada da aktarıldığı gibi şehre Nova Roma adını atfetmiştir. Buradaki amaç kendisini Roma'ya halef veya rakip olarak görmesindendir.²⁴⁶

I. Constantinus şehri taşımaya karar verirken insanları yeni kurduğu bu başkente çekmesi gerektiğinin farkındadır. Bu yüzden bazı ayrıcalıklar tanımıştır. Örneğin gelenlere malî ve ticarî imtiyazlar vermiştir. Nihayet 331 yılı geldiğinde kutlama eşliğinde şehrin artık iskâna açık olduğunu işaret etmiştir. Bu eğlencelerin kırk gün boyunca sürdüğü söylenmektedir.²⁴⁷

²⁴² Demirkent, "Bizans", s. 230.

²⁴³ I. Konstantin'nin şehri yeniden canlandırma girişimleri arasında limanların geliştirilmesi de önemli bir yer tutmuştur. Deniz taşımacılığında belirgin bir artış yaşanmasına rağmen, bu alandaki faaliyetler I. Konstantin'den sonra gelen imparatorlar döneminde daha etkili ve kapsamlı bir şekilde sürdürülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Wiener, age, s. 6.

²⁴⁴ Vasilyev, age, s. 77.

²⁴⁵ I. Konstantin, şehri Roma'ya benzetme çabasıyla bir merkez oluşturmuştur. Bu merkez, halkın bir araya geldiği Augustein Meydanı olarak bilinmektedir. Meydan, çeşitli Pazar yerleri ve dükkânlarla ev sahipliği yaparken, aynı zamanda halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hastane ve eğitim kurumu gibi yapılarla donatılmıştır. Şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere ise su sarnıç inşa edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Esra Beygirlioğlu, "I. Justinianus Dönemi'nde Konstantinopol'ün İmarı", **Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 8/2023, s. 143.

²⁴⁶ Melike Özyurt, Nuran Kara Pilehvarian, age, s. 147.

²⁴⁷ Vasilyev, age, s. 76.

5.2. Ayasofya

Çalışmada şimdiye kadar Konstantinopolis şehrinin kuruluş aşaması ve Hristiyanlığın doğuş ve yayılma aşaması aktarılmaktadır. Bu noktada bugün İstanbul olarak bilinen Konstantinopolis'in Hristiyanlık üzerine nasıl bir etkisi olduğunun anlaşılabilmesi için günümüze ulaşmış veya ulaşmamış tarihî kalıntılar ve eserler incelenirse bu etkiyi daha net bir şekilde anlamlandırmak mümkün olacaktır. Şehrin kuruluş süreci kadar mimari yapıları da önem arz etmektedir.

I. Constantinus şehirde önemli bir eksiklik fark etmiştir. Şehrin büyüklüğüne yakışır büyük bir kilise yapılmasına karar vermiştir. Günümüze ulaşmış bir gazavatname de olay şu şekilde geçmektedir;

“... İmparator, genç mimara, dünyada eşi benzeri olmayan ulu bir kilise yapmak istiyorum. Böyle bir kilise yapmak senin elinden gelir mi? diye sordu. Ancak genç mimar imparatora cevap vermedi. Daha sonra sadece genç mimara görünen gaipten bir kişi gelerek: “Korkma elimden gelir, kiliseyi yaparım de” dedi. Bunun üzerine genç mimar, imparatora dönerek: “Ey Şâh! Kiliseyi yapmak elimden gelir” dedi. Mimarın böyle söylemesine rağmen aksini düşünen İmparator beylerine, keşişlerine ve oradaki ululara bu mimarın kiliseyi yapamayacağını söyledi. Bunun üzerine orada bulunanlar İmparatora, mimarın normal biri gibi olmadığını ve denemelerini tavsiye ettiler. Bu şekilde İmparatorun da onayı alındıktan sonra mimarı deneme safhasına geçildi...”²⁴⁸

Bu bahsedilen kilise Ayasofya kiliselisidir. Kilise inşası bu dönem başladıysa da inşanın tamamlanması 360 yılında imparator Contsans döneminde bitmiştir. İnşası yapılan bu kilise ilk başta ahşap bir yapıya sahiptir. Ayasofya Kilise 'si bugüne kadar çeşitli badireler atlatmıştır. Şiddetli bir depremde XXVII. yy 'da yıkıldığına dair bilgi Urfalı Mateos'un vakayinamesinde geçmektedir.²⁴⁹ 404 yılında başlayan bir ayaklanma ile yanmıştır. I. Iustianus'a karşı çıkılan bu isyan ile yalnızca Ayasofya yanmamış şehir harabeye dönmekle beraber şehrin önemli binaları yıkılmıştır.²⁵⁰ Tekrar inşa edilen kilise bu defa da Nika Ayaklanması sırasında yakılmıştır. 537 yılına gelindiğinde de görkemli

²⁴⁸ Fatih Sansar, “Ayasofya Kilisesi'nin Yapılış Efsanesi”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, C. 2(1)/2019, s. 98.

²⁴⁹ Mateos, age s. 41.

²⁵⁰ Demirkent, **Bizans Tarihi Yazıları**, s. 128-129.

olacak şekilde tekrar inşa edilmiştir. 1204 yılına gelindiğinde ise şehir haçlılar tarafından yağmalanmış ve Ayasofya Kilise ‘si tekrar yakılmıştır.²⁵¹

Ayasofya’nın badireli bu geçmişini bir kenara bırakıp mimarisi hakkında bilgi verecek olursak,²⁵² görünümünün birçok seyyaha, kaynağa ve kitaba konu olduğunu görürüz. Bu konuda verilecek örneklerden biriside, Tursun Bey’in ele aldığı eseridir. Tursun bey 1453 yılında İstanbul’un fethi ile beraber II. Mehmet’in Ayasofya’ya girişine eşlik edip şahit olmuştur. Bu hadiseyi eserinde şöyle kaleme alır;

“Sultan, fethettiği kalenin caddelerini, sokaklarını gezdikten sonra, Ayasofya adı verilen kiliseyi görmeyi arzuladı. Bir benzeri olmayan Ayasofya, Kayser’in devleti gibi, harabe olmuş ve ülkede ona taş koyacak bir mimar kalmamıştı. Geriye mamur bir kubbe kalmıştı. Bu kubbe, geometri ilminde üstad ve olgun bir âlimin çalışmasıyla yapılmıştı. Kubbenin etrafı, kemerler, taklar, sütunlar ve güzel sanat eserleriyle süslenmişti.

Binayı ziyaret edenler, bu harika sanat eserlerini seyretmeye doyamadılar. Kubbede daireyi ve rengârenk süslerle bir adam suretini resmetmişler ki, her ne taraftan bakılsa o taraftan suretini görmek mümkündür. Cihan padişahı, bu acayip ve garip sanatları seyrettikten sonra, binanın her tarafını dolaşıp, kubbeye çıktı. Binanın harap vaziyetini görüp, hakikatine vakıf oldu ve geri kalan teferruatla uğraşmadı. Divanın toplanmasını emretti. Divana bölük bölük, kâfir esirlerinden getirdiler. Kiminin saklanması kiminkinde boynunun vurulması, emredildi.”²⁵³

Ayasofya’nın mimarisi hakkında bir diğer övgüyü Bizans İmparatorluğu danışmanı Paul şu şekilde yapar;

“aşağıya bir altın ışık seli dökülür, insanların gözlerine vurup onları neredeyse bakmaya korkar hale koyardı; renkli mermerlerinin zenginliği insanı bir vecd haline sürüklerdi. Mermerler yıldızlar tarafından güç verilmiş gibi(...) ışıltılı siyah bir zemine süt dökülmüş

²⁵¹ Akbulut, age, s. 39-40.

²⁵² Ayasofya’nın mimarisi, Hristiyan dini yapılarında yaygın olan bezlika planına dayansa da, mimarları, orta mekânın üzerine yaklaşık 31-33 metre çapında geniş bir kubbe, şişirilmiş bir yelken görünümüne sahip olacak şekilde tasarlanmıştır. Büyük kubbenin oluşturduğu baskıyı dengelemek amacıyla doğu-batı ekseninde kademeli olarak alçalan yarım kubbeler inşa edilmiş, yan cephelerde ise baskı galeriler, yan duvarlardaki payeler ve kemerlerle karşılanmıştır. Bu büyüklükte bir yapıyı bu denli geniş bir kubbeye örtmek, dönemin teknik imkânları düşünüldüğünde oldukça cesur bir girişimdir. Ancak, yapının statik açıdan bu yükü taşımakta zorlandığı bilinmektedir. Hem Bizans hem de Osmanlı dönemlerinde, duvarlara eklenen büyük destek payandaları sayesinde Ayasofya günümüze kalmayı başarmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Semavi Eyice, “Ayasofya”, **TDV**, 4/1991, s. 208.

²⁵³ Tursun Bey, age, s. 43.

gibi(...) ya da zümriüt denizi gibi(...) ya da yine şurasına burasına rüzgâr tarafından kar toplanan çimenler arasına yayılmış peygamberçiçekleri gibi görünüyordu.”²⁵⁴

Ayasofya Kilisesi, şehir halkı için oldukça önemli bir konuma sahipti. Yalnızca şehir halkı için değil aynı zamanda Hrisitiyan dünyası için ehemmiyetli bir noktasydı. Halk inançları gereği herhangi bir endişeye kapılsa evvela bu kiliseye gelir ayin veya toplantı yapardı. Bu duruma örnek verecek olursak, Antik kaynak yazarlarından olan, Venedik Asilzadesi olarak bilinen Nicolo Barbaro eserinde Ayasofya’da edilen duayı şu şekilde anlatır;

“13 Kânunuevvel günü Ayasofya Kilisesi’nde Kilise mensuplarının yaptığı muazzam ve mutantan bir merasimle ittihat yapıldı. Bu merasimde Papa tarafından gönderilmiş olan muhterem Rusya Kardinali ve Haşmetli İmparator bütün asilzadeleriyle birlikte hazır bulundu. Bütün Konstantuniye halkı da gelmişti. O gün şehirde herkes ağıyordu. Bu ittihaddan maksat; Frenkler gibi bir dine malik bulunulması ve bizim onların kiliselerinde, onların da bizim Latin kiliselerimizde dua edebilmesi idi.”²⁵⁵

Günümüze ulaşmış en önemli örnek Ayasofya Kilisesi’dir. Bu kilisenin çalışmada da aktarıldığı gibi ilahî etkenlerle kurulduğuna dair rivayetler bugüne kadar ulaşmıştır. Bu kilisenin tarihsel anlamda ne kadar önemli olduğunu şu örnek ile anlaşılabilmektedir: Ayasofya Kilisesi’nin tekrar inşasının yapıldığı bir dönemde Iustinianus açılış töreni sırasında Süleyman Mabedi ’ne karşı üstünlük kurmak maksadıyla şu sözleri sarf etmiştir; *“Böylesine bir yapıtı tamamlamaya beni layık gören Tanrı’ya şükürler olsun; seni yendim Süleyman!”* Bu sözler Ayasofya Kilisesi’nin dönemsel açıdan ne kadar önemli olduğunu işaret etmektedir. Nitekim Ayasofya Kilisesi, Ortaçağ Hristiyan dünyasının en önemli yapılarından biri olmuştur.²⁵⁶ Bu bağlamda akıllara şu soru gelebilir: “Ayasofya Kilisesi’ni bugün İstanbul olarak bilinen Konstantinopolis mi meşhur etmiştir? Yoksa Konstantinopolis mi Ayasofya’yı meşhur etmiştir?” Elbette bu soruya farklı açılardan bakılarak farklı yanıtlar verilebilir. Bu noktaya derinlik katması için, 1547 yılında seyahatname yazarı olan Pierre Belon’un İstanbul’u görür görmez kurduğu şu cümleyi örnek vermek yerinde olacaktır; *“bir hükümdarın azametini göstermek için dünyanın hiçbir yerinde daha uygun bir yerde kurulmuş bir şehir yoktur”²⁵⁷*

²⁵⁴ Crowley, age, s. 48.

²⁵⁵ Nicolo Barbaro, age, s. 18-19.

²⁵⁶ Akbulut, age, s. 39.

²⁵⁷ Akbulut, age, s. 41.

Ayasofya ile ilgili bir diğer övgüyü seyyah olan Bertrandon De La Broquiere, Konstantinopolis henüz Türkler tarafından fethedilmeden evvel ziyaret ettiğinde şu sözleri sarfetmiştir;

*“Efendimiz Hz. İsa’nın giydiği elbiselerden biri, mızrağının demiri, konuşmak su içmek için kullandığı sünger bu kilisedeymiş. Papazın dua okuduğu yerin arkasında Aziz Laurent’in üzerinde yakıldığı ızgara demirlerini gördüm. Ayrıca Hz. İbrahim’in Sodom ve Gomore’yi yakıp yıkmaya gidecek olan üç meleğe yiyecek vermek için kullandığı tekne biçimindeki taşı da burada gördüm.”*²⁵⁸

Ayasofya’ya gösterilen özen yalnızca Doğu Roma imparatorluğu ile sınırlı kalmamış, Osmanlı imparatorluğunda da ihtimam gösterilmiştir. Bu duruma en iyi örneklerden birisini 1400’lü yıllarda yaşamış tarihçi Dukas vermektedir. Dukas eserinde II. Mehmet’in İstanbul’u fethettiğinde Ayasofya’ya girdiğini bu esnada bir Türk askerinin Ayasofya’da bulunan mermerleri kırdığına şahit olduğu gördü. II. Mehmet bu durum üzerine bu askeri yaraladı ve “Servet ve esirler size yeter. Şehrin binaları benimdir. Dedi.” Bu anlatıda dahi Ayasofya ve İstanbul’a gösterilen ihtimam, şehrin ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir.²⁵⁹

II. Mehmet’in şehre olan beğenisinin bir diğer örneğini de, II. Mehmet’in şehri fethi esnasında bu tanıklık eden ve bu konuda eser yazan Kritovulos verir. Kritovulos yazdığı eseri padişaha sunmuş ve onayını almıştır. Bu bakımdan eseri İstanbul tarihi için oldukça önemlidir. Eserinde padişahın şehre olan girişini ve beğenisini şu şekilde anlatır;

*“...Bu olaylardan sonra padişah içeriye girerek ve şehrin büyüklüğünü, güzelliğini ve tapınaklarla diğer genel binaların çokluğu ve büyüklüğünü seyrederek hayran kaldı. Şehirdeki evlerin şirinliği ve iç süslemesi de çok güzel olduğundan padişahı hayrette bırakmıştı. Padişah hazretleri şehrin uğradığı harap hali ve perişanlığını gördüğü zaman yaradılışındaki şefkat hisleri ile dolu olarak kendisini büyüleyen şehrin yağma edilmesine pişman olmuştu ki, o sırada gözlerinden dökülen elemli gözyaşı, pişmanlık hislerini pek açık bir şekilde gösteriyordu...”*²⁶⁰

II. Mehmet’in şehre verdiği ihtimamın bir diğer örneği ise, fetihten sonra yaptığı şu konuşmadır;

²⁵⁸ Aslıhan Kılıç, “XV-XIX. Yüzyıllar Arası Batılı Seyyahların Gözünden Değişen Türk İmgesi, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Ayasofya”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 3/2020, s. 1848.

²⁵⁹ Dukas, age, s. 184

²⁶⁰ Kritovulos, age, s. 108-109.

*“Bütün askerlerime ve ordumdaki her kademede bulunanlara tembih edilsin ki şehir halkına, kadınlara ve çocuklara karşı her türlü katl, esir alma veya düşmanca bir davranışta bulunmasınlar. Eğer emrimi çiğneyecek olan her kim olursa derhal öldürülecektir.”*²⁶¹

Şehir el değiştirirse de görkemini korumaya devam ediyordu. II. Mehmet yalnız yapıları korumakla kalmamış şehre tüccarların gelmesi için olanaklar tanımıştır. Bunun yanı sıra bedestenler ve kervansaraylar inşa ettirilmiştir.²⁶²

II. Mehmet’in yaptırdığı eserleri Âşıkpaşazâde tarihinde şu şekilde geçmektedir.

*“Sekiz medrese, orta yerine bir ulu cami, caminin karşısında bir büyük imaret ve bir darüşşifa; bu sekiz medresenin yanında softalar için sekiz küçük medrese dahi yaptı. Bundan başka Hazreti Eyyup el-Ensari üzerine dahi bir imaret, bir medrese, bir cami ve üzerine büyük bir türbe yaptırdı.”*²⁶³

Seyyahların söylemlerinden Konstantinopolis’in Hristiyanlığı olumlu yönde etkilediğini çıkarabiliriz. Bu şehrin coğrafi özellikleri seyyahları etkilemiş ve eserlerinde övgü içinde bahsetmekten geri durmamışlardır. Başka bir örneğe bakılacak olunursa 1554 yılında I. Ferdinand’ın elçisi İstanbul’u gördüğünde şu sözleri aktarmıştır; *“İstanbul’dan daha güzel ve daha uygun mevkide kurulmuş bir şehir olamaz.”*²⁶⁴ Yine 1403 yılında Konstantinopolis’i ziyaret eden bir seyyah şehir ile ilgili şu ifadeyi kullanmıştı *“Konstantinopolis’in bozulmamış olduğu dönemlerde, dünyadaki en soylu başkentlerden birisi olduğu açıktır.”*²⁶⁵

Seyahatnamelerde İstanbul hakkında pek çok bilgi bulunmaktadır.²⁶⁶ Birçok seyyah İstanbul’u görünce hayranlığını eserlerinde gizlememiştir. Bu bilgidan bile İstanbul’u elinde bulunduran devletin kazanacağı statüleri çıkarmakta güçlük çekilmeyecektir.

5.3. Dikilitaş

Şehirde bulunan dikkat çekici eserlerden birisi hiç şüphesiz Dikilitaş olarak bilinen, Mısır’dan getirilen Obilis’dir. Mısır’dan şehre getirilen bu obilisk dört köşelidir. Üzerinde resimli yazı olarak bilinen Hiyeroglifler bulunmaktadır. Resimli yazı olarak

²⁶¹ Emecen, age, s. 327.

²⁶² İnalçık, age, s. 64.

²⁶³ Derviş Ahmed Âşıkî, age, s. 152.

²⁶⁴ Akbulut, age, s. 42.

²⁶⁵ Harris, age, s. 56.

²⁶⁶ Kılıç, age, s. 1848.

bilinen bu antik semboller tek başına bazen bir ismi belirtebilirken kimi zamanda bir cümleyi ifade edebilirdi.²⁶⁷

Bu dikilitaş günümüzde Sultan Ahmet meydanında bulunmaktadır. Dikilitaşın Mısır tarihi geçmişine baktığımız zaman, Eski Mısır'ın on sekizinci hanedanlığından, III. Tutmosis adına dikilmiş olduğu bilgisine varırız. Bu dikilitaşın uzunluğunun yapıldığında 19.59 metre yüksekliğinde olduğu bilinmektedir ancak ne yazık ki günümüze bu yükseklikte ulaşmamıştır.²⁶⁸

Dikilitaşın üzerinde yazılan hiyerogliflerin ne anlattığı da elbette bir merak konusudur. Bu hiyerogliflerin Güney kısmından başlayan ilk satırın çevirisi şu şekildedir;

“Helios’tan Kral Ramstes’e: Helios’un sevdiği kişi olarak sana büyük bir zevkle bütün dünyanın yönetimini verdim. Kudretli Apollon, gerçeğe düşkün, Heron’un oğlu, dünyanın kurucusu, Helios’un önceden seçtiği Ares’in yiğidi, Kral Ramestes. Gücü ve cesareti sayesinde bütün yeryüzü onun boyunduruğuna verildi. Helisos’un ölümsüz çocuğu Ramestes.”

“Kudretli Apollon, hakikate bel bağlamış, Diadem’in efendisi, Mısır’ı şahsi mülkü olarak harikulade bir şekilde onurlandırmış, Heliopils’i güzelleştirmiş, Dünya’nın geri kalanını yaratmış, birçok onurlandırmayla Heliopolis’te dikilmiş olan tanrıları süslemiş, Helios’un sevdiği kişi”

“Kudretli Apollon, Helios’un oğlu, parıl parıl ışık saçan, Helios’un seçtiği ve yiğit Ares’in teburu ettiği. İyilikleri ebediyen var olacak, tapınağını hurma ağacının meyveleriyle doldurmasıyla Ammon’un sevdiği, tanrıların kendisine uzun bir ömür bahşettiği”

“Apollon, Dünya’nın kralı olan kudretli Heron Ramstes’in oğlu, diğer topluluklara boyun eğdirerek Mısır’ı muhafaza eden, Helisos’un sevdiği, tanrıların kendisine uzun bir ömür bahşettiği, Dünya’nın efendisi, ölümsüz Ramestes.”

Helios, göklerin efendisinden kral Ramestes’e. Sana bütün insanlar üzerindeki yönetimi ve otoriteyi bahşettim. Mevsimlerin efendisi, gerçeğe düşkün Apollon’un, tanrıların babası Hepaistos’un Ares için seçtiği. Herkesi memnun eden, Helios’un oğlu ve Helios’un biricik evladı.”²⁶⁹

5.4. Bizans Hükümdarına Ait Heykel

Bu konudaki en dikkat çekici örneklerden birisi Ayasofya dışında bulunan, muhtemelen Bizans hükümdarına ait olan heykeldir. Bu noktada net bir Bizans hükümdarı adını ifade edememekteyiz çünkü bu heykelin Büyük Constantinus, I.

²⁶⁷ Ammianus Marcellinus, age, s. 159-160.

²⁶⁸ Genim, age, s. 273.

²⁶⁹ Marcellinus, age, s. 162-163.

Justinianus veya Herakleios’a mı ait olduğu net olarak bilinmemektedir. Bu konuda çeşitli tartışmalar ve fikirler bulunmaktadır. Heykelin görünüşü itibari ile verdiği ifade hakkında bilgi verecek olursak, Hükümdar şahlanan bir at üzerinde bulunmaktadır. Bu at doğuya bakmaktadır. Hükümdar ise atın üzerinde sağ elini kaldırmıştır. Hükümdarın sol elinde ise üzerinde bir haç bulunan bir küre bulunmaktadır. Bu küre hükümdarın tüm Hristiyanlık dünyası üzerindeki hakimiyetini sembol etmektedir.²⁷⁰ Bu heykelden de anlaşılacağı üzere Konstantinopolis’e sahip olan Bizans, bu şehirle beraber kendisini Hristiyanlık dünyasının lideri ve koruyucusu olarak görmüştü.

5.5. Yılanlı Sütun (Burmali Sütun)

Bugün, 6,5 metre çapında, 3 metre derinliğinde ve çevresi metal parmaklıklarla korunaklı bir çukur içerisinde yer alan, alt ve üst kısımları kırık olan bir sütundur. Yaklaşık 5,5 metre yüksekliğindeki bu sütun, birbirine dolanmış üç yılan figüründen oluşmaktadır²⁷¹

Burmali Sütun olarak da bilinen bu sütun hakkında birçok rivayet vardır. Bir rivayeti bizlere Floransalı bir seyyah Yılanlı Sütun ile ilgili şu bilgiyi aktarmıştır:

Ancak yılanlı sütun ile ilgili yapılan bu ilginç gözlem, tarihsel bir belge niteliği taşımamaktadır. Yine de, sütunun bulunduğu alanda gerçekleştirilen kazılar bu efsaneyi kısmen doğrular niteliktedir; zira kazılar sonucunda burada bir su yolu ortaya çıkarılmıştır. Bu suyunun, Bizans döneminde bir çeşme olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.²⁷² Fakat bu suyunun bilinmeyen ileri bir tarihte yapıldığı düşünülmektedir.²⁷³

²⁷⁰ Harris, age, s. 54.

²⁷¹ Arif Mufid Mensel, “İstanbul’daki Burmalı Sütun Hakkında Bugüne Kadar Yapılan Araştırmalara Toplu Bir Bakış”, **Belleten**, C. 34/1970, s. 189.

²⁷² Mensel, age, s. 191.

²⁷³ Hipodrom ’da yer alan Yılanlı Sütun ’nun henüz kesin olarak belirlenemeyen bir tarihte çeşmeye dönüştürüldüğü bilinmektedir. 1855-1856 yılları ile 1927’de Hipodrom ’da gerçekleştirilen kazılar sırasında, Hipodrom boyunca uzanan ve birçok noktada izlenebilen bir suyunu rastlanmıştır. Bu kazılar sırasında, suyunun bir bölümünün sütunun hemen altından geçtiği tespit edilmiş ve bu yapının geç Bizans dönemine ait olduğu belirlenmiştir. Bu bulguya dayanarak, araştırmacılar Yılanlı Sütun ’nun günümüzde bulunan çeşmeli haline Bizans’ın geç döneminde getirildiği düşünülmektedir. Detaylı bilgi için bkz.

5.6. Aya İrini Kilisesi

Ayasofya'nın inşasına kadar şehrin en önemli kilisesi olarak görülen bu yapı, Bizans mimari tarzının gelişiminde ve olgunlaşmasında temel aşamalardan biri olarak değerlendirilir.²⁷⁴ Şehrin inşası sırasında inşa edilen ilk dini yapı olarak bilinen bu eser, “Kutsal Barış” anlamına gelmektedir.²⁷⁵ Ayasofya'nın arkasında yer alan bu yapı, Nika İsyanında yanmış ve I. Justinianus döneminde 537’de tekrar inşa edilerek, Katedral olarak kullanılmıştır.

1453 İstanbul’un fethinin ardından, söz konusu yapı cephanelik²⁷⁶ olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁷⁷ 1726 yılında cephaneliğin içeriği genişletilmiş, fetihlerden elde edilen savaş ganimetleri ve antik silahların düzenlenmesiyle birlikte “Darü'l-esliha” adı altında bir silah sergisi oluşturulmuştur.²⁷⁸

Gülbahar Baran Çelik, **Yılanlı Sütun Hakkında Bir Değerlendirme: Belgeleme ve Koruma Sorunları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012, s. 43.

²⁷⁴ Bilge Ar, **Osmanlı Dönemi’nde Aya İrini ve Yakın Çevresi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.1, İstanbul 2013.

²⁷⁵ Beygirlioğlu, age, s. 142-150.

²⁷⁶ Değerli silah ve savaş malzemeleri bulundurulmuş bu yapıya “iç cephanelik” de denilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Cenap Çürük, “Askerî Müze”, **TDV**, C.3/1991, s. 492.

²⁷⁷ Fethin hemen ardından Atmeydanı yakınlarında, Güngörmez Kilisesi olarak bilinen yapı barut deposu olarak kullanılmaya başlandı. Burada aynı zamanda değerli silah ve savaş malzemeleri muhafaza ediliyordu. 12 Temmuz 1490’da yıldırım düşmesi sonucu Güngörmez Kilisesi kullanılmaz hale gelince Aya İrini bu amaçla kullanılmaya başlandı. Detaylı bilgi için bkz. Uğur Demir, “Fatih Devri Tüfeklerinin Askeri Müzelere İntikali Meselesi”, **Harp Tarihi Dergisi**, 1/2020, s. 42.

²⁷⁸ Ar, age, s. 2.

SONUÇ

Hristiyanlık, Filistin’de Yahudilerin çoğunlukta olduğu bir ortamda doğmuştur. Hz. İsa’nın dini tebliğ etmeye başladığı dönemde Roma’da Paganlık yaygındı. Hristiyanlık Filistin’de Yahudiler tarafından benimsenememiş, Roma’da da Yahudiliğin farklı bir versiyonu olarak görülmüş ve çeşitli baskı zulüm gibi davranışlara maruz kalmıştır. Daha sonraki devirlerde Roma içerisinde Hristiyanlık hem yayılmış hem de farklı şekillerde yorumlanmıştır. Aynı zamanda Roma’nın güçlü bir devre denk gelmesinin talihsizliğini yaşamış, zulüm ve baskı görmeye devam etmişlerdir. Hristiyanlığın farklı yorumlanması kaçınılmaz bir son olarak konsillerin kurulmasına sebep olmuştur. Bu konsiller tarihte önemli bir yer alacak İznik Konsil’i olarak bilinen bir konsilin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu konsil Hristiyanlığın artık serbest bırakıldığı I. Constantinus döneminde, kendisinin başkanlık etmesi ile kurulmuştur.

I. Constantinus Hristiyanlığı serbest bırakmasıyla tarihî seyirde yani bir defter açmıştır. Bir yandan Pagan inançlarını yansıtan davranışlara devam ederken öte yandan Hristiyanlığın yayılmasına zemin hazırlayan kararlar almıştır. I. Constantinus bunları muhtemelen siyasî amaçlar güderek yapmıştır. Bir yandan Pagan halkını küstürmemeye çalışmış, öte yandan da Hristiyanlığın ruhanî lideri olmak istemiştir. İznik Konsili’ni kurma sebebi de muhtemelen Hristiyanlık içindeki bölünmeyi çözmek değil, alınacak olası kararın hem kilise ile hem de devlet ile paralel olacak şekilde ortak çıkarları gütmesidir.

I. Constantinus İznik Konsili’nde Hz. İsa’nın tanrı ile aynı özden geldiğini savunan görüşü onaylamış ve bu görüşe uymayanları aforoz etmiştir. Hristiyanlık tarihi açısından önemli olarak görülen bu ayrımı gerçekleştirmiştir. Sonraki en büyük kararlarından birisi de Konstantinopolis’i başkent yapmasıdır. Bu şehir stratejik önemi olan, fethetmesi zor ama savunması kolay önemli bir şehirdir. Seyyahlar bu kente uğradıklarında övgü dolu sözler söylemekten geri durmamaktadır. Bu şehir hakkında pek çok seyyahın günümüze ulaşmış eseri bulunmaktadır. Bu anlamda bu kent Hristiyanlığı beslemiştir denilebilir.

Bir yarımada olan bu şehir Asya ile Avrupa’nın köprüsü olmakla birlikte önemli bir bağlayıcıdır. Bu şehrin bu dönemde Hristiyanların elinde bulunması, Hristiyanlığı olumlu yönde beslemiş ve şehirde bulunan pek çok eser hâlâ günümüzde dahi merakını korumaktadır. Bu şehrin Türkler tarafından 1453 yılında fethedilmesi ile beraber İslam

dünyasında derin bir yankı ve heyecan oluşturmuştur. Kısacası şu söylenebilir ki, bu şehir sahibine hep şans getirmiştir.

KAYNAKLAR

- ADIGÜZEL, G., KOLANCI YILMAZ, B., “Antikçağda Statünün Rengi: Mor”, **Cedrus**, 5/2017, s. 261-185.
- AHMETBEYOĞLU, A. , “Roma Tarihçisi Ammianus Marcellunus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.1/2003, s. 1-14.
- AKBULUT, U., İlk “Müslüman Bir Şehre Bakmak: Batılı Seyyahların İstanbul’a Dair İzlenimleri”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 2/2007, s.36-62.
- AKDAŞ, H., **Hristiyanlığın Kurumsallaşmasında İlk Dönem Konsillerin Rolü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2009.
- AKŞİT, O., **Roma İmparatorluğu Tarihi**, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.
- AR, B., **Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.
- ARIKER, S., “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.8/2015, s. 200-207.
- AY, R., “İlahi Dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Journal of Analytic Divinity** 5(2)/2021, s. 212-235.
- AYDIN, M., **“İsa’ya Ne Oldu?”**, **İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, S.2, 2004, s. 40-93.
- “Hristiyan Konsillerine Genel Bakış”, **Belleten**, C.54(209)/1990, s. 365-380.

- BARBARO,N., **Konstantiniye Muhâsarası Ruznâmesi**, (çev. Şemseddin T. Diler), İstanbul 1976.
- BASIK, C., **Hiç Bizans Olmadı-Rumulus'tan Fatih'e Roma Devleti**, Kitabevi , İstanbul 2013.
- BAŞ, B., **Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Ariusçuluk**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.
- BEYGİRLİOĞLU, E.,“I. Justinianus Dönemi’nde Konstantinopol’ün İmarı”, **Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.8/2023, s.142-150.
- BOSCH, C., **Roma Tarihi’nin Ana Hatları**, (çev. Sabahat Atlan), Türk Tarih Kurumu Ankara 2020.
- CANKO, D.,M., “Bizanslı Bir Kadın Yazarın Gözünden Toplumsal Cinsiyet: Anna Komnena’nın Alexiad’ına Bakış, **International Journal of Social and Hamaties Sciences**, C.2(1)/2018, s. 123-135.
- CELEP H., ÖZTÜRK E., “İslam ve Hristiyan İlahilerinde Hz. İsa Figürü”, **Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.3(4)/2015, s.15-40.
- CİLACI, O., “Hâvari”, **TDV**, C.16/1997, s. 513-516.
- CROWLEY, R., **Son Büyük Kuşatma 1453**, (çev. Cihat Taşçıoğlu),April, İstanbul 2024.
- ÇALIK, E., **“Hristiyan Medeniyetinin Siyasi Kaynakları”**, **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C.7/2020, s. 85-94.

- ÇELİK, G., B., **Yılanlı Sütun Hakkında Bir Değerlendirme: Belgeleme ve Koruma Sorunları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2012.
- ÇİÇEK, R., “Erken Dönem Hristiyan Teolojisinde Meryem”, **İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, C.11/2024, s. 105-131.
- ÇOBAN, Z., B., “Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm”, **İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, C.10(2)/2013, s. 13-27.
- ÇURKU, R., DEMİR, M.Ş., “Doğu-Batı Kiliselerinin Ayrılış Noktası: Kalkedon Konsili”, **Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, C.1(1)/2020, s. 63-69.
- ÇÜRÜK, C., Askerî Müze”, **TDV**, C.3/1991, s. 492-492.
- DAŞ, M., **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Selenge, İstanbul 2021.
- DEMİR, U., “Fatih Devri Tüfeklerinin Askeri Müzelere İntikali Meselesi” **Harp Tarihi Dergisi**, 1/2020, s. 41-72.
- DEMİR, K.,A., “Hristiyanlık Dininin Devlet Yönetimi Üzerine Etkileri”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.29/2019, s. 137-151.
- DEMİR, M., “Herodotos ve Yabancı Kültürler: Mısır Örneği”, **Tarih İncelemeleri**, C.27/2012, s. 315-339.
- DEMİRCİ, K., “Hristiyanlık”, **TDV**, 17/1998, s. 368-372.
- DEMİRKENT, I., “Bizans”, **TDV**, 6/1992, s. 230-244.

DERVİŞ AHMED ÂŞIKÎ, **Âşıkpaşazâde Tarihi**, Osmanoğulları'nın Tarihi Yayınevi, İstanbul 2021.

DEVECİ BOZKUŞ, Y., “Süryani Mikhael, Urfalı Mateos ve Abu'l Farac Kroniklerine Göre Orta Çağ'da Depremler”, **Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi**, C.4(8)/2023, s .41-65.

DIEHL, C., **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (çev. Göke Bozkurt), İlgı Kültür Sanat Yayınları İstanbul , 2006.

DİNLEYİCİ, M., F., “Roma Katolik Kilisesi'nde Bir Dönüm Noktası Olarak Papa I. Leo”, **Maarife Dini Araştırmalar Dergisi**, C.22(2)/2022, s.715-7322.

DOĞANCI, K., “*I. Konstantinus 'un Hristiyanlığı Meselesi ve Ölümü Hakkındaki Tartışmalar*”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.18(33)/2017, s. 493-517.

DOKUR, A., ESEN, S., “Havariler Dönemi Mabed Anlayışı ve Ev Kiliseleri”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi**, 9/2022, s. 245-271.

DUKAS, **Bizans Tarihi**, (çev. VL. Mirmiroğlu), İstanbul Üniversitesi Yayınları İstanbul 1956.

DURMAZ AKYÜZ, E., ÜRETEN, H., “Caligula ve Dönemine Farklı Bir Bakış Açısı”, **History Studies International Journal of History**, 20/2022, s. 376-396.

DURSUN, A. H., **Şehir ve Kültür İstanbul**, Profil Yayıncılık, İstanbul 2012.

DUYGU, Z., “Antik Çağ'da İnciller'in Güvenirliği Meselesi”, **Yahudilik, Hristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi**, C.1(1), 2019, s. 2-21.

- DUYGU, Z., **Nikomedia ve Hristiyanlık ilk beş yüzyıl**, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2018.
- EBERSORT, J., **Bizans İstanbul’u ve Doğu Seyyahları**,(çev. İlhan Arda), Pera, İstanbul 1996.
- EMECEN, M. F., **Fetih ve Kıyamet 1453**, Timaş Yayınevi, İstanbul 2018.
- ERDEM, M., “Hristiyanlıktaki Vaftiz Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.34(14)/1993, s. 132-254.
- “Kıpti Kilisesi Üzerine Bir Araştırma”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.36/1997, s. 143-178.
- EUSEBİOS, **Klise Tarihi**, (çev. Akderin F.), Nemesis Kitaplığı, İstanbul 2011
- EUTROPIUS, **Kısa Roma Tarihi**, (çev. Menxilcioğlu Ç.), Alfa, İstanbul 2017
- EYİCE, S., “Kritovulos, Mikhael”, **TDV**, 26/2002, s. 200, 293.
- FEWERDE, F.F., “Nicolo Barboro”, **TDV**, 5/1992, S.65.
- FORTACI, T., “Nestûrîliğin Ortaya Çıkış Süreci”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.18(2)/2018, s. 63-99.
- GEZGİN, İ., “Aynadaki Herodotos”, **Türk Tarih Eğitim Derneği**, C.2(2)/2004, s.200-211.
- GRANT, M., **Roma’dan Bizans’a**, (çev. Zühre İlkelen), Homer Kitapevi İstanbul 2000.
- GREGORY, T.,E., **Bizans Tarihi**, (Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

- GÜÇ, A., “Putperestlik”, **TDV**, C.34/2007, s. 365-268.
- GÜRKAN, S., L., “Milât”, **TDV**, C.30/2020, s. 57.
- HARMAN, Ö.F.;; “İsa ”, **TDV**, C.22/2020, s. 465-472.
- “İncil”, **TDV**, C.22/2000, s. 270-276.
- “Meryem”, **TDV**, C.29/2004, s. 256-242.
- HARRIS, J., **Bizans’ın Sonu**, (çev. Tevabil Alkaç), Alfa Tarih, İstanbul 2021.
- HAS, K., “Hz. İsa ve Tarihsel Yaşamın Bilgi Kaynakları”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.5/2020, s. 192-207.
- HERODOTOS, **Tarih**, (Müntekim Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.
- HOLDON, J., **Bizans Tarihi Atlası**, (çev. Ali Özdamar), Alfa, İstanbul 2007.
- IŞIK, H., “İncillere Göre Çarmıh”, **Dini Araştırmalar**, C.10/2007, s. 41-77.
- İNALCIK, H., **İstanbul Tarihi Araştırmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- İNANLAR, M. Z., “Hristiyan Teslisinin Pagan Kökleri”, **İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, C.13/2020, s.131-152.

- İNCE SANCAKLI, F.,“Bizans Devleti’ndeki Ariusçuluk Tartışmalarının Hristiyanlık Üzerindeki İzleri”, **Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü Dergisi**, 43/2019, s.325-331.
- Doğu ve Batı Kiliselerinde İlk Ayrışmaların Başlaması ve Kadıköy Konsili, **Mehmet Akif Ersoy Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları- X**, Ed. Yunus E. Tansu, İksad Yayınevi, Ankara 2021.
- KAÇAR, T.,; **Geç Antikçağ’da Hristiyanlık**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
- KASSA, T.T., **İmparator I. Konstantin ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2020.
- KAYMAZ, Y., “Büyük Constantinus’un Hristiyanlığı Meselesi”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.29/2014, s. 213-235.
- KEMAL, B., “Âşıkpaşazâde Derviş Ahmed Âşıkî’ya Dair Biyografik Katkıları”, **Tarih Dergisi**, 7/2020, s. 161-180.
- KILIÇARSLAN, M., “Hz. İsa’nın Ölümü ve Ref’inin Naslar Bağlamında Tetkiki ”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitim Dergisi**, C.(5)2/2019, s. 198-215.
- KILINÇ, A., “*XV-XIX yüzyıllar Arası Batılı Seyyahların Gözünden Değişen Türk İmgesi, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Ayasofya*”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 3/2020, s. 1842-1866.

- KOVAN, B.A., “Ammianus Marcellianus & Res Gestae’de Klasik Etkiler”, **Tarih yazımı**, C.5(1)/2023, s. 130-149.
- KRİTOVULOS, **İstanbul’un Fethi**, (çev. M. Gökman), Toplumsal Dönüşüm Yayınları İstanbul 1999.
- KÜÇÜK, A., “Beytülâhm”, **TDV**, C 6/1992, s. 86-88.
- LEMERLE, P., **Bizans Tarihi**, (çev. Galip Üstün), İletişim Yayınları İstanbul 1990.
- MACUR, E., **İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.
- MANGO, C., **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, (çev. Gül Çağalı Güven), Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2007.
- MARCELLİNUS, **Ammianus, Roma Tarihi**, (çev. Özgüler S.), Historia Kitap, İstanbul 2020
- MENSEL, A., M., “İstanbul’daki Burmalı Sütun Hakkında Bugüne Kadar Yapılan Araştırmalara Toplu Bir Bakış”, **Belleten**, C.36/1970, s. 189-209.
- MORRİSSON, C., **Bizans Dünyası(Doğu Roma İmparatorluğu)**, (çev. Aslı Bilge), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- NESTOR İSKENDER, **İstanbul Çar Şehrinin Hikayesi Şehrın Kuruluşu ve 1453**, Haymola İstanbul 2014.

- OKTAY, C., “ ‘... ve Bunun gibi Tendire Siyaset dirler.’ Tursun Bey’in Siyaset Tanımı Üzerine Notlar”, **İstanbul Üniversitesi Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.40/2009, s. 43-51.
- Sosyal
- ORUÇ, M.,C., “Dinlerde Kurtarıcı Düşüncesini İfade eden Kavramlar Üzerine Bir İnceleme”, **Trabzon İlahiyat Dergisi**, 9/ 2022, s. 127-155.
- OSTROGORSKY, G.,**Bizans Devleti Tarihi**, (çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Ankara 1986.
- ÖKSÜZ, G., YAPICI, F., “Nestor İskender ve İstanbul’un Türkler Tarafından Alınış Hikayesi”, **Bilig Dergisi**, 76/2016, s. 33-57.
- ÖZ, N., **Theodosius Döneminde Roma İmparatorluğu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2017.
- ÖZKSÜZ. M., “XVI yy Kudus Sancağı’nda Bir Köy: Beytülahm”, **İlmi Araştırmaları Dergisi**, 14/2022, s. 1032-1051.
- Şarkiyat
- ÖZCAN, A., T., “Tsargrad’ın Türkler Tarafından Ele Geçirilişi Hikayesinin Yazarı ve Yazımı Üzerine”, **Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.5(1),/2020, s. 27-89.
- ÖZCAN, Ş., “Ancient Oligins of the History of Religions: Herodotos Example”, **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, 5/3019, s. 395-417.
- ÖZYURT,M.,PİLEHVARIAN,N.K.,; “Bir Hristiyan Başkenti Olarak Konstantinopolis’in Kentsel Kurgusu”, **Grid Dergisi**, 2/2018, s.139-176.

- PEKAK, M., C., GÖR, D., “İsa’nın Doğumu”, **Sanat Tarihi Dergisi**, 24/2015, s. 175-226.
- PRALONG, A., **Bizans, Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar**, (çev. Buket Kitapçı Bayrı), Kitap Yayınevi İstanbul 2021.
- PRISCUS, **Fragmenta Et Excerpta**, (çev. Kaçar T.), Alfa, İstanbul 2020.
- PROKOPIOS, **Bizans’ın Gizli Tarihi**, (çev. Duru O.), Türkiye İş Bankası Yayınları İstanbul 2021.
- RİCE, T., T., **Bizans’ta Günlük Yaşam**, (çev. Bilge Altınok), Göçebe Yayınları İstanbul 1998.
- SALİKOĞLU, H., “Procopius: Bir Tarihçi, Üç Farklı Anlatı”, **Tarih yazımı**, C.(5)/1, 2023, s. 170-187.
- SANSAR, F., “*Ayasofya Kilisesi’nin Yapılış Efsanesi*”, **Ortaçağ Araştırmaları Dergisi**, C.(2)/1, 2019, s. 95-108.
- SEİDLER, G., L., **Bizans Siyasal Düşüncesi**, (çev. Metin Tuncay), Göçebe Yayınları, Ankara, 1980.
- SERT, E., **Mısır Kıpti Kilisesi ve Günümüzdeki Durumu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2017.
- SİNANOĞLU, M., “İznik Konsili”, **TDV**, 23/, 2001, s. 549-552.
- SÖNMEZ, Z., “İnciller ve Kur’an Işığında Hz. İsa”, **Dinler Tarihi Derneği Yayınları**, 3/2002, s. 136-166.

ŞENGÖZ, M.,	“Büyük Roma Yangını Üzerine Ontolojik Bir Değerlendirme”, Journal of Social Sciences and Humanites , 7/2023, s. 417-434.
ŞENGÜL, F.,	“Orta Anadolu’da Bizans Dönemi Hristiyan Hac Yolları”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi , 7/2022, s. 11-29.
TARUN, S.,	I.-V. yüzyıllar Arasında Düzenlenmiş Sinod ve Konsiller , (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Denizli 2015.
TAŞÇI, A.,	“Kadıköy Konsili ve Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve Önemi”, Mizanü’l-Hak İslami İlimler Dergisi , 19/2024, s. 365-384.
Lisans TAŞTEKİN, D.,	Procopius’un Tarihçiliği, MS 6.yy’da Doğu Akdeniz ve Anadolu Tarihine Katkısı , (Yayınlanmamış Yüksek Tezi), İstanbul 2020.
TARAKÇI, M.	“Nestorius ve Kristoloji”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C.19(1)/2010, s. 215-241.
TURSUN BEY,	Cihan Fatih’i , Güncel Yayıncılık, İstanbul 2003.
TÜMER, G.,	“Çarmıh”, TDV , C.8/1993, s. 230.
Hun TÜREL, T., Araştırmaları	“Ammianus Marcellinus, Priscus ve Iordanes’de Attilâ ve Tasvirleri”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Dergisi , 23/2015, s. 325-345.

- Bir UMUNÇ, H., “Decima Musarum: Anna Komnena’nın Aleksias’ı Üzerine Değerlendirme”, **Belleten**, **LXIV**/2000, s. 45-64.
- URFALI MATEOS, **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136)**, (çev. Andreasyan H.,D), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.
- ÜSTÜN, A., “Panıumlu Priscus Bir Müverrihin Entelektüel ve Mesleki Portresinden Kesitler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.(53)2/2013, s. 295-314.
- VASILIEV, A., **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, (çev. Tevabil Alkaç), Alfa, İstanbul 2016.
- YALÇIN, E., “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Ekümenikliği Tartışmaları ve Gerçekler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 50/2012, s. 479-515.
- YALDUZ, A., “*Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İzni*”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2/ 2003, s. 257-296.
- YAVUZ, Ş., “*Meryem Ana ve Topoğrafyanın Ana Kültü İle İnşası veya Helenizm’e Vurulan Vahiy-Eksenli Prototip Aşısı*”, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3/ 2013, s. 9-24.
- YURDUSEVEN, N., H., “Hristiyanların Yahudi Toplumu ve Dininden Kopma Sürecinin Temel Etkenleri” **Kalemname**, VII/2022, s. 197-211.

- YILDIRIM, Ü., “Nestorius”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Yayınları**, C.5(5)/2021, s. 456-457.
- YILMAZ, L., “Anna Komnena’nın Alexiad’ında İstanbul Surdışı Yerleşmeleri”, **Sanat Tarihi Dergisi**, C.XXVI(2)/2017, s. 293-313.
- YİTİK, A. İ., “Oruç”, **TDV**, C.33/2007, s. 416-425.
- WAARDENBURG, J.,”Teslis”, **TDV**, 40/2011, s. 549-552.
- WIENNER., W., M., **Bizans’tan Osmanlı’ya İstanbul Limanı**, (çev. Erol Özbek), Tarih Vakfı, İstanbul 1998.

EKLER

Fotoğraf 1: Aya İrini Kilisesi, dıştan görünüm.²⁷⁹

Fotoğraf 2: Aya İrini Kilisesi, içten görünüm

²⁷⁹ Tezde kullanılmış olan tüm fotoğraflar tez yazarı tarafından çekilmiştir.

Fotoğraf 3: Aya İrini Kilisesi

Fotoğraf 4: Aya İrini Kilisesi

Fotoğraf 5: Yerebatan Sarnıcı, Medusa Heykeli

Fotoğraf 6: Yerebatan sarnıcı

Fotoğraf 7: Ayasofya Camii

Fotoğraf 8: Ayasofya Cami

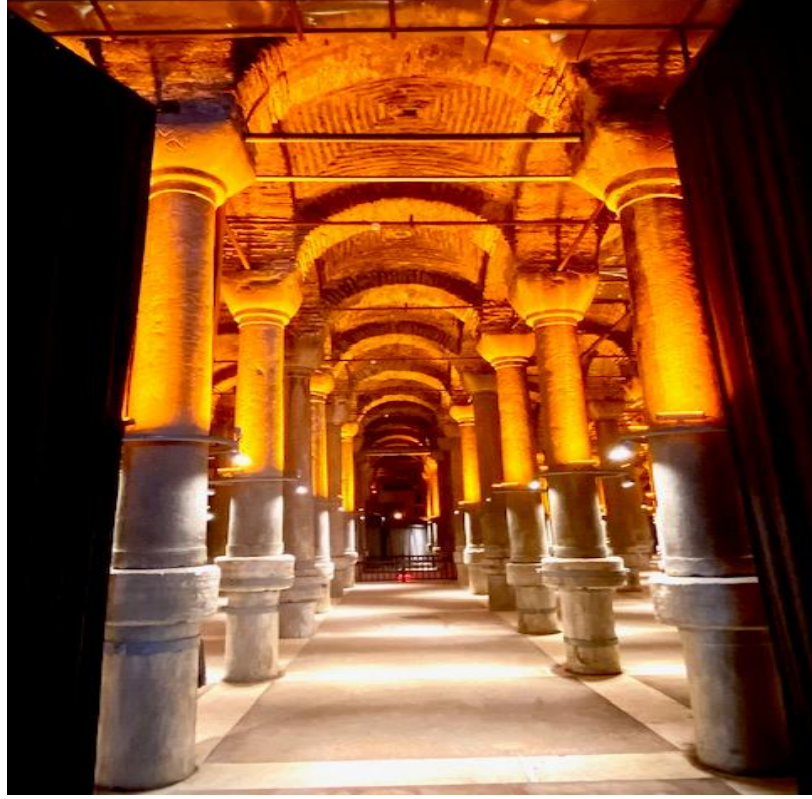
Fotoğraf 9: Ayasofya Camii, Vestibül Mozaïği

Fotoğraf 10: Dikilitaş

Fotoğraf 11: Yılanlı Sütun

Fotoğraf 12: Binbirdirek Sarnıcı

Fotoğraf 13: İmparator Nero Heykeli

Fotoğraf 14: Bizans Dönemi'nde Haliç'in liman güvenliği için Haliç'e bağlanan zincir

Fotoğraf 15: Kemerli Kilise

Fotoğraf 16: Kemerli Kilise

Fotoğraf 17: Surp Asdvadzadzin Patriklik Katedrali

Fotoğraf 18: Surp Asdvadzadzin Patriklik Katedrali

Fotoğraf 19: Constantinopoleos. Ichnographia et Descriptio. On ikinci yüzyıl Bizans tarihçisi Ioannes Kinnamos'un Komnenoslar üzerine yazdığı kitabın on yedinci yüzyıl edisyonunds yer alan Christoforro Buondelmonti'nin İstanbul haritası Gravürü.

Fotoğraf 20: Kariye Camii

Fotoğraf 21: Kariye Camii

Fotoğraf 22: Kariye Camii

Fotoğraf 23: Kariye Camii

Fotoğraf 24: Kariye Camii

Fotoğraf 25: Kariye Camii

Fotoğraf 26: Kariye Camii

Fotoğraf 27: Mermer sütun Bizans

Fotoğraf 28: Su kanalı Bizans

Fotoğraf 29: Yedikule Kapısı

Fotoğraf 30: Binbirdirek sarnıcı

Fotoğraf 31: Tekfur Sarayı dıştan görünüm.

Fotoğraf 32: Meryem Ana Rum Ortadoks Kilisesi

Fotoğraf 33: Fener Rum Lisesi